

KÖZGAZDASÁGI VISZONYAINK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

ÍRTA

JANTSITS TIBOR

BUDAPEST

"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA
1913

ELŐSZÓ.

Az a nagy érdeklődés, mely korunkban a közgazdasági viszonyok multjának s jelenjének tanulmányozása iránt mutatkozik, késztetett arra, hogy értekezésem tárgyát a fentebb említett tárgykörből vegyem. Úgy gondoltam, nem fogok hiábavaló munkát végezni, ha ez értekezés keretében a mult, jelen esetben a XVI. század első felének közgazdasági viszonyait tárgyalom, azokat a viszonyokat, melyek a mai állapotoknak mintegy alapját alkotják.

Értekezésem megírásánál azt tartottam mindig szem előtt, hogy röviden, összefoglalóan s mégis mindenről kell írnom. Céлом sikerült-e elérnem, azt elbírálni mások hivatottak.

Kaposvárott, 1912. év december havában.

BEVEZETÉS.

A XVI. század hazánk három részre szakadásának, történelmünk egyik legmozgalmasabb s egyben szomorú következményekkel járó százada. II. Ulászló és II. Lajos gyenge uralma alatt a főurak féktelenkedése, pénzügyi zavarok s a török pusztítás, I. Ferdinánd kormányzása idején pedig a töröknek állandó betelepődése s az előbbinek Zápolyai Jánossal folytatott harcai, a magyar-török s német pártok egymással versengése s küzdelmei voltak azok az okok, melyek ezt a „szegény országot” sanyargatták. S mégis ez a kor az, melyben, bár az országot a velencei követ holttetemnek nevezi, születnek hírneves hősök s mely megérleli a magyar műveltség vívmányait.

E század első felének fogjuk ismertetni közgazdasági viszonyait a következőkben. A tárgy oly tágkörű, hogy annak csak egyes s az alább felsorolandó fejezeteit fogjuk vizsgálat tárgyává tenni. És pedig foglalkozni fogunk mindenekelőtt a nemesség s jobbágyosság közötti viszonyokkal, majd áttérünk a mezőgazdaság szemlélésére. E fejezet után a termelt anyagoknak felhasználásával foglalkozó közgazdasági ágat: az ipart fogjuk tárgyalni, majd pedig az előállított termékeknek értékesítésével foglalkozó kereskedelemmel foglalkozunk. Vizsgáljuk ezután a kereskedelem létrejöhetségének egyik főfeltétele: a pénznek ez időbeli viszonyait s végül az adózásról szólva, melynek tárgya ekkor már nagyrészt a pénz volt, zárjuk be az értekezést.

Kedves köteletségemnek teszek eleget, midőn mélt. Ballagi Aladár egyet. ny. r. tanár úrnak, ki értekezésem megírása közben tanácsaival ellátni kegyes volt, hálámat e helyen is nyilvánítom. Köszönettel tartozom mélt. Békefi Remig zirci apát, egyet. ny. r. tanár s nagys. Angyal D. egyet. ny. r. tanár uraknak is, kik utbagazításaikkal munkám megkönnyíteni kegyeskedtek.

ÉRTEKEZÉSEM MEGÍRÁSÁNÁL AZ ALÁBB FELSOROLANDÓ MUNKÁKAT S RÖVIDÍTÉSEKET HASZNÁLTAM:

- Acsády Ignác*: A magyar jobbágynépesség a mohácsi vész után. Érték. a tört.-tud. köréből. XIV. k.
- Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. Bp. 1888.
- Balogh Margit*: Oláh Miklós „Hungáriá”-ja mint műv.-tört. kútfő. Műv.-tört. értékek. 8. Bp. 1904. Ballagi Aladár dr. egyetemi előadásai.
- Benisch Arthur*: Morino „Sanuta Diani”-jének magyar műv.-tört. vonatk. M. t. értékek. 9. Bp. 1904. Békefi R. dr. egyetemi előadásai.
- Divéki Adorján*: Felsőmagyarország keresk. összeköttetései Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. M. t. é. 17. Bp.
- Farkas L.*: Kassa árumegállító joga. 1893. Kassa.
- G. Forgách Ferenc*: „Commentarii” M. H. Hist. II. o. XVI. k.
- Fraknói Vilmos*: II. Lajos udvara. Olcsó könyvt. 99—100.
- Hornyik*: Kecskemét története. Kecskemét 1860—66.
- Horváth M.*: Ipar s kereskedelem története Magyarországon. Buda, 1840.
- Istvánffy* Históriaja. Debrecen, 1867—68.
- Jászai P.*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846.
- Kálmán Miksa*: A magyar jobbágyszonya földesura s az államhoz (1547—1860). Bp. 1887.
- Közgazdasági Lexikon*: (Sz. Mandello Gy.) Bp. 1898—99.
- Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*: Bp. 1894—1911. (M. G.-t. Sz.)
- Magyar Országgyűlési Emlékek* (M. O. E.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1526.
- Magyar törvénytár* (Sz. Márkus D. 1000).
- Mangold*: A magyarok oknyomozó története. (M. a m. tört. kézikönyve.) Bp.
- Noszkay Ödön*: Oláh M. „Levelezés”-enek műv. történeti vonatk. Érsekújvár 1903. M. t. é. 7. sz.
- Oláh M.*: „Hungaria” Bél Adp. a H. Hist. 1—42. l. (Oláh Hung.)
- Oláh M.*: Levelezése. M. H. Hist. Akad. k. okmánytárak. XXV. k. (Oláh Lev.)
- Perepatits I.*: A magyar műv. I. Ferdinánd korában. Bp. 1902. M. t. é. 4. sz.
- Péchy*: Alsómagyarország bányaművtört. Bp. 1884—7. I—II. k.
- B. Szabó László*: Ghimesi Forgách Ferenc Évkönyvei. M. t. é. 11. Bp. 1904.
- „Századok” M. T. Társ. közlönye. (Sz. Domanovszky S.)
- Szerémi Gy.*: „Emlékirata”. M. H. H. Írók I. k. (Eml.)
- Szálágyi S.*: A magyar nemzet története. Budapest, 1896. IV—V. kötet.
- Történelmi Tár*. (T. T.) Kiadja az Akadémia.
- „Török-magyar kori emlékek (Thury: Török történetírók.) I—II. k.
- Welics-Kammerer*: Török kincstári defterek. (M. T. Akad.) Bp. 1886—90.
- Wenczel G.*: A Fuggerek jelentősége. Érték. a tör.-tud. köréből. X. k. (M. Tud. Akad.)
- Wenczel G.*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880.
- Wenczel G.*: Magyarország mezőgazdaságának története. (Mezőgazd.)
- Werböczy István*: Tripartitum. (Magyar törvénytár. Szerkeszti Márkus Dezső.)

I.

Nemesség, jobbágyság.

A tizenhatodik század hazánk rohamos hanyatlásának ideje. A külföld még „Mátyás vakító jelenségének“ hatása alatt állott, az ország a fejlettség magas fokáról zuhant az örvénybe... Néhány év elegendő volt arra, hogy az országot a mohácsi temetőbe juttassa. A vaskezű Mátyás után a főurak hatalma mindjobban növekszik, a jobbágyot pedig igába hajtják. A köz érdekét semmibe sem veszik a hatalmasok, hanem haladnak a kijelölt úton, hatalmuknak minél nagyobb mértékben való emelése, befolyásuk, uralmuk biztosítása felé. A főurak hatalmának emelkedése s ami ezzel kapcsolatos, a jobbágyok elnyomása volt az egyik ok, mely nemzetünket a sír szélére juttatta. A főúr s jobbágy között áthidalhatatlan úr tá'ongott, mit átlépni, az ellentéteket kiegyenlíteni lehetetlen volt, mert nem engedte ezt a kor szelleme. Ez évek szemlélője elé táruló szomorú képet még szomorúbbá teszi az a körülmény, hogy a nemzet fiai a testvéreiket, embertársaikat nyomták el s magánérdeküket fontosabbnak tartották a haza üdvénél.

Ezekután nézzük részletesen e két társadalmi osztály, a főurak, általában nemesek s a jobbágyság helyzetét, egymáshoz és államhoz való viszonyát a XVI. század első felében.

A nemesség körébe tartoztak elsősorban azok, akiknek birtokaik, jobbágyaik voltak.¹ A birtokos nemesek kezében volt a hatalom, mert a földbirtok volt akkor a hatalom s tekintély legelső alapja. Minél több, nagyobb birtoka volt valakinek, annál nagyobb befolyása volt a politikai s a társadalmi életben. A gazdagság fogalma még nem a pénz, hanem a föld s a rajta élő jobbágyok számához fűződött. Minél több jobbágya volt valakinek, annál hatalmasabbnak, gazdagabbnak tartották. A földbirtokból sohasem volt tehát elég annyi senkinek, amennyi volt, azt mindenki gyarapítani igyekezett. A birtokszerzés törvényes, törvény-

¹ V. ö. Milléniumi történet, V. k. 619. s követk. l.

telen úton folyt s néha annyira ment, hogy egész megyék, vagy ezek nagyrésze került egyesek kezébe, úgy, hogy ha a király a megye nagy földesurát megnyerte, megnyerte az egész megyét, mert a többieknek a hatalmast követni kellett. Így a nagybirtokok (melyekről részletesen alább fogunk szólni) a közép- s kisbirtokok rovására nagy mértékben emelkedtek, mely körülmény a közép- s kisbirtokok tulajdonosaira kedvezőtlenül hatott, amennyiben, minthogy hatalmuk alapja a föld, azt természetszerűleg csökkentette s így a nagybirtokosok hatalma mellett az elhalványult. Azonban az említettek tehetetlenül álltak s ki voltak szolgáltatva a hatalmasok kapzsiságának. Ahol a kisebb birtokos nemések összejöttek, nagyon sok s kemény vád hangzott el a főurak ellen, de vádaskodásnál egyébire nem igen jutottak.

A mohácsi vész nagy szerepet játszik a nemesség történetében. Egész családok halnak ki, birtokaik gazdátlanul maradnak. A Habsburgok új nemességet kreálnak s így átalakul a régi nemesség. 1527—33-iki évekből Ferdinándnak csaknem 1300 levele ismeretes, melyek egész uradalmak gazdáit változtatják meg.¹

Ez adatból is látjuk, micsoda nagy átalakulásnak kellett végbemenni a nemesi társadalomban. Az új társadalom vágyait sem korlátozták az ősi nemes hagyományok. Kapzsiság, dicsvágy, hadviselés s kormányzásbani járatlansága még súlyosbította az ország amúgy is siralmas állapotát. A főurak erkölcsisége sem állott valami magas fokon: az állam jogait maguknak foglalták le, hamis pénzt verettek a haza romlott közgazdasági viszonyainak igen nagy kárára.

Mint fentebb mondtuk, a főurak nagy javadalmakat összpontosítottak kezükben. E birtokszerzésnek káros, veszélyes voltát már az 1507-iki országgyűlés észrevette. Törvényt hoznak ellene, de mi haszna a törvénynek. A király, akinek a törvény őrének kellene lenni, a főurak hatalmaskodását, főszevénységét, visszavonását, a szegények feletti erőszakoskodását nemhogy kiirtaná, hanem hanyagságával maga bátorítja őket. A hatalmaskodó főurak fölényét megérzi az egész ország. Kapzsiságuk, féktelenségük határt nem ismerő, miáltal a telhetetlenség s a szerénytelenség élő példányképei lesznek. Horvátországban a Frangepánok hatalmaskodnak. Fel van róluk jegyezve, hogy jobbágyaikkal a töröknek

¹ U. o. 174. l.

élelmiszereket szállítatnak.¹ Bebek Imre s Ferencz János királyhoz csatlakoztak, mert innen vártak, reméltek segílyt a török révén s hatalmuk így biztosabb volt. A tapolcai apátságba is berontottak s kiostromolták Horváth Péter szolgáját, ki a többieknek előljárt, a „védekezésben kegyetlen halállal megölik, a többieket foglyul ejtik.” Ilyen hatalmas úr, valóságos kiskirály volt Kotzka,² ki szintén nem egy alkalommal monostort is rabolt ki.

A birtokos uraknak igazi példányképe Bakócz Tamás érsek, akinek valóban tudatában kellett lenni, hogy biztos a talaj a lába alatt, mert másként nem beszélhetett volna így II. Lajossal:³ „Ha felséged, úgymond, nem teljesíti kívánságainkat s nem hallgatja meg tanácsunkat, legyen elkészülve rá, hogy elűzzük országunkból s más királyt választunk.”

Bakócz Tamás mellett Hampó Gáspár-féle főurak, kik pl. mint az említett Kapronca, Sabnik s több városokat s ezeken kívül egész sereg birtokot bírtak, egészen eltörpülnek.⁴

Az 1542-iki gyűlés nem tűrhelvén a főurak erőszakoskodását, olyan példát statuált, mely mintegy elrettentő legyen a következőkben. Az országgyűlés ugyanis Podmaniczky testvérek: János s Rafaelt száműzi, szünteleni rablás, gyilkolás s pusztításaik miatt, melyekkel a Fehérvár, Győr, Esztergom s Vácig terjedő vidéket zaklatták, sőt Morva s Sziléziában is zsákmányoltak, utasokat kiraboltak, az utakat elállták, a falvakat kirabolták s felgyújtották, a föld népétől elhagyott barmokat levágták s eladták.⁵ Úgy látszik azonban, a gyűlés határozatának nem volt meg a várt eredménye. A következő évben látjuk e példából is a fenti állításunk igazát. Istvánffy ismét arról számol be,⁶ hogy Móré László a Dunántúl féktelenkedik, régi rablásait a török s keresztény alattvalókon gyakorolja.

Bacsó Mátyás több utast s kereskedőt meggyilkolt, kifosztott s egész Lengyelország s Sziléziáig űzött latorkodást,⁷ míg a Dunán inneni nemesség s bányavárosok Balassa Menyhértet vádolták

¹ M. O. E. I., 297.

² Oláh Lev. 286.

³ Fraknoi: II. Lajos és udvara. 11. l.

⁴ Istvánffy Hist. 292. l.

⁵ U. o. 294.

⁶ U. o. 294.

⁷ Istvánffy, 323.

mások javainak elkobzása s az utasoknak való cselvetés miatt. Érdekes világot vet az 1550-iki¹ gyűlés az urak kapzsiságára. Ausztriai, idegen területekre az urak becsapkodtak s ezért a fenti gyűlés évenként biztosok kiküldését határozza el, kik ausztriai s magyar birtokosok között felmerülő nehézségek elhárítására legyenek hivatva. A biztosoknak, már csak egyszerű következtetés alapján is gondolhatjuk, sok dolguk akadt.

A kapzsiság, telhetetlenség, rendszerint egyéb rossz tulajdonságok szülőoka. Telhetetlenek s jellemükre árnyat vető egyéb rossz tulajdonsággal is rendelkeztek főuraink. Báthory, a nádori hivatal viselőjéről köztudomású dolog, hogy állandóan részeg.² Nem ütközhetünk meg azon, ha a főurakkal szemben, kiknek legtöbbször jelleme kétségbevonható, a hazáját féltő, szerető köznemesség efféle módon beszél pl. az országbíró Sárkány Ambrusról: Hazudsz áruló, ha azt állítod, hogy jobban szolgáltál a felségnek mint mi. Bor- s marhakereskedést üztél, a szegény népet zaklattad, míg mi a véghelyeket oltalmaztuk (1525. hatvani gyűlés). Vágjuk le az áruló kutyát.³ Korlátkövy Péter főudvarmesterre pedig ugyanez a gyűlés azt mondja: mert a királyi könyveket meghamisította, méltó volna máglyán megégetni.⁴ Szakmáry György, a mindenható esztergomi érsek rendkívüli gőgös, bosszúálló (1520), amellett kapzsi s ha saját érdekéről van szó, a pénzt nem sajnálja, úgyanynira, ha a pápaságot pénzért adnák neki, azt is elérhetné.⁵ Az erdélyi püspök, írja Massaro, nem tud mást tenni, mint dőzsölni s pénzt halmozni. A főurak erkölcsi érzékére elég legyen még csak az alábbi példát felhozni: Szerémi mondja, hogy az aulikusok és „tales latrones“ paráználkodnak s muzsikálnak a királyné szolgálóival (cum puellis Reginae). Ehhez hozzátenni valónk nincs. Elég a tény konstatálása.

De ne időzzünk tovább az önző, vagyonszerző, kapzsi főurak erkölcsi állapotának rajzánál. Nézzük most azt, hogy az alsóbb nemesség mily viszonyok között élt?

A nemesség felsőbb rétegei mellett találkozunk alsóbb birtokos, egytelkes nemességgel. Ők is a szentkorona tagjai s nemesi

¹ U. o. M. O. Eml. III. 243.

² Massro. T.-tár 25. 287.

³ Massro: T.-tár. 25. 287.

⁴ Fraknoi i. m. 147.

⁵ T.-tár 186.

jogok részesei, de minthogy földjük kicsiny volt, a nemesi jogok tényleges gyakorlásában nagyon kevés részük volt.

Míg az „urak“ a legfőbb katonai, közigazgatási hivatalokat töltötték be, a birtokos nemesek a vármegyében vittek szerepet, addig az egytelkesek a földművelést űzték, azon telkeken, melyeket a király, főurak, vagy főpapoktól kaptak. A nemesség e része annyira elszegényedett, hogy lassanként együtt kezdenek érezni a jobbággyal, úgyannyira, hogy az 1514-iki pórlázadáshoz már sokan csatlakoztak közülök. Érdekes képet közöl a nemesség viszonyairól egy szemtanú a következő sorokban:¹ A vármegyék sem gyalog, sem lóháton nem tudtak harcolni, némelyiknek fél saruja, másíknak fél sarkantyúja hiányzik. Soknak madzag a zsinórja, majd mindegyik oldala, tomporára köt egy-egy rozsdás kardot, kezébe veszi üres, sípszerű lándzsáját vagy dárdáját, melynek neve kópja, de nem kapja, megindul száraz apró lován, melynek csak oldalbordái s csontjai látszanak. Micsoda ellentét a törvényben egyenlő, valóságban azonban egymástól nagyon különböző, az engedelmesség igáját tűrni nem akaró, törvényt megvető, a haza s kereszténység édekei iránt érzékkel nem bíró felső nemesség, a birtokos s az egytelkes szegény nemesek között.

A nemzet e nagy rétegével szemben állt az országot azzá tevő (mai felfogás szerint!) osztály, a jobbágyság. A jobbágyok a földesúri hatalom alá vetett emberek, kik a tulajdonképeni munkásosztályt alkotják, munkájukkal tartják fent magukat. Földesuraik meg az állam iránti kötelezettségeiket pénzbeli adózás s az ú. n. robottal teljesítik. A jobbágy a plebs, mert a munkát hasztalan tanította az egyház, századokon át az ellenkezőt, a szabad ember lealacsonyítónak tekintette. Ő a plebs contribuens, mert mindenféle adót fizetett s végre ő a plebs, a misera plebs contribuens, mert politikai, közjogi befolyás nélkül lassanként ura korlátlan hatalma alá jutott, s időnként anyagilag s erkölcsileg a legszármalmasabb helyzetben tengődött.

Akármilyen minőségben élt a jobbágy a földesúri községben, ezért a földesúrnak bizonyos szolgáltatásokkal tartozott. A pénzbeli fizetés aszerint, hogy a készpénz jelentősége a gazdasági életben milyen szerepet játszott, fokozódott vagy csökkent. A mi korunkban (XVI. század) a pénz jelentősége fokozódott, a készpénzben fizetés is

¹ Jászai: „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész előtt.“

egyre jelentősebb szerepet követelt magának. Az úrbéri tartozásokban mégis mindvégig, míg a jobbágyság fennállott, a terménybeli fizetés s a munka vitte a főszerepet.

A jobbágnak a XVI. században egész Európában hasonló helyzete volt a jogéletben a mai hasznos háziállathoz. A jobbágy csak tárgy volt s teljesen földesura kezébe volt szolgáltatva. Ha az urában jobb érzés volt, nem gyötörte őt, hanem kíméletesen bánt vele. Ilyen jó földesurakkal azonban ritkán találkozunk. Legtöbbször, ha kíméletesek voltak jobbágyaik iránt, csak azért voltak azok, mert az érdekük kívánta. Ha nem mozdították elő az ő törekvéseiket, a legkegyetlenebbül bántak velük. Pedig bizony oly báró Bánffy Miklós-féle urak, vagy oly romlott latinossággal írt levelek íróinak, kevés műveltséggel rendelkező uraknak előbb magukat kellett volna művelté tenni, hogy uralmuk s akkor sem kegyetlenkedéseiknek némi jogos alapja legyen. A jobbágy helyzetén azonban nemhogy könnyítettek volna, hanem azt súlyosbították, egymásután hozzák az érdeke elleni törvényeket, vagy ha újakat nem is hoznak, a régieket ismét megerősítik.

Lássuk részletesen milyen viszony volt a földesúr s a jobbágyai között, mily szolgáltatásokkal tartozott a jobbágy urának?

A jobbágy földesurától földet kapott művelés, haszonélvezetre. E területet azonban, melyet művelt, ura bármikor visszaválthatta.¹ A házért, melyben lakott, jöllehet maga vette, nem állt jogában semminemű kárpótlást követelni,² sőt ha elköltözött, tartozott rendbehozva urának átengedni. Az átengedett földért hetenként egy napot kellett dolgoznia,³ azonban az 1515. 36. § már arra jogosítja az urat, hogy szőlőmunka, vagy aratás idején egy nap helyett két napon át dolgoztathat a jobbággal, de azt köteles neki betudni az 52 napi munkába, mert ennél többet nem követelhetett.

A földesúrnak kilencedet tartozott adni a jobbágy. E törvényt, melyet Nagy Lajos hozott, számos esetben megerősítik, így az 1507. XV-iki is. Eszerint a jobbágy termését 10 részre kell osztani, egy a kilenced, másik rész a tizedre essék s csak a termés $\frac{8}{10}$ e maradt a jobbágyé. Ha tehát pl. 36 kepéje termett, ebből 3·6 a kilenced, 3·6 a tized s így neki csak 28·8 maradt. Tartozott azon-

¹ Trip. III. tit. 30.

² 1547., 27.

³ 1514., 16.

kívül minden nős jobbágy évenként 1 frt készpénzt is gazdájának adni. E sok, s a fentebb nem említett szolgáltatások ellenére azonban nem átalják a jobbágyot az úgyszólván egyetlen jog, vagy szórakozása, a vadászat, madarásztól eltiltani azon a címen, mert sok jobbágy elhagyta a rendes foglalkozást, a földművelést, s egészen a szórakozásra adta magát, annyira, hogy még vasárnapokon is vadász s madarászik. Ezzel nemcsak Istent sérti, hanem földesura jóvedelmét is elsikkasztja. Jogaikat csökkentik, kötelességük teljesítését azonban kérlelhetetlenül követelik. Nem csodálhatjuk így, ha az elnyomás miatt lelkükben keletkezett, de eddig elfojtott elégtelenséget a 1514-iki felkelésükkel kifejezésre juttatják. Váratlanul felkeltek, írja Verbőczy, és emiatt földesuraiknak örökös rabszolgaságába kerültek. Nem lesz talán tanulság nélküli, ha e felkelés egyes mozzanatait ehelyütt felemlítjük.

1514. márciusban történt, hogy Bakócz Tamás, a nemzeti királyság „egyik sirásója“ pápai bullával jött haza Rómából s husvét napján kihirdetvén azt, mely a török elleni keresztes háború tartalmazza. Pest, Kalocsa, Várad, Fehérvár, Bars közelében gyülekeztek a hadak. Ulászló felszólítja a megyéket is a csatlakozásra, így Heves, Hont, Pest, Nógrád stb. nemeseit s ezt mondván többek között: „Siessenek az Uraságtok, nehogy elveszünk“. ¹ Nincs azonban nyoma, hogy e felső részek rendei fegyvert fogtak volna. Ulászló Kassa polgárságát is csatlakozásra szólítja június 15-én, mondván: Ha nem siettek rögtön táborunkba, hűtleneknek tekintvén titeket, javaitokat s örökségeket eladományozzuk s ingóságaitokat lefoglaljuk. Kassa művelt polgársága nem enged a felszólításnak. Elgondolhatjuk, ha királyi szónak nem enged, hogy venné figyelembe Illés tolcsvai plébános szavait, kit Bakács a hadjárat kihirdetésével bízott meg. Nem voltak hajlandók a polgárok elhagyni a megszokott nyugalmas, kényelmes életüket. ² Bagol Ferenc levelére, ki Kassát ismét csatlakozásra szólítja, Kassa válaszol: „Mivel pedig azt írod, hogy Te és társaid készek vagytok megvédeni az országot és a szabad királyi városokat, tudjad meg, hogy mi mindenkor nagyobb készséget bizonyítottunk a szentkorona iránt, mint Te és követőid. Felhívunk titeket, hogy békében s csendben szétoszolván, lakhelyeitekre és foglalkozástokhoz

¹ Századok, 1872. Eredeti a kassai levéltárban.

² Ugyanott.

visszatérjete, nehogy életetek s vagyonotokat veszélyeztessétek.“ Bárcsak így tettek volna s megfogadták volna az iparúzó, nyugalmat óhajtó Kassa polgárságának figyelmeztetését. Tudjuk, nem így történt. Mind többen s többen gyűltek a zászlók alá.¹ Vezért is választottak, Dósa György, egy egyszerű székely nemes személyében. Bekövetkezvén a tavasz, a mezei munkák ideje, a földesurak jobbágyaikat igyekeztek visszatartani, mert ilyenkor nagy szükség volt rájuk. Ennek híre menvén, a pórokat ez annyira elkeserítette, hogy nem a török, hanem uraik ellen fordították fegyverüket. A mozgalomnak határozott formája, programja lett.² A parasztok dolgozni akartak, de csak mint az állam szabad polgárai. A jobbágy egyrészt szabadulni akart az önkényesen kirótt terhek alól, másrészt ő is önérzetes ember lévén, nem tűrhette tovább a megaláztatást. Dósa hirdette, hogy ő csak Magyarország királyának s nem egyszersmind az urak alattvalója. Szerinte a földesúr hatalmával visszaélt, mert rabszolgának tekinti jobbágyát s most még kell az ígát törni, jog s vagyonban egyenlővé kell tenni az embereket. Ezért harcoltak a jobbágyok, ezért folyt oly elkeseredetten a küzdelem, melynek színtere a Duna s Tisza köze, Tisza s Maros, Szamos vidéke, Dunántúl, Szerémség stb. volt. János vajda Verbőczy sürgetésére megindult Temesvár felé, hogy rendet teremtsen. A fölkelőket sikerült legyőzni s Dózsa és társai kivégeztettek. A látszólagos rend helyreállt. A lelkekben azonban meg a legnagyobb nyugtalanság vett erőt. Ez események szemlélésénél konstatálnunk kell, ha Zápolya hadaival meg nem jelenik, az országra a mozgalomnak kiszámíthatatlan következményei lesznek. A felkelésben sok ember pusztult el. A megmaradt anyagot, munkaerőt biztosítani akarták az urak, s odaláncolták ezért magukhoz. Kérlik Lengyel, Moldva, Morva s Ausztria rendeit, hogy ne fogadják be a menekülő jobbágyot.

A történetek után összeült az országgyűlés, melyet maga Ferdinánd is vadnak nevezett, összeült törvényt hozni, megállapítani ismét a jobbágyok kötelezettségeit, melyek a zavarok alkalmával feledésbe mentek. A gyűlés eredménye volt: nov. 19-én a király aláírta a magyar jobbágyi osztálynak, mely a haza védelmében vérént ontotta, annyi jeles erőt szolgáltatott az állam, az egyháznak,

¹ Ugyanott.

² V. ö. K. Lex. 298. s következő old.

örökös jobbágyságra való süllyesztését. Természetes következménye e vad törvényeknek az, hogy a jobbágy csak annyit dolgozott, amennyi a megélhetéséhez mulhatatlanul szükséges volt, vagy amit a bot s erőszakkal kicsikartak tőle. Az erkölcsi érzülete eldurvul, munkájában nincs köszönet, munkájának nincs eredménye. Ránehezdedett az ura, az állam, s később a töröknek való adózás, szolgáltatások terhe.

1514 után a terhei szaporodtak. Tartozott¹ természetben egy libát adni pünkösdkor, egy csirkét havonként, egy ludat Márton-napjára s 10—10 jobbágy 1—1 malaczt karácsonyra. Különleges alkalmakkor is kellett a jobbágnak előállni, pl. Ha az ura családja körében lakodalom volt, vagy ha fiát pappá szentelték, az urát a török fogságból kellett kiváltani, vagy ha urának fia születik, a szegény jobbágnak fizetni kellett. Kimondja azonban a törvény, hogy ura követeléseinek mérsékeltnak kellett lenni. A jobbágy, ha az ura mégis többet követelt a megállapított járandóságoknál, fordulhatott a megyéhez, mely 12 nemes emberből álló törvényszéket alakít a panaszok megvizsgálására. Mondanunk is felesleges, ki kapott mindig igazságot.

A földesúr hatalmaskodásai ellen, úgy ahogy, a jobbágy a szabad költözködéssel segített magán. 1514-ben e jogát elvették, mi természetesen a legnagyobb csapás volt rá nézve. Annyira ment a törvény szigorúsága, hogy a falun kívül talált jobbágy elfogható s urához visszavezethető volt. Bár az egyik földesúrtól a másikhoz való költözés eltiltatott, a királyi felség s a főuraknak szabadvárosaiból ellenben azoknak ugyancsak szabadvárosaiba való költözés meg van engedve. A jobbágyság munkakedvét e röghözkötöttség még inkább lohasztotta s az erre vonatkozó fentebbi sorainkban tett állításunk még inkább beigazolódik. Nem csoda, ha sokhelyt inkább kívánta a török ígát, mint a fennálló állapot megmaradását.² Hasztalan szólították fegyverre, fásult közönyt tanúsított. Az 1526-iki gyásznapot nagyrészt az idézte elő, hogy a rabszolgaságra kárhoztatott jobbágyság nem igen szállt síkra hazája védelmére. Mohács mezején II. Lajos parányi sereggel jelent meg, mert a jogrend ellen gyilkos gyűlöletet tápláló jobbágy többet remélt az ellenség, mint uraitól s éppen ezért nem volt

¹ 1514., 15., 17., 19., 20. t.-c.

² K. Lex. II. 201.

érdeke a győzelem. A jobbágy törvény ellenére sem érezte magát biztonságban. Számtalan eset van rá, hogy egyik úr a másik jobbágyát magához ragadja, sőt egyes jószágokat is elfoglaltak jobbágyaikkal együtt. Az átköltöztetett jobbágyokat nem adták vissza törvényes uraiknak, sőt újabb adókkal terheltek.¹ E cselekedetek oka főleg az volt, hogy a mezőgazdasági munka végzésére minél nagyobb számú munkaerő álljon rendelkezésére a földesuraknak. E zavarteli állapotokon már 1528-ban akarnak segíteni s kéri ezért a rendek a királyt, hasson oda, hogy a főispán rövid úton eszközölje ki a jobbágyok törvényes uraiknak való mielőbbi visszaadását² a fenti s az alábbi ok miatt, mely szerint ha a jobbágyság kipusztulna, nélküle a nemesség sem ér sokat.³ Az elnyomott néposztály helyzetén János király is igyekszik segíteni, 1531-ben. Kihirdette a budai gyűlés határozatát, mely az igán kész segíteni. 1536-ban kimondják, hogy a jobbágy szabadon költözhet. Hiába, János törvénye csak papíron maradt. Sokat tett Fráter György a jobbágy szabadsága érdekében; ő is tudatában volt annak, hogy az állam kötelezettségeket ró olyanokra, kiket emberi jogaiktól megfosztott. Ferdinándnak többek között így ír egyszer:⁴ „Olyan emberek, kik elnyomatásra kárhoztatvák, könnyen hisznek a csábító szavának. Erre pedig mi azzal adunk alkalmat, hogy olyan elnyomatásban tartjuk a jobbágyot, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségét és gyermekeit el nem raboljuk, minden kegyetlenséget elkövetünk rajtuk”. Azt ajánlja Ferdinándnak, hogy ha a köznépet meg akarja magának nyerni, biztosítsa neki szabadságát mielőbb. Azonban miként János törekvése, úgy Fráter Györgyé is hajótörést szenvedett. A kegyetlen külháború s belmozgalmak miatt megghiúsult minden jóakarát. E törekvések Ferdinándra nem voltak minden hatás nélkül.⁵ 1540 óta Ferdinándban, mióta hatalma az ország elég nagy területén elismertetett, megvolt a jóakarát, hogy a jobbágyok sorsán segítsen. A királynak sejtelve volt az államnak szociálpolitikai hivatásáról. A török, amint megvetette a lábát, kacérkodni kezdett a jobbágygyal s arra bízta, fogjon fegyvert urai ellen, játssza

¹ K. Lex. II. 201.

² M. O. Eml. I. 192.

³ 1514. 14.

⁴ K. Lex. II. 203.

⁵ V. ö. K. Lex. 203—4.

várát az ő kezére, mert ő kegyes lenne vele. Ezt jól látta Ferdinánd is s helyesen mérlegelte e tények fontosságát. Néhány vár török kézre került s belátta, hogy nincs békére kilátás, míg a jobbágyság vissza nem nyeri jogát a szabad költözésre. Az 1540-es évek a jobbágyság történetében nagy fontosságúak. Tárgyalás alá veszik a szabadköltözés ügyét s ha teljesen nem is oldják meg, közelednek a megoldás felé. . .

Az 1546-iki emlékekben már nyomára akadunk annak, hogy tárgyalták a költözés ügyét. Kiemelik a rendek, hogy a király buzgón sürgette a jobbágyok szabad költözésének visszaállítását s azt is már elismeri a gyűlés, hogy „e kívánság jogos és méltányos, az ügyet tárgyalni fogják — a jövő országgyűlés alkalmából. A kérdés megoldásánál is az önzés játsza a főszerepet. A mostani alkalommal is azért nem adták meg a jogot, mert félték, hogy a kisebb nemesek jobbágyok nélkül maradnak. Főleg ezért halasztották a következő gyűlésre a „libera transmigratio“ tárgyalását.

Az 1547-iki gyűlés Ferdinánd jóakarató előterjesztésére megadja a parasztságnak a szabadköltözés jogát.¹ A rendek említik, úgy látszik, az Isten a jobbágyok elnyomása miatt sújtja az országot, kiknek kiáltása folytonosan felszáll az Isten színe elé! Ezért hogy Istent kiengeszteljék, ennek a sanyargatott országnak javára megengedik, hogy szabadságukban álljon máshová költözni. Ha a jobbágy szándékát bejelentette a szolgabírónak, ez értesítette földesurát, elmenvén ugyanis ahhoz a megye egyik nemesével. (27c). Ha a földesúr 15 nap alatt maradásra nem bírhatta a jobbágyát, a szolgabíró egy más emberrel kiment a helyszínére, összegyűjtötte a falut. Ennek színe előtt a jobbágy esküdni tartozott, hogy tisztán azért megy el, mert a nagy terheket nem bírja, nem gyűlölet vagy más okból. Ha az esküt letette és minden néven nevezendő tartozásának eleget tett, magánadósságait, valamint a terragiumot lefizette, ha házát nem pusztuló állapotban hagyta vissza s ha a szolgabírótól megkapta az engedélyt, szabadon távozhatott. Aki azonban engedély nélkül ment el, szökevénynek tekintették s az ilyent ura visszakövetelhetette. Ha az egyik úr költözési engedély nélkül viszi el a jobbágyot a másik úrtól, az elvitt jobbágy vérdíját fizettették meg vele s ezen felül 200 frt

¹ K. Istvánffy tört. 325. l.

bírságba esett (28 c.), mely a sértett félnek, vagyis az elvitt jobbágy urának volt fizetendő. A szolgabírákat¹ s azokat a közegeket, kik a költözésnél közreműködve részrehajlóan járnak el, 200 frt. bírsággal büntetik. Ha úgy általában vesszük a fenti törvények jelentőségét, azt mondhatjuk, hogy ezek haladást jeleznek, mert legalább azon jobbágnak adta meg a költözködési jogát, aki be tudta bizonyítani ura szertelenségét. Ez azonban a leg-ritkábban sikerült. A paraszt földhöz volt kötve s úgy maradt azután is, mert úgy a földesúr, mint a paraszt javát az előbbi jogainak megszorítása nélkül akarták a törvények összeegyeztetni s így lehetetlen után törekedtek. Minden ténykedés, mit a paraszt érdekében tettek e gyűlésen, siker nélkül maradt.²

1548-ban, minthogy a szabadköltözés jogából százféle visszaság támadt, a költözés joga a következő gyűlésig megszünttetett. Ekkor csak az esetben költözhetik a jobbágy, ha ura féltelensége minden határon túlteszi magát s akkor is a szolgabíró közbejöttével. De hogy az úr igazságtalanságaitól megmentsék a jobbágyot, meghatározzák a pénzfizetés, robot s terménybeli szolgálat maximumát. (32. c.) Kimondják, ha a jobbágy szökésével károkat okoz, ezeket a földesúr, melyhez a jobbágy szökött, előző urának megtéríteni tartozott.

Az 1548 s 47-iki törvények között nagy a különbség. Míg az utóbbiaknál csak egyszerű eskü elég volt arra, hogy ura igazságtalanságait bebizonyítsa, az 1548-ikiak vizsgálat elrendelését tartják e célból szükségesnek.

1548-ban a jobbágyság lázongani kezdett, mivel a föltételesan a mult évben visszanyert költözési joga által az aléltságból felrázatván, egészen kívánni akarta azt, amelynek vágyát benne az új törvény felébresztette. Sikerét nem láthatja, hanem még nyert szabadságát is elveszté, éretlennek, méltatlannak ítéltetvén az ezzel való élésre.³

Az 1550-iki törvények megerősítik az 1548-ikiakat, körülírják a vizsgálat módját. A vizsgálat a következő módon folyt le:

A földbirtokosnak, kihez a jobbágy át akart költözni, egy, az alispán s a szolgabírákból és nemeseből álló bizottság előtt

¹ M. O. Eml. III. 108.

² V. ö. Wenczel Mezögazd. tört. 361.

³ Horváth: Ipar s keresk. tört. 15. l.

be kellett jelenteni a tényállást. A bizottság egy szolgabíró s három nemest küld ki a helyszínre s itt a jobbágnak be kellett bizonyítani, hogy a földesúr részéről csakugyan törvénytelen zaklatásnak volt kitéve. A vizsgálat és a bizonyítás szigorúan körül volt írva. Az a földesúr, ki a vizsgálat tartama alatt a jobbágyot zaklatja s azt a költözési szabadság ellenére visszatartja vagy a törvényes formák mellőzésével magához fogadja, 200 frt., a jobbágy, ki a földesurát alapos ok nélkül vádolja, 20 frt.-nyi bírságot volt köteles fizetni. A török elől Szlavóniából Magyarországra menekült jobbágyoknak e vizsgálaton való átesés nélkül megengedik, hogy szabadon visszatérhetnek lakhelyeikre s ezeket, kiknek e szándékuk megvan, büntetés terhe alatt ne merjék visszatartani.¹ Ugyanez évben ráfogták az urak a jobbágyra, hogy súlyos bűnt követ el a költözéssel. Kijátszani akarták ezzel a jobbágyok a kedvező törvényt. Az urak maguk kebeléből a jobbágy büntetésére bíróságot alapítanak, mely halálra ítéli azt, de megkegyelmez neki az esetben, ha írásban röghöz kötöttnek mondja magát. Ez erőszakkal kicsikart reverzálist a törvény érvénytelennek nyilvánította.² A jobbágy e zaklatásoktól ment maradt, ha az egyház szolgálatába lépett. Az urak bosszúsága azonban itt is akadályokat gördített a nép nyomorult fia elé (nort.), amennyiben az 1514-iki törvényhozás alkalmából kimondják, hogy jobbágy nem lehet püspök s ha az lett, ne fizessen neki senki tizedet. (24. c.)

A szabadköltözés ügye 1556-ban állítatott vissza ismét. Ez évi törvényhozás kimondja, hogy a költözés az ország határán belül korlátlan legyen. E törvényt, mint kitűnik az országgyűlési végzésekből, gyakran megerősítik s e tény pedig megerősíti abbeli feltevésünket, mely szerint a földesúri önkény alól szabadulni akaró jobbágy kezébe adott oly hatalmas fegyver, a szabadköltözés jogáról alkotott törvény csak írott malaszt maradt.

A királynak az a törekvése, hogy az örökös jobbágyság láncait széttörje, az akkori Szlavonia (ma Horvátország) 1538-iki törvényhozásában jutott érvényre. A szlavón rendek a körösi gyűlésen kimondják, aki egy más földesúr jobbágyát magához akarja átköltöztetni, bejelenti szándékát vagy a földesúr emberének

¹ M. O. E. III. 308—9. l.

² K. Lex. II. 205. l.

vagy a szolgabírónak. Erre letéven 4 dénárnyi terragiumot, a szolgabíró a jobbágy elbocsátását kívánja a földesúrtól s a távozásra az engedélyt megadja. Megkapván a jobbágy az engedélyt, még 15 napig régi telkén marad, hogy tartozásait kifizesse, mire békésen távozhatik. Ha ura nem bocsátaná el, a szolgabíró közbelép s eljuttatja az új urához. Vetései régi telkén is az ő birtokában maradnak s a termést a földesurat illető földjövedelem leltéztése után a maga részére, helyi szokáshoz képest elviheti. A földesúr, ha a törvényeknek nem engedelmeskedik, terhes bírsággal sújtatik (XXI—XXIV. t.-c.). 1539-ikiben szintén egy fontos végzés van a jobbágyra, mely így szól: Ha a földesúr birtokára szökött jobbágy nem akar visszamenni, ez fizeti a bírságot. Ezekhez hozzátennivaló csupán az lenne, így volt ez valóságban is? Erre vonatkozó véleményünket fentebb elmondottuk s így azt jelenleg nem ismételjük. Még csak annyit, hogy Szlavónia haladottabb gondolkodásmódjáról tesz tanúságot az a tény, hogy a jobbágyok majdnem 20 évvel előbb kapták meg szabad költözködési jogukat, mint az anyaországban.

A földesúr a jobbágnak bírása is volt. Néhányan a főurak közül megszerezték a „ius gladi“-it, a pallos jogot, melynek folytán halálra is ítélethették a jobbágyot. E jog némely birtok öröklésével együtt az utódokra is átszállt, tehát a birtokhoz kötött valami, a birtoknak, hogy úgy mondjuk, tartozéka volt. A saját jószágán elkövetett gyilkosság, gyújtogatás, házasságtörés miatt az ura jobbágyát kivégeztetheti (Trip. tit. III. p. 52.). 1548. 40. szerint az ítéletek bírságdíját a földesúr kapja. E törvénybiztosította joggal igen sokszor visszaéltek, hogy minél több pénzhez jussanak. Földesura önkényének még jobban ki volt szolgáltatva a jobbágy azzal, hogy ura ellen nem tanúskodhatott. Ha más nemes emberrel volt ügyes-bajos dolga, urának kellett érdekében pert indítania. Nemes ellen, vagy mellette nem esküdehetett, mert alsóbb rangú lévén, az akkori felfogás szerint felsőbb rangú ügyében nem szerepelhetett (Trip. III. 31. tit.).

A jobbágy nemcsak földesura, hanem az állam iránt is kötelezettségekkel tartozott. Mindenekelőtt első helyen az adót, subsidiumot, vagy hadiadót kell említenünk. Ez körülbelül 3 forintig ingadozott (1500. 50.), egyik évben több, másikban kevesebb volt. (V. ö. M. O. Eml.) Az adózás közvetlen alapját a porta, a telek alkotta. Egy telekre nem egy, hanem több családot kell számítani,

mert egy egész telken ritkán élt csupán egy család.¹ E telkek értéke 40 forint, akár pl. három, akár négy család élt rajta. Ez alól a szabály alól volt néha kivétel, midőn ugyanis nem telkek, hanem házak szerint történt az adózás. Ily eltérés volt 1537-ben.² Ez adót azonban mindenki fizette, csupán a falu bírása s a nemesek cselédei voltak a fizetés alól felmentve (1546. 13. ill. 1547. 10.). Hasonlóképen az új házak is adómentesek három évig.³

Fizették a „lucrum cameraét“, mely évi 20 dénár.⁴ Ez adó csak akkor szedetett, ha nem szavaztak meg subsidiumot. Ha subsidiumot megszavaztak, ebbe beleértették a lucrum cameraet is. Míg tehát a lucrum c. rendes, a subsidium rendkívüli adó volt.

Harmincadot az ország határán át szállított árúk után szedtek (1523. 46.). Ezt a vámot a paraszt mindenkor fizette, míg a nemes csak akkor, ha nem saját használatára hozta be az árucikkeket (1550. 6.).

A rendes adókon kívül találkozunk rendkívüli terhekkel is. Néha egyes főurak pl. önkényes adókkal terhelik a jobbágyot (V. ö. M. O. Eml. I. 502.). 1589-ben is megtörtént egy ilyen eset. 30 dénárral adóztatják meg a jobbágyot a rendes adón kívül, állítólag Szlavónia segélyére rendelt 200 martalóc eltartására. Hogy e téren visszaélések voltak, bizonyítja az 1550-iki XXVII. t.-c., mely kimondja, hogy rovatal címén a jobbágytúl kelletlenül többet senki se merjen szedni, a fisacsnak fizetendő kétszeres összeg büntetése alatt.

A jobbágy köteles volt hadbaszállni, nem volt elég csupán az adófizetés. A harcolás tulajdonképen a nemesek kötelessége. Az országgyűlések fel is szólítják a nemeseket, de azzal a kikötéssel, hogy az uralkodó maga is részt vesz a hadjáratban. Ez csak 1543-ban teljesült, 1526 óta. (V. ö. Kerékgyártó M. történelmi kézikönyve III. 86. l.) A nemesek mellett azonban a jobbágy is tartozott hadba menni, mint említettük. 1526—28-ban minden jobbágy tartozott háborúra készen lenni. Az 1514. 22. kimondja azt, hogy a kapitányok jobbágyokat szólíthatnak védelemre. 1526-ban nagyon sok jobbágy pusztult a csatatéren.

¹ Acsády: Jobbágy, Népeesség. 35. l.

² Acsády, P. ü. I. Ferd. alatt, 218.

³ 1548. 23.

⁴ Thallóczy, Kamara haszna, 129 l.

A jobbágy házában szálltak meg a katonák is.¹ Ezek a szegény jobbágyok vagyonát, házáat felpredálták, kirabolták, sőt fel is perzselték annak környékét.

Ezek azok a katonák, melyek ellen a rendek annyit panaszkodnak s melyek egy vidék oly nagy ártalmára voltak, hogy soknak egész termését tönkre tették. Mily panaszokkal fordulnak a rendek emiatt a királyhoz, a mezőgazdasági fejezet alatt látni fogjuk. János király hiába mondja ki,² hogy a királyi hadak csak háború idején szállhatnak meg a jobbágyoknál s minden kártevéstől tartózkodjanak, a dolgok állásán változtatnia nem sikerült.

A jobbágy élelmiszerekkel is tartozott a sereget ellátni. Az alispán határozta meg, tekintetbe véve a községek termését, ki mennyivel járuljon hozzá a katonaság ételmezéséhez.

A vármunka, várépítés szintén a jobbágnak a dolga. Törvények és tények igazolják ez állításunkat, melyek közül elég legyen Istvánffy idézni, ki így szólt (1549): A föld népének kitaró munkájával erős s igen nehezen bevehető vár építtetett (Szolnoknál).

E terhek, melyekről fentebb szoltunk, a török idők alatt még csak fokozódtak. A török a meghódított területek nagy részét hűbér képen adta át a szpáhi, a lovaskatonáknak. Míg a magyar törvények szerint az ura bármikor magához válthatta a jobbágy földjét, addig a török úr nem foszthatta meg földjétől,³ de költözködési jogot a török sem adott a jobbágnak. Az adózást illetőleg a török a termés 10-edét, a magyar a 9-edét kapta. Amint látjuk, bár ha a jobbágy török alattvaló is lett, a magyar úr még sem mondott le arról, hogy az őneki ép úgy jobbágya ne legyen mint azelőtt. Fizetett továbbá a jobbágy készpénzben 1 frt., illetve 25 oszporát.

A vámszedési jogot is gyakorolta a török az átmenő kocsiknál. Ital-, halászati adóból nagy jövedelme volt; némi ellenszolgáltatás képen azonban a vadászatot megengedte jobbágyának. Ha keresztény nő ment férjhez, a szpáhi menyasszonyi adót szedett. Szedte ezenkívül a járművek adóját, minden kocsitól 15, minden hajótól 50 oszporát.

¹ 1536. 3.

² M. O. E. 508. I.

³ V. ö. Kálmán Miksa, A magyar jobbágy viszonya föld.-hoz. 39. s. következő oldal.

A török államkincstárnak is tartozott adót fizetni s a török katonákat, ha a falu mellett elvonultak, élélmezni. Katonakötelezettséget sem rótt alattvalójára a török. Érdekes még megjegyezni, hogy csak a szándékos és éles karddal elkövetett gyilkosságot büntette halállal. Máskülönben mindenféle (pl. nem szándékos emberölés) büntettnek meg volt a maga taksája. Jobbágynát, ha elszökött, a szpáhi visszahozhatta, 15 év múltán azonban a jog elévült. A jobbágnak így elég kedvező helyzete lett volna, azonban a szpáhi telhetetlenkedett. Minthogy a birtok adományozása csak az ő életére szólt, utódaival nem igen törődve, igyekezett azt kihasználni. Telhetetlensége sokszor határt nem ismert. Ötödét, harmadát, felét szedi néha a termésnek. Sokszor az aratásnál kétszerest követelt az egyszeres helyett, mely őt megillette. (T. T. VI., 164. l.) Mézet, farkasbőrt, páncélinget szed néha telhetetlenségből. Nem voltak tekintettel a termés eredményére, a fizetés lehetőségére, csak a járandóságok fizetésének szükségességét hangoztatták.¹ Nem csodálkozunk egy cseppet sem, ismerve a török jellemét, ha még a várakból is kiront zsákmányolni.² A párok pedig elhagyják lakhelyüket zsarolás miatt s bujdosnak seregestől.³

Sokat beszélhetnék még a török időkről, azoknak zsarolásai, féktelenségeiről. Célunk azonban ez nem lehet. Amennyit fentebb elmondottunk, legyen elég a történeti hűség kedvéért!

¹ M. T. T. VII. 155.

² T. T. VI. K.

³ T. T. V. K. 109. l.

II.

Mezőgazdaság, bortermelés és gyümölcsészet. Erdészet.

A mezőgazdaságnak kedvező eredménye azzal van feltételezve, hogy a talaj minősége azon foglalkozások kívánságainak megfelelő legyen, melyek a gazdaság egyes ágaiban szükségeltettek, hogy a termelő azt megismervén, munkájára helyesen használja s hogy a termelés tényezőit természetükhöz képest hasznára fordítva és azokra önkényesen hatást ne kívánjon gyakorolni.¹

A talajt tekintetbe véve, hazánk gazdasági tájképének a XVI. század alatt különbözőnek kellett lenni a jelenlegitől.² Ahol most virágzó vidékek gazdag terményei jutalmazták a munkás fáradalmait, ott még akkoriban feneketlen nádasok s posványok terültek el, a szőlőkertek s gyümölcsösök és a veteményes földek mint egyes elszórt vázok tünedeztek fel az őserdők s végtelen mezők között. Sokkal közelebb állt akkor még a nép az ősi pásztor életmódjához, hogysem a földművelés, vagy az ipar elébe gördült akadályokat teljesen le tudta volna küzdeni. Az állattenyésztés kevesebb fáradságot igényelt mint a földművelés, mely ráadásul még dézsmák, tizedek alól mentes sem volt. Innen van az, hogy a mezőgazdasági viszonyaink nem valami kedvezők voltak.

A mezőgazdaság fejlődésének főfeltételei az alkalmas terület, mint fentebb mondtuk s a békés viszonyok. Már pedig tudjuk, ha az első feltétel létezését kétségbe nem vonjuk, a másodiktól épenséggel nem beszélhetünk. Az ország, ha a török hadjáratok el is maradnak, nem tudja kiállni azt a szenvedést és nyomort, mit részint a belellességek, részint ő felsége hadai, szolgálai okoznak. Az 1532-iki követek jelentik: „hogy egy év alatt mindnyájuk vagyonát felemésztették a fenti körülmények s a végpusztulásra jutánk.”³ Bár előbbi királyok is gyakran küzdöttek lázadó alatt-

¹ Wenzel, Mezőgazd. tört. 22.

² Századok 1870. 669. l.

³ M. O. E. I. 438.

valók ellen, de egyik sem engedte meg, hogy hadai hűtlen urak ártatlan jobbágyait tönkretégyék. Megfosztották javaiktól, száműzték a hűtleneket, de nem sértették a közszabadságot, nem bocsájtozták prédára az egész országot.

Felsőged serege bár merre járt, panaszkodnak továbbá a köve-
tek, mindenütt a legnagyobb s kegyetlenebb ellenség módjára dühöngött; számos városokat és helységeket felgyújtott, elvette a nép gabonáját, barmait elhajtotta. Mennyire elkésérítette e tűrhetetlen állapot a népet, bizonyítja az alábbi kifakadás, mely szerint ha a király nem segít a bajon, kényszerítve látandják magukat a török adófizetőjévé válni, hogy hazájuknak teljes elpusztulását meggátolhassák.¹

A sok műveletlen, vizenyős, művelésve alkalmatlan területek mellett volt sok alkalmas terület is a termelésre. E területek közül Baranya, Szerémség, Bácska, Szeged környéken levőknek kincsek s gazdaságokkal teliségét Istvánffy Massoró s a török fethmánék kemalpasazaldé is készséggel elismeri. Massoró a Szerémséget valószínűs paradijsomnak nevezi² az 1521 augusztus 26-iki fetbasame a Szerémszigetét a hitetlenek országa legtermékenyebb tartományai közé tartozónak mondja.

Nézzük, kiknek a kezében voltak a mezőgazdasági területek?

Természetesnek kell tartanunk, hogy a koronának voltak első-sorban birtokai. E javak azonban csak papíron léteztek. Így volt az különösen a Jagellók alatt. II. Lajos mindent elajándékozott amiye volt, írja Fraknoi, pénzt, jószágot, várakat. Aki valamit megkívánt, nem is vett fáradságot magának arra, hogy a hivatalos formákat megtartsa. Maga írta alá az adománylevelet és bemutatta a királynak, ki megfontolás nélkül írta alá s látta el gyűrűs pecsétjével.³ A királyi javak nagyrészt tehát idegen kézben voltak. Az udvartartás költségeinek fedezésére pedig nagy szükség lett volna azokra, mert így nem használták volna e célra a közjövedelmeket; az 1525-iki gyűlés határozata ellenére, mely kimondja, hogy az adó csak a török elleni célokra használható. A Felsőg gazdasági rendszerére világot vet az alábbi pl., mely szerint pl. még a takarmányt sem a királyi jószágokról szállították, az 1524-iki

¹ M. O. E. I. 269.

² T. T. XXV. 358.

³ Fraknoi, II. Lajos udv. 17. l.

költségvetésben a király s udvarkarának lovai számára 2600 frt. van zabra számítva. A szalmát, szénát s más egyéb szükségleteket szintén vásárolták. Törvényhozásnak így az 1518-iki, meghagyja a zálogban levő koronajavak visszaadását, látván ezek nem lételének káros következményeit. Nem történt azonban így. A Jagellók nem tudtak változtatni rossz gazdasági politikájukon. Bár Ferdinánd alatt a viszonyok kedvezőbbek voltak, a király az előző évek hiányait pótolni akarván, elvette egyesek birtokait. Ez elvett birtokok visszaadását követeli a törvényhozás, vissza kell adni mindazoknak, akiket illet. Különösen Végles, Dobrovina s Lipcse birtokoknak tulajdonosainak való átadását sürgetik többször (pl. 1542. X., 1545. 46, 1542. 9) most illő és nagyon természetes, hogy amit őfelsége alattvalóitól követel, ugyanazt ő maga is méltóztassék kegyelmessen s szerencsés kormányzással megtenni.¹ Az előző évek mulasztásainak rendbe nem hozásáig azonban erről szó sem lehetett.

A főurak, főpapok, ált. nagybirtokosok birtokai a várhoz az egész birtokot, uradalmat központosító helység az ú. n. „caput bonorum” s az uradalom tartozékaiból állott.² A nagybirtokban, a mezőgazdaságnak nemcsak egyes ágai, hanem amennyiben az éghajlat azt csak megengedte, az egész terjedelmében ki volt fejlődve. Az uradalmakban,³ az ország nyugati részében levőkben, idegen befolyás hatása volt észlelhető, a keleti részen levőkben hazai fejlődés volt látható. Előbbire példa a Fuggerek vöröskői, az utóbbira a munkácsi uradalom. Az uradalmi javaknak rendszerint volt főigazgatója, ügyvéd, főszámvevő, alszámvevő, mellette írnok, sófár, tizedszedő s kertész segédekkel, pásztor, magtári szolga rostáló, mesteremberek, mint pl. kovács, asztalos, bognár, szűcs, tímár néha szíjgyártó, lakatos, szabó stb.⁴ Az egyes uradalmak sok hivatalnokot, kisebb szolgálatokat teljesítőket is alkalmaztak s így nagyon sok embernek adtak alkalmat a biztos megélhetésre.

A sok különböző rendű s rangú tisztség nem volt meg mindenütt, mindenkor s mindegyik. A tisztségek száma a szükséghez képest változott. Az egri püspökségnek pl. a kormányzósági s központi főszámvevőségi 2 főhivatala mellett, 2 tisztartósága létezett, az egri

¹ 1542. VI. 9.

² Werbőczy Trip. I. 24.

³ Wenczel Mezőgazd. 372. l.

⁴ Századok 1872. 296. l.

birtokok belgazdasága egy kulcsár, külgazdasága pedig egy gazdaszra bízott.¹ Az uradalokban a jobbágyföld majoros föld is volt.² Az uradalom birtokosa a majoros földjére több gondot fordíthatott s ezt könnyen védhette, mert ez a vár vözetlen közéletében feküdt. A nagybirtokosok földjüket haszonbérletbe is adták. E rendszer egyik nagy ellenzője az egri püspökség, mely megakarja akadályozni e szokást, azért, mert a főurak a kibérelendő egyházi javakat a legolcsóbb áron váltották meg s pontatlanul vagy éppen nem fizetett áron szokták magukhoz váltani.

A középbirtok 1. a nagybirtok szétdarabolása folytán keletkezett, s így nemesi természetét is megtartotta, 2. a föld intenzívebb hasznosítási módjának volt következtése, p. o. bányászati, vagy bortermeleési célokra.³ A középbirtokok kizárólag köznemesek kezében voltak, kik az ország ősi intézményei szerint a király s a koronához való hűséget fegyveres tettel tartoztak tanúsítani. Különös jelentősége e birtokoknak nem volt, mert nem rendelkezett oly nagy terjedelemmel, hogy ezzel a mezőgazdaság kifejlesztésének tágabb tért engedhetett volna. A középbirtok, melynek rendeltetése az volt, hogy vitéz harcosok jutalmazására szolgáljon, a nagybirtoktól tartozékaira nézve lényegesen el nem tért. E birtokoknak a nagybirtokokkal szembeni előnye a kisebb terjedelem volt s ez az, ami képesekké teszi a tulajdonosokat arra, hogy a jobbágyság segítségével azokat aránylag jobban hasznosíthatták.

A kisbirtokot terjedelménél fogva saját birtokosa s ennek családbéliei, fogadott munkások, társak segítségével nélkül művelték. A kisbirtokosok Verbőczy szerint „jobbágy” s „rusticusok”. Kisbirtokosok a bérföldek birtokosai is, kik a gazdasági cselédséget képezték.

A jobbágytelkek mezőgazdasági szempontból alárendelt jelentőséggel bírtak. Jelentékeny, önálló gazdasági vállalatra sem csekély terjedelmük, sem az egyes jobbágygazdák munkaereje nem volt legendó.

Nem volna teljes ismertetésünk, ha a mezőgazdasági munkálkodásra alkalmas területek birtoklói között a török kézen levő területekről meg nem emlékeznénk.

¹ Századok 1870. 360. l.

² Wenczel Mezőgazd. 373.

³ Ugyanott 355.

Hazánkban a török kézen levő területek mint hűbértartások szerepelnek. A hűbértartó maga a szultán, ki a fegyverforgatásban, a hadban kitűnt katonáknak birtokot adományoz. A hűbértartó a hadban való személyes megjelenésre s a jövedelem arányában fegyveresek tartására kötelez.¹ A hűbértartó nyerhetésének tehát feltétele, úgy nyugaton, mint a töröknél a harcképesség. Hűbértartó háromféle volt: 1. zsoldhűbért (zsoldos őrség kapta); 2. az ú. n. tímár kisebb hűbért; 3. ziamet nagy hűbért. 20.000 akcsétől felfelé terjedő jövedelemmel. A hűbéres katona (a szpáhi) ha az időközben tartott ú. n. „joklamán“ nem jelenik meg, nem harcol, fegyverest nem állít, elveszti birtokát s csak bizonyos idő múltán kaphat birtokot. Nyugaton az utódokra szálló birtok képezi a hűbért tárgyat, keleten is a császár által adott ingatlan, csak hogy itt annak jövedelmén van a fősúly. Előbb meghatározza érdemek szerint a császár a jövedelmet, azután keres olyant, melynek évi jövedelme a kívánalmaknak megfelel. A keleti hűbért tehát mintegy fizetés jellegével bír, melyet bár nem készpénzben, hanem csak a fenti módon kap az illető.

A legnagyobb s leggazdagabb rangú hűbéres is kénytelen alúl kezdeni és harci érdemekkel nyerni nagyobb birtokokat, újabb hódítások vagy üresedés esetén.² Hűbérré igényt tarthattak a hűbéresek fiai, kik vagy zsoldos seregben szolgáltak, vagy önkéntesen díj nélkül, azon reményben, hogy birtokot nyernek.

Hűbéres fia csak atyja halála esetén tarthatott igényt birtokra, leginkább akkor, ha kiskorúan maradt vissza. Más esetben kiérdemelni tartozott. Birtokot vagy a tartományi kormányzó adta, vagy előterjesztette a portához, mint adomány nyerésére méltó férfiút. Az okmány, mellyel kapja a birtokot „berat“ nevet visel, mit őrizni kellett, mert ha ezt elveszti, bárki megátadhatja birtokában.

A török, amint meghódította az egyes területeket, eltörölt minden eddigi rendszert s kíméletlenül a császár uralma kezdődött. A birtokokat részint kincstári kezelés alá vették, részint főrangú tisztviselők kapták illetmény fejében. Minden esetben kincstári tisztviselők ellenőrzik a birtokokat. Háromféle birtok volt a török birodalomban:³ 1. Mohamedán lakosoknak tulajdon földje, mely

¹ Welics Defterek I. XXIX—XXX.

² Hornyik, Kecskemét története II. 17. l.

³ Ugyanott II. 218. l.

„mülknek“ neveztetett s melytől a tizednél egyéb adót fizetni nem kellett, 2. keresztény lakosoknak tulajdonjoggal bírt földje, melytől a tizeden kívül harács, azaz készpénzben fej- és földadó fizettetett s ezért kharadzs-földnek neveztetett; 3. jobbágyság földje, mely milidzsnek vagy kardbirtoknak hívatott s melynek tulajdonosa vagy földesura a hűbéres török katona volt s az ily birtokon élő jobbágyság a tized s harácson kívül még egyéb önkényesen kirótt adókat és illetményeket is fizetni tartozott. A török birodalomban létezett birtokoknak ez utolsó faja volt uralkodó hazánkban a hódoltság ideje alatt.

Vizsgáljuk most, hogy hazánkban, melynek földjéről Oláh „Hung“-ban azt mondja, hogy fekete, kövér, jól termő, t. i. nem nagy munkával is, nagy bőségben terem gabonát s általában nem szokás trágyázni sem a szántóföldeket, sem a szőlőhegyeket, kivéve csak némely helyeket, milyen viszonyok uralkodtak a földművelés terén.

A földművelés, melyre kiváltképpen áll az, hogy „szabadság az eleme, béke s biztonság a feltétele“,¹ nem csodálhatjuk ha e sanyarú időben, ha végkép nem is hanyatlott le, mégis talán a legelhanyagoltabb ága volt a mezőgazdaságnak.

A háborús idők miatt nagyon sok veszélynek volt kitéve főként a gabonatermelés. A folytonos hadviselések, melyek az ország különböző vidékein mentek végbe, a sűrű hadmenetek, melyek az országot minden irányban átszeldették, nagyon sokszor pusztították el a földművesnek már-már érett reményeit s foglalták le az aratást s a szüretet a katonák a maguk részére. Ezért főleg a törökkel szomszédos területek legfeljebb annyi gabonát termesztettek, mennyi elkerülhetetlenül szükséges volt a megélhetésre.² A háborúk alatt a pórok százezrei vitettek ki rabszolgaságra a törököktől s így természetesen a termények értékesítéséről a munkaerőnek meddő vesztéglése mellett, még törökkel nem határos területeken is, szó sem lehetett megtakarított ipartőkéről.³ Innen következett, hogy dögvészes vagy tűzkáros esztendő egész falvakat képes volt a földszínéről eltörölni. A pusztulás, mely így beállt, a mezőgazdaságra csak külsőleg hatott. Ha a föld

¹ Horváth M. Ipar s keresk. története 18. l.

² Horváth i. m. 71.

³ Századok 1870. 675. l.

el is pusztult, a talaj megmaradt, mert termőerejét megtartotta, miről kedvező körülmények között nem egyszer tanúskodott.

A földművelés leggyakrabban űzött ága a gabonatermelés. Tudjuk, hogy a földet ekével szántották¹ s hogy kivált búza, rozs, árpa, zab voltak a vetés tárgyai. Az ország legismertebb gabona-termő vidékei² a Csepel-sziget, Sopron, Pécs, Bácska stb. környékén terültek el.³ A gabona ára a helybeli viszonyok szerint határozott meg. Sokszor a legkirívóbb árkülönbségek merültek fel. 1503-ban a kishevesi kerületben 10 s u. e. megye pataki kerületében (Eger m.) 4 csomó, máshol 9, majd 3, sőt 11 csomó kelt el egy dukátjával.

1507-ben 12, $4\frac{1}{2}$, 1 dukát 6—7 csomó 1 dukát, 1501-ben a jövedelem 9861, 1503-ban 8806, 1507-ben 7710 dukát az egri püspökség területén, mely számok tanúsítják, hogy a földet bizony itt elég hanyagul művelték. A rendelkezésre álló majorsági munkaerő mellett sokkal jobb eredményt lehetett volna elérni. 84 jármos ökör, 16 ígás ló, 355 szarvasmarha, 65 ló, 245 sertés, 13 kecske, 4 szamár állottak a püspöki uradalom rendelkezésére.³

A kicsépeletlen gabonának régi idő óta 21 mértéke ismeretes. Az ismertebb mértékekről az alábbiakban szólnunk.

||A „Kéve“⁴, mint alapegységnek meghatározása sehol sincs meg, de a dolog természeténél fogva alig lehet kétség, hogy annak súlya semmivel sem lehetett kisebb a mainál. (Súlya ma vidékenként a tavaszi gabonánál 5—8, az őszinél 8—10 kg. között változik.) a XVI. százaban a legszokottabb mérték a kalangya, vagy kalongya (gelima) volt, mely legáltalánosabban és az 1548/49. velmi tizedjárásban 30 kévéből állott.

Kereszt (KruX) fele a kalongyának.

A kepe (capecia) mindig egyszer annyi, mint a kalongya. Van 52 kévés kepe, itt a kalongya 26 kéve. A homonnai tizedjárásban 1549-ben 100 kévés, 1548-ban 104 kévés a kepe. Ma már e mértékjelző neveket egyformán alkalmazzák, igazi értelmük kiveszett. ||

¹ Szerémi Eml. 301 v.

² Oláh Hung. VIII., 16. l.

³ Századok 1870. 365. l.

⁴ M. G. T. Sz. III. 363.

Termeltek-e vajjon rizst¹ ez időben? Erre határozott feleletet adni nem tudunk, annyi bizonyos, hogy a rizs kedvelt étele volt a moszlimnak s ha termesztettek is, csupán csak a török részeken lehet erről szó.

Szerémi beszéli el,² hogy midőn egyszer belépett egy klastromba, egy barátot látott kapálni, ki hüvelyesek elvetésére tette alkalmassá a földet. Ez és ehhez hasonló sok más adat bizonyítja, hogy hüvelyesek termelésével is foglalkoztak, azonban nem oly nagyarányban, mint a gabonatermeléssel.

Hajdina termelésről is beszélnek forrásaink. Az 1538. V. 26. cikkekből következtethetjük, hogy eladásra is került belőle.

Oláh megemlékszik dinnyetermelésről is,³ és pedig leismerőleg, mert azt mondja, hogy a sárgadinnyék különböző faja, ha akár a nagyságát, akár édes zamatját veszed figyelembe, nem alábbvaló, mint az a gyümölcs, mit az itáliai mezőkön vetnek el.

A bortermelés a hegyes vidékeken kevésbbé lévén kitéve a harcok dúlásának, fejlett állapotban volt. A Duna-Tisza közt tartományokban, ha nem is szűnt meg teljesen, szőlőt ritkaság volt látni. A bortermelésnél már nagy súlyt helyeztek a nemesebb borok termelésére. „Ennek eredményei a gyakori jó szüretetek, melyek nagy gondozást s kedvező mérsékelt időjárásról is tanuskodnak.”⁴ Kedvező időjárás mellett sokszor annyi bort szolgáltatnak a szőlők, hogy alig találnak annyi hordót, amennyi a borhoz elég. Baranya megyében, Oláh beszéli el, saját szemeivel látta, összegyűjtötték az összes edényeket, azokat is, melyek más házi célokra használtatnak és bort öntöttek beléjük. Sőt egy üres edényért egy másik edényt borral telve adtak. 1536 körül a bor oly nagy bőségben van, hogy az ország csaknem minden vidékén van édes vagy fanyar, középső a kettő között, erős, gyenge, mérsékelt, nagyrészt inkább fehér, mint vörösbor. Nevezetesebb termelőhelyek közül említendők: a Vág völgye, Trencsén közvetlen szomszédságában a Garam völgyében Zólyomig lévő terület, Huszt, Máramarosban Zemplén-hegyljai vidék, melynek terménye

¹ Horváth i. m. 19. l.

² Eml. 104. l.

³ Hung. Cap. XVIII. 33. l.

⁴ Oláh u. ott.

ez időben éri el világhírét. Érdekes, hogy éppen Oláh nem említi a tokaji bort, holott azt mások, mint a leghíresebbet dicsérik. Jóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a jóízű rabló nemesek igen vágytak a szüretelésére s többször, miként 1528-ban Bornemissza Simon tette, azt le is foglalták. Nevezetes bortermő vidékek még, melyekről különösen Oláh emlékszik meg nagy elismeréssel: Az esztergomi, melytől nem messze fekszik Maros mezőváros, felette emelkedő hegy egészen szőlővel van beültetve. Pozsony város és környéke, továbbá a Csepelsziget, Buda, Mernye, Dörgicse környékén is jó és ízletes bort termelnek. Osztopán, Korpád (Somogy) termelése gazdag, Sopron, Pécs szintén igen jó borban bővelkednek. Szántó, Lászka s Miskolc híres kitünő borai miatt. Nem szabad megfeledkezni az egri, borsodi, újvári, veszprémi, zalai borokról sem, kiváltképp a szerémségiről, melyet jóságára nézve a csétaival egyenlőnek mondanak. Szerémi még Kalocsa s vidékéről is megemlékezik, midőn említi, hogy 1529-ben János király gyönyörű szőlőkertek között vonult el Kalocsa mellett seregével. E helyek legtöbbjén nemes szőlőfajokat termelnek, nem feledkeznek meg azonban a falusi szőlőről sem, melynek mind a fürtje, mind a szeme nagyobb. Főként Szerémségben termelik ez utóbbi fajt; az a bor, mit belőle sajtolnak nem kevésbé édes, mint amit a belgáknál természetben kapnak a lakosok. Elég olcsón lehet hozzá jutni.¹ A borokat pincében, hordóban tették el, melyre különösen a nagyobb uradalmak sok pénzt fordítanak. Így pl. az egri uradalom 1501-ben 360, 1503-ban 159 dukátot fordít új hordók abroncsok vételére. Ahol nincsen pince ott a bornak, víznek lehűtésére jeget használnak, melyet már télen tesznek el a vermekbe.

A bor kereskedés tárgyát képezte.¹ Voltak kereskedők, kik részint az országban árúsították nagyobb mennyiségben, vagy kimérve a piacok csapszékein, de legtöbbször az ország határán kívül. Éjszak felé a borkereskedelem tárgya leginkább a nemesebb hegyaljai bor volt,² mely a kisbirtokosoknak nevezetes jövedelmet hozott. A borkereskedelem leginkább nyugat s észak felé volt jelentős. Amott Ausztria, Stiria és a Németbirodalommal, hol kezdetben az sok nehézséggel járt, itt Lengyelországgal, Oroszország

¹ Istvánffy.

² Wenczel Mezőgazd. 302.

s Sziléziával s a Balti-tenger vidékével volt élénk. Délfelé a török bírta vidékek s az Adriai-tengeren át Olaszországgal, hol jó bor termett, enemű kereskedelem jelentékeny nem lehetett.

A természetes csemegeborokat néhol gyömbér, szegfű, fahéj és szerencsedióval, mazsolaszőlővel főzött pignetum borok pótolták. A természetes csemege, általában a magyar borok jóságára lehet következtetni abból a körülményből, hogy külföldi borok nyoma nálunk alig mutatkozik. Egyedül a candiai malvaticum volt az, mely leg többre becsültetett.

A magyar borok ára a külföldiekhez számítva alacsonynak mondható.¹ A hegyaljai bornak akója 64 dénárért (7—8 frank) kelt el.

Magyarország a gyümölcsökben is majdnem minden fajtában bővelkedik.² Különösen az ország nyugati megyéiben foglalkoztak gyümölcstermeléssel. E részen legnagyobb termelő megyék Sopron, Pozsony megye, általában a Csallóköz környékén fekvők. Gyümölcstermelésünk kiválóságát misem bizonyítja jobban mint az, hogy külföldre Ausztria vásáraitra is nagymennyiségben szállítottak ki almát, körtét stb. Hazánkban termelnek szilvát, körtét, dinnyét stb. A kiváló fajok mellett nagy mennyiségben főleg a ranett-fajú almák termelésére nagy gond fordított. Almáinkról a modenai codexek is megjegyzik, hogy ízletesek voltak. Külföldi gyümölcsök is kerültek hozzánk kiváltként a nagyurak asztalára. Hippolit asztalán gránát, narancs, citrom, maróni gesztenye gyakran került.

Kertészetről szólva meg kell különböztetni a díszkertészet s veteményes kerteket. A kertészet mindkét ágával kiváltként a nem annyira zaklatott dunántúli megyék foglalkoztak.

A díszkertek gondozására bármily nagy gond is fordított, a XV. századi díszkertekkel nem voltak az e korbeliak egy színvonalon s így ez ága a kertészetnek nem emelkedett nagy jelentőségre. Ezért nem is tűnik fel különösnek, ha Bél Mátyás Selmec város kertjeit olyannyira méltatja.

Fontosabbak, mert nem fényűzés tárgyai a veteményes házikertek, melyekben kiváltkép a háztartáshoz szükséges növényeket termelték és pedig nagymennyiségben olyannyira, hogy például

¹ Századok 1870. 667. l.

² Oláh H. Cap. XVIII. 33. l.

Lorántffy Zsuzsánna azt rendeli el, ne csak a konyha szükségleteit kielégítő mennyiség vettessék, hanem annyi, hogy máskorra is eladhassák, sőt pénzt is teremthessenek belőle. A vetemények közül kiemelendők a káposzta, répák, hagyma, tök különféle fajtái, spárga, dinnye több neme, bab, borsó, repce, mák, napraforgó, len, kender stb. stb.¹

Erdők az alföldeket kivéve, nagy számmal voltak mindenütt. Ezeknek azonban mostoha sorsa volt. A földesurak csekély gazdasági szakismerettel rendelkeztek, a községek kényők-kedvők szerint vághatták ki azokat. Nem így volt azonban a bányáknak környékén. A bányáknak ugyanis nagymennyiségben volt szüksége fára, s így az ezek környékén lévő erdőségekre nagy gond fordítottatott. Sokat ártott az erdőknek a vadászatijog rendezetlensége. Erdei pásztorkodás kára is nagyon érezhető volt.²

Hazánk bárdos, makkos erdei nagybecsben tartattak. Vadgesztenye, akácza szaporítják az erdőségeket alkotó fák sokaságát melyek közül az előbbi a törökök, az utóbbit némelyek szerint Amerikából, mások szerint pedig Busbeque, Auger s Verancsics hozták volna Kis-Ázsiából. Szerémi megemlékezik az erdőségekben előforduló hársfáról is, midőn így szól: *Consciverunt unum locum sub in aqua arbore „ha(r)sfa“*.³ Mint fentebb említettük, erdőségek nálunk nagy számmal voltak. Terjedelemre azonban a Szerémség („in silvam Zirimiensem“) Kassa, Szatmár. Dunántúlon: Tolna s Paks erdőségei kiválók.⁴

Az erdőknek nagy nemzetgazdasági hasznát kiismerni nem tudták még e korban. Az „új“ korszaknak maradt feladata az erdők többoldalú okszerű kihasználásával bizonyítani, hogy mily értékes kincset bír erdeiben a haza.⁵

A mezőgazdaság fejlődésének az örökös nyugtalanság, békétlen viszonyok épúgy megakasztói, miként az éghajlat kedvezőtlen volta, elemi csapások. Ez utóbbiakban nem szűkölködtünk. Még a természet is kegyetlen volt a szenvedő nép iránt. 1510-ben⁶ nagy pestis dühöngött a főváros s csaknem az egész országban. 1528-ban oly

¹ Wenczel, i. m. 382. l.

² Wenczel, i. m. 385.

³ Szerémi Eml. 81.

⁴ 47, 387. l. Szerémi.

⁵ Wenczel, i. m. 385. l.

⁶ Istvánffy i. m. 73.

nagy hideg volt, hogy a hazánkból kivonuló török csapatokban a gyermekek s vének elszenderültek ami Urunk Jézus Krisztusban ¹ 1529—30-ban döghalál pusztított. 1535-ben inség, mely még fokozódott 1536-ban. Ugyanez évben nagy sáskajárás volt. A Fekete-tenger felől jöttek sáskák oly időben, midőn Lengyelországban is már éveken át pusztítottak. A hazai invasio sem szűnt meg egyhamar, mert 1542—44-ig is többször emlegetik, hogy különösen 1542-ben igen nagy pusztítást vitt végbe a nagy sáskahad. Borsos Sebestyén írja krónikájában: *Locustae innumerabilisque radios solis obfuscabant, de Moldavia veniunt (Transsilvaniam).* ²

Említhetnénk még számos adatot, melyekkel hazánk e korbeli szomorú állapotát festhetnénk. Célunk azonban nem az adatok halmozása. Az itt említettekből is vonhatunk következtetést, amelyeknek segélyével, tekintetbe véve a jelen fejlődést viszonyítva a multhoz, arra a megállapodásra jutunk, hogy nemzetünk életrevaló. Bár csapás csapás után érte, azokat kiheverte s halad a kitűzött cél, az országnak gazdasági téren is számottevő tényezővé tétele felé. Még csak annyit, hogy a XVI. századnak nem voltak oly rettenetes közgazdasági viszonyai, oka főleg az, hogy a pusztulás nem az egész ország, hanem annak csak egyes vidékeire terjedt ki.

¹ Szerémi i. m. 273.

² M. G. T. Sz. I., 27. l.

III.

Az állattenyésztés.

Az állattenyésztés¹ a többi gazdasági ágak mellett elég virágzó-nak sőt dominálónak mondható. Ennek oka főleg a kereslet nagysága s az értékesítés, főleg az ipari kereslet terén való értékesítés lehetőségében keresendő. Ez utóbbi állításunkat igen szépen igazolja az a körülmény, mely szerint azok a mesterségek, melyek nyers anyagaikat innét vették, mint a timárság, vargák, szűrvégcsapók, gubacsapók, posztócsinálók mesterségei virágoztak ekkoron.

Az állattenyésztés egyik főszükséglete az alkalmas terület, legelők létezése. Hogy ezekben hazánk bővelkedett, tudomásunk van róla. Oly nagy területű legelők voltak hazánknak, hogy több ezer lovat, ökröt, juhot és kecskét s más barmokat képesek voltak ezek táplálni.² Néha oly erősen nőtt ezeken a fű, hogy tavasz elején felgyújtották, hogy ősszel újból erősebben kinőjjön.³

A lótenyésztés a XV. században, főleg hadicélokra virágzó volt. A XVI. században csak nehezen, de mégis fent tudta magát tartani a jelentőség nagyobb színvonalán. Valószínűnek tartjuk, hogy az Alföld is ekkor már veszített jelentőségéből, hol bizony pedig azelőtt oly jó lovak tenyésztettek.⁴ Általában az ekorbeli lótenyésztés 3 fajtát kedvelt: a tulajdonképeni magyar, erdélyi s székely (sicoló fajtát). A magyar lovak kapósak voltak. 1503-ban körülbelül 4000 drb ló szállítatott Olaszországba. A legkitűnőbb díszlovak ára 20—25 dukát (437—546 frt.) volt.⁵ A magyar lovak így egyik legszebb, becsesebb ajándék tárgyát képezték elsőrangú voltuknál fogva. János király nem egyszer lepte meg a török szultánt tüzesvérű magyar paripával.⁶ A magyar lovak szépségre versenyeztek a török lovakkal. A török többször kijelenti, hogy

¹ M. G. T. Sz. I., 291.

² Oláh, C., XVIII., 34. l.

³ U. ott.

⁴ Wenczel i. m. 386.

⁵ Századok, 1870., 672. l.

⁶ Szerémi, Eml. 271.

nincs több oly szép ló a szultán, mint János király istállójában.¹ Oláh is elismeréssel nyilatkozik a magyar lovakról, azokat szép délcegeknek, kiválóaknak mondja. Sajnos, hogy a háborús idők s így a bekövetkezett vagyonbiztosság hiánya miatt tartásukra nagyobb gond nem volt fordítható, elkorcsosodtak. Ez okon kívül a hanyatlást előidézte az a körülmény is, hogy főuraink a tiszta magyar lófaj iránt közönyösséggel viseltettek.

A magyar a lótenyésztésben egyik alkalmas gazdasági eszközt látott, a kunok pedig ebből éltek. Lovaik gyorsasága és ereje nem megvetni való, hanem nagy fejüket neveltségeseznek tartják. Fent a Duna s Tisza között lakván a kunok, itt nagy méneseket tartottak.²

Oláh Hungáriájában egyik helyen azt mondja, nem kevésbé az ökör csordáknak is oly nagy a bősége, hogy nemcsak Magyarország, hanem a szomszédos tartományoknak is hasznára válik.³ Ebből láthatjuk tehát, hogy a szarvasmarhatenyésztés is kedvelt foglalkozás volt; az Alföldön, török hódoltsági területeken is a marhatenyésztés nagy hasznot hozott.⁴ Főnyereség a külföldi kereskedésből származott. E kereskedelem idegen kereskedők kezében volt legtöbbször. Hogy a marhakereskedés külföldi országokkal mily nagy volt, arra elég világos feleletet kapunk, ha pl. a bécsi harmincadosok számadásait nézzük. Oláh szerint Bécsben évenként kétszer vagy többször marhavásárokat szoktak tartani s ez alkalomkor a harmincadosok vagy 30 ezer vámjövedelmet szolgáltatnak be a királynak.⁵ Az ökröket nemcsak Bécs, hanem részint Olaszország azon részébe, mely Velence körül terjedt el, részint Morva, Bajor, Svécia s a németekhez a Rajna mellékére szállítják. E nagyarányú kivitelt megmagyarázhatjuk, ha nézzük pl. hogy az egri püspökség területén levő szikszai, mezőhidvégi, gyöngyösi majorságokban 80. jármos ökör, 222 egyéb szarvasmarha állott a vevők rendelkezésére,⁶ vagy ha tudjuk azt a tényt, mely szerint az 1550. év körül élt Bíró Gáspár debreceni polgárnak egymagának 10 ezer drb. szarvasmarhája volt.⁷

¹ Ugyanott 258.

² Oláh Hung. C. 18., 34. l.

³ Ugyanott C. 18., 34. l.

⁴ Wenczel i. m. 387—8.

⁵ Oláh i. m. XVIII., 34. l.

⁶ Századok, 1867., 383.

⁷ M. G. T. Sz. I., 295.

A sertésenyésztés szintén virágzott.¹ Ahova a háborúk pusztításai elhatottak, névszerint a Dunántúl részei különösen a Bakonyba, a sertésenyésztés hanyatlást mutat. A jobbágy községek már e korban sertéstizeddel adóztak, évenként 12 sertésből eggyel.

Híres volt sertésenyésztéséről Munkács vidéke, de ez tette Horvátországnak is egyik legnagyobb arányú kereskedelmi cikkét, honnan Magyarországra is sok ezer hajtatott be évenként.² A hízott disznó rendszeren 1 dukát 83—88 dénárón kelt el, mely kedvező árat a szalonna belkereskedés tárgy lételének köszönhetette.³

A juhtenyésztéssel Oláh szerint magyar részek mellett oroszok foglalkoztak főleg. Általános szokássá lett, hogy hét községenként egy ú. n. bácsot fogadtak, ki a község juhnyáját a havasi legelőkre hajtotta. A birkatenyésztés legkülönbözőbb terjedelemben űzetett. 1507-iki báránytized után ítélve Borsodnak legalább is 30.000, Szabolcsnak 60.000, tehát a mostaninál jóval nagyobb számú juhhal kellett rendelkezni. Bármilyen fejlettnak is mondható a juhtenyésztés, mégis hátrányára volt az, hogy az ebből származó egyik termék, a gyapjúnak igen alárendelt helyzete volt. De nemcsak a gyapjú, hanem a húsának olcsósága is közrejátszott abban, hogy a fentemlített helyet foglalja el s épen ezért csak az alsó nép tenyésztette. Minthogy a gyapjú posztógyártásra nem lévén alkalmas, csak párnák, derékaljak kitömésére használtatott.⁴ A nagy mértékben való tenyésztés annak tudható be, hogy ezzel nagyobb összegű pénzt akartak beszerezni. Minthogy azonban a juh értéke csekély volt, azért ezt a kis értéket a nagy mennyiségbeni tenyésztéssel kellett ellensúlyozni, mert nagy bevételre csak így számíhattak. Hogy csakugyan nagy méretű volt a tenyésztés, azt láttuk fentebb a megyékre vonatkozólag. Most lássuk ugyanezt egyes helyekre. Szulejmán naplójában olvassuk, hogy Szegednél sok juh volt. Hogy ez a „sok” mennyinek felel meg, megtudjuk Lajos egyik okleveléből, mely szerint Ibrahim 50 ezer, Isthender Cselebi deftendárnak 20 ezer drb jutott (1526).

Lúd, tyúk stb. apró házi szárnyasok tenyésztésével szintén foglalkoztak. A „Magyar Országgyűlési Emlékek” nem egy helye

¹ Wenczel i. m. 389.

² Horváth, Ipar s keresk.

³ Századok, 1870., 671.

⁴ Századok 1870. 671. l.

tesz tanúságot e tényről, főleg akkor, midőn felsorolja, hogy mely áruk kerültek eladásra vásárok alkalmából.

Most pedig végezetül a méhészetről emlékezzünk meg.

Közgazdasági jelentősége abban mutatkozik, hogy a pór nép, a kisgazdák részére szerény, de állandó jövedelmet szolgáltat. Oka ennek az a kereslet, melynek a méz örvend.¹ Viaszipar, mézeskalácskészítés s kereskedés, mik a méhészetnek köszönik lételüket, nagyon virágzottak. A méz, mint az akkori drága cukor(nak) pótszere, kapósságnak örvendett, mi természetesen a gazdákat annak nagyobb termelésére serkenté.

Hogy hazánkban a méhészet a jelenleginél tágabb gyakorlattal dicsekedő s így kedvelt foglalkozás volt, Oláh érsek „Hungáriá”-jában nem egy helyen emlékezik meg erről. Dicséri a mézszüreteket, melyek különösen Horvátországban, hol a méhtenyésztés már azelőtt is virágzó volt, bő eredménnyel végződtek.

¹ K. Lex. II. 628. l.

IV.

Az ipar.

Vizsgáljuk az előbbieket után, hogy milyen volt a nyers termeléssel megszerzett anyagoknak emberi szükségletek kielégítésére alkalmas javakká átalakító termelési ág, az iparnak e korbeli multja. Vizsgáljuk, hogy az iparban főmozzanatként szereplő, a termőföld által képviselt természeti erőket miként irányították e zavarteli években.

Kutatásaink arról győznek meg bennünket, hogy bizony a magyar ezidőben nem igen foglalkozott iparral, de viszont azon iparágak közül, melyekkel foglalkozott, nem egy híressé vált a külföld előtt is. Leginkább városokban üzték az ipart s ezt természetesnek is tarthatjuk, mert a védett, a kőfalakkal körülvett városhely biztos menedéket nyújtott iparosainknak. A városokat, melyeket gyakran csapások értek, de életerejük ellenállt a nagyobb erőnek is, ez időben többnyire németek lakták s az ipar is nagyrészt ezeknek kezében volt.

Iparosainkat a cél azonossága egymással érintkezésbe hozta, érdekeik megvédése s jólétük biztosítása céljából testületek, úgynevezett céhekbe tömörültek. Ez egyesületeknek a fentiekén kívül célja volt a munkaadók s a munkások, továbbá a céh tagjai s a megrendelők között a békéltetést keresztülvinni.¹ A céhek élete a városéval kapcsolatos. Amely királyunk a városokat segíti, a céheket is támogatja.² Innen vannak azok a kiváltságlevelek, melyek a céhek számára nagy előnyt rejtettek magukban, mert ezúton nemcsak a saját városuk, hanem még az annak környékén található fogyasztást is biztosították maguknak. E testületek élén a céhmester állott, kit évenként választottak, szép hatáskörrel ruháztak fel s ki a céh reprezentánsa volt. Ennyit a történeti hűség kedvéért szükségesnek tartottunk elmondani a céhekről, melyeknek

¹ K. Lex. II. 32. l.

² Békefi egyet. előad. Városok.

érdekes szervezete, tanulságos működésének vizsgálata annyi élvezetet nyújt, (vizsgálni) bővebben azonban foglalkozni velük nem feladatunk. Ehelyett inkább nézzük azokat az egyes iparágakat, illetve ezeknek e korabeli viszonyait, melyeknek úzői, mesterei a fentemlített testületekbe tömörültek s melyeknek e korban források alapján kimutatható gyakorlata volt.

Nézzük elsősorban az építészeti ipart. Ulászló, Lajos alatt a pénzügyi zavarok, hatalom sülyedése miatt erről szó nem igen lehetett. Mindazonáltal a főpapok, főurak, városok közül sokan, még ez országos zavarok közepette is, alkalmat kerestek építmények létrehozására. E korbéli építményeken az uralkodó stíl a renaissance vagy a gót stíl, avagy a kettő keveréke. Későbbi évtizedekben az országos zavarokhoz még a török bevonulása s azzal együtt járó pusztítás járult, mely idő alatt természetesen még kevésbé lehetett gondolni a Mátyás-féle dicső renaissance monumentális alkotásaihoz hasonló épületek létrehozására. Várakat, erősségeket követeltek a háborús idők. Mesterek kellettek, kik ezeket készítették. Sajnos, magyar építőkkel ritkán találkozunk, leginkább külföldről hozatott, olasz (róma—raguzai) és német-alföldi építőmesterek voltak az erősségek s általában az épületek készítői. Olasz, német kőművesek, kőfaragók, ácsok, kovácsok, lakatosok, mészegézők, árokásokkal igen gyakran találkozunk. Még Pozsony városába is olasz s német mestereket hozatnak, mikor I., később III. Ferdinánd uralkodása alatt a királyi palotát építik.¹ E tények eléggé magyarázzák, hogy nálunk nem volt vállalkozási kedv s ha volt is, csökkentették ezt a török pusztítás s az örökös háborúskodás. Az általános elszegényedés mindig nagyobb arányokat öltött, az építőipar pangott. A hiány tartós pótlására egyelőre gondolni nem igen lehetett, mert iparosaink a tisztességes megélhetésre nem igen számíthattak.

A főpapok s főurak műérzékének megnyilvánulása a sír- emlékek készíttetése is. Ez emlékek közül, melyeknek nevesebb készítői II. Lajos Márton nevű mestere, a kapui dóm kőfaragói: István Ágoston, Tyma Miklós volt, kiemelendők: Máriássy István, Kaminácsy Horváth Márk bán, Pálócsi Antal és Mihály, Warkocs Kristófé stb. Ez emlékek, melyek élénk állítják az elhunyt alakjának főbb vonásait, megismertetnek bennünket a kor ruházatával, fegy-

¹ Horváth : I. m. 36. l.

verzetével, a kőfaragóipar virágzásáról tesznek tanuságot. Századunkban, ezt olvashatjuk le az emlékekről, a nehéz vértet, lemezes páncél fűdi az egész testet, a sisak csak a fél arcot engedi láttatni. Ilyenmő fegyverzetben látjuk ábrázolva a legtöbbször a vörös márványból készült síremléken a történelem kiválóbb alakjait.¹

Vessük fel az emlékekkel kapcsolatosan azt a kérdést, hogy azokat a fegyvereket, védőeszközöket, melyekről e kor kőfaragómesterei vették a mintát, készítették-e hazánkban?

Csupán már pusztá feltevés alapján is el kell hinnünk, hogy készíteni kellett ily fegyvereket, mert az önvédelem, a háborús idők ezt követelték. De minekünk nem kell hipotézissel élni, a tényekre támaszkodva beszélhetünk. Bár egész készletek kiállítására ipari tevékenységünk elégtelen volt, egyes művek készítésében nem egy város vált ki. Miskolc² a fegyverek gyártásában annyira remekelt, hogy a műszigorú Hippolit egri érsek, a tűzérőségéről híres Ferrarába Miskolcra hozatott puskákat. 1503 táján még kerek puskákat használtak, melyek közül egy jobbfejű 87 frank 48 cent, a közönségesebb 43 frank 74 centbe került.

1543 táján kezdtek használatba jönni a pisztolyok s tűzköves puskák.³ Szokás volt ez időben, hogy azok a városok, hol hadiszereket készítettek, vagy melyek elég olcsón szerezték be a készleteket, hadi adó fejében azok gyakran kész harcászati eszközöket szolgáltatottak. Lőcse 1537-ben Fels tábornoknak 19 q. különféle ágyugolyót küldött.

E kis kitérés után folytassuk ott, ahol elhagytuk. Nézzük azokat az iparágakat, melyeknek létezését többé-kevésbé szükségessé teszi az építkezés.

Az épületek díszét, hatását falfestmények s ablakokon alkalmazott üvegfestmények emelték. A kassai dómról ezt határozottan megállapíthatjuk. Bár a festményeknek, melyeket Heft István s Pergot M. készítettek, csak töredéke maradt fent.

A magyar festők közül számosan külföldön is képezték magukat.⁴ Érdekes bizonyíték erre Borszló városának festőcéh

¹ Mill. történet. 632. l. (IV. k.)

² Századok 1870. 680. l.

³ Horváth ism. 28. l.

⁴ Ipolyi: Besztercebánya műv.-tört. 83. l.

jegyzőkönyve, mely magyar származású festőlegények neveit is tartalmazza. (A mesterek ott legényszámba mentek.) 1505 táján Nicolaus de Unger, 1512-ben Blömlein Simon névvel találkozunk az említett könyvben. A képzett legények nálunk mesterek lettek, kik közül a jelesebbek hazánkban iskolát létesítettek.¹ Ilyen és pedig jó hírnévnek örvendő iskolák voltak a kassai s a lőcsei. E festők műveikben a hazai légkör csak annyiban érvényesült, hogy alkotásaikon magyar arctípus s viseletbeli vonásokat kölcsönöztek személyeiknek.

De nemcsak szoros, hanem tágabb értelemben vett festőkkel is találkozunk, kiket talán helyesen mázolóknak nevezhetnénk.

Eféle festőkkel e század első felében elég gyakran találkozunk, mely körülmény arra enged következtetni, hogy ez iparág nagyobb arányú gyakorlatnak örvendett. Egerben 1503 táján állandó festők vannak. Az egri püspökség számadáskönyveiben ilyen kitételeket találunk: Item bude pro cenobrio pro picturis castri emi 1 fl. v. pro purgatione numis candelabri pro stubo viridi den. 20. Ezek és még ezekhez hasonló több adatból kitűnik, hogy túlnyomólag a zöld s cinóbervörös színeket használták e festők.

Címerfestészet hazánk kiváló arisztokratikus viszonyainál fogva terjedelemre bírt jutni. 1525 körül János és Jakab mesterekkel találkozunk az udvarban, kiknek a főfoglalkozásuk a címeres levelek festése s díszítése volt. A zászlófestészetben, mely már inkább a műmesterségek közé tartozott, leginkább a budai festők jeleskedtek.²

Kályhás iparosokról is tudunk,³ kik főleg zöld alapszínű, kívülről fülő s lábakon álló, többnyire négyszögalakú kályhákat készítettek. Díszesebb kályhákat is „építettek“, melyeknek külsejét különféle színű domború illetve homorú cifrázatok, úgymint paizs, s fülkékből kandikáló szörnyek, sárkányok, hősök stb. ékesítették. Egy ily díszkályha kb. 254 forintba került.

Asztalosokról szintén van tudomásunk, kik azonban az ajtókra nyíló almáriumok készítéséig még nem jutottak el.⁴ Ily almáriumok nemcsak a XVI. század eleje de a következő századok alatt is ritka-

¹ Mill. tört. IV. k. 632. l.

² Századok 1876. 10. l.

³ Századok, 1876. 76. l.

⁴ Századok, 1876. 14. l.

ságok közé tartoztak. Honi asztalosaink a külföldiekhez képest olcsó árakat szabtak.

Faműfaragványok készítésében szintén jeleskedtek iparosaink. A műszigorú Hippolit egri egyháza Mária-oltára előtti díszkarzatot Kassán készítette, mely körülmény a kassai iparosok finomult érzékére s e műérzéknek az alkotásaikban való megnyilvánulásnak tudható be.

A szárazföldi s vízikereskedés előmozdítása, gyorsabbá tétele s célszerűsítésére eszközök kellettek, melyeknek készítése a kocsis hajógyártóknak adott foglalkozást. Hogy e két iparág üzetett, az alábbiakban fogjuk látni.

Istvánffy „terhes szekerekről“ beszél. Oláh M. „essedai“ szekerekről szól, melyeket magyarok készítettek. E szekereket leginkább teherszállításra használták, melyeknek erős voltát misem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy oly terhek vitelére is alkalmasak voltak, melyeket Istvánffy szerint¹ 16, sőt több ökör húzott. Nemcsak teherszállító, hanem díszkocsi, díszfogatok készítéséről is van tudomásunk. Ruganyos, fedeles, magyar találmányú kocsik gyártásában különösen Kassa remekelt, a XVI. században olyannyira hogy Hippolit, a fényűzéséről híres püspök itt szokta kocsijait rendelni s Olaszországba hoztatni, hol az efajta kocsik az ő révén terjedtek el s szolgáltak mintául az ottani iparosoknak. A kocsik² fényes külsejük ellenére még kezdetlegesek voltak. Gazdagon aranyozott állványaikkal, hólyaalakú keskeny ülőszekrényeik szíjas hintaruganyokon csüngtek. Hólyáik szövettel voltak bevonva s pedig legtöbbször élénk színű szövettel. E kocsik díszfelvonulásokra nagyon alkalmasak voltak. Elgondolhatjuk, hogy ez aranyfedelű, vörös járművek, scofiumos vörös nyeregtakarótól s hámokkal ékesített, 6 szürke lótól lassú menetekben vontatva, mellettük hosszant léptető, skárlátba öltözött, kopjaikon vörös lobogókat lengető lovagok és szilaj paripákon száguldó fullajtároktól kísértetve, kétségtelenül a képzeletre élénk hatást ébresztő, triumphalis látványt nyújtottak.³

Nemcsak a szárazföldi, hanem a víziközlekedés eszközeit készítő iparágról is tartozunk beszámolni.

¹ Istvánffy i. m. 352. l.

² Századok, 1872. 376. l.

³ Századok, 1872. 376. l.

Hajóépítő ipar a törökhódoltság előtt is jelentéktelen volt. Leginkább olaszok értettek a hajók készítéséhez,¹ mindamellett magyarok is foglalkoztak ezzel. A Dráva, Száva mellett keletkeznek hajóépítő telepek, valamint a Duna kisebb mellékfolyóinak partjain is voltak.² Dunamenti városainkban készítettek tehát kisebb hajókat, de hogy nagyobb hajóépítőtelepek is lettek volna e helyeken, nem tudjuk igazolni.³ Vasnemű, szegeket, mik a hajóépítéshez kellettek, Stájerország s Krajnából hozták. Külföldön a hajósiport rendszeren a sókereskedés teremti meg. Nálunk is volt. Ez iparág megteremtését a máramarosi s az erdélyi só szállításának köszönjük egyrészt.⁴ Általán könnyű sekélyjárátú hajókat építettek.

A dunai naszádokat legtöbbször Ausztriában készítették, de hogy rendeltek magyar területeken is, főleg az udvar részére, kitűnik az 1527-iki pozsegai adatból is, mely szerint a király itt néhány hajó készíttetését rendeli el.

Azt a tagadhatatlan tényt, hogy bár nem valami jelentős, de egyéni jellegű magán viselő hajótípusunk volt, bizonyíthatjuk az alábbi sorokkal is, melyek szerint jöllehet a dunai naszádokat Gmundenben készítették, a király mégis megmondja, hogy rövid „magyar“ evezőket készítsenek a hajókhoz.

Természetesnek kell tartanunk, ha nem is állnának rendelkezésünkre adatok, hogy hajóépítő telepek tölgy, bükk, általában erdős területeken keletkeztek. A hajóépületfa keresett s értékes árucikk volt nálunk, mit a török is busásan fizetett.

Jelentős hatást gyakorolt hajósiiparunkra a bécsi „Lämpecheramt“-nak nevű hivatal, melynél minden érkező hajósnak jelentkezni kellett hajóeladás céljából. E hivatal megvette tőlük a hajót s másoknak olcsón adta el. Ha nem volt szüksége a „Lämpecheramt“-nak a hajóra, a tulajdonos maga adhatta el.⁵

Látjuk a fentiekből, ha a hajósiiparunk fejlettségnek is örvendett volna, azt a bécsi verseny, a török s az a körülmény, hogy főuraink is Bécsben vásárolták szükségletüket, nagyon megcsökkentették volna.

A jelenleg már kiveszőfélben levő vízimalomiparról is vannak

¹ M. G. T. Sz. XI. 81 l.

² M. G. T. Sz. 7. 113.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott, 105.

⁵ V. ö. M. G. T. Sz. 7. s következő old.

emlékeink. Oláh M. érsek Hungáriájában említi, hogy a Mecsek oldalában van egy kert, melyben forrás ered, ennek folyása a város felé 40 malmot hajt. Minden nagyobb folyó erre alkalmas környezetével az említett ipar virágzását elősegíté; Bars, Nyitra, Trencsén megye molnáiról határozottan van tudomásunk. Ez iparosokat királyaink kiváltságokban is részesítették. Így I. Ferdinánd¹ 1550-ben megerősíti a fentnevezett molnároknak azon privilégiumait, melyek szerint minden királyi adótól mentek s saját kebelükből választott 12 esküdt hatósága alá tartoztak minden közönséges perekben.

Ezekután térjünk át a ruha, illetve ennek anyagát előállító, továbbá órákészítő s ötvös ipari viszonyaink tárgyalására.

Fentebbi állításunkat, mely szerint ipar leginkább városokban virágzott s németek kezében volt, bizonyítja Szerémi is, ki szerint midőn meghallották a mohácsi csata hírét a német budai kereskedők és iparosok, nagy tömegben hagyták el a várost. A visszamaradtak között van egy német posztószabó, Wolfgang is, ki a nagyobb erőnek ellenálló Budavárában bizakodik. Ily Wolfgang-féle szabók készítették a „subámat“, „új subámat“ stb. (1527.)

Kalapos ipar létezését bizonyítják a legtöbbnyire kirívó vörös, zöld, rózsaszínű magyar kalapok.²

Vászonszövés azelőtt kivált a szepesi s erdélyi szászoknál űzetett.³ Városaink nemcsak bent, hanem külföldön Smyrnában, Egyiptomban stb. nevezetes kereskedést űzhettek a vászonnal. E korban az azzali kereskedés megszűnt, a gyártási mozgalom is megcsökkent; szepesi helyeken kívül Sáros, Turóc, Trencsén, Liptó, Árva s Vas megyében volt még ez iparág gyakorlatban. Kassa⁴ városának ez iparágban tanúsított ügyessége miatt, messze földön nem találkozott párja.

Órásmesterség sem volt ismeretlen foglalkozás. Érdekes dologként jegyezhetjük meg, hogy az órákat ez időben még legtöbbnyire lakatosok készítették. Órásiparosok is a városokat keresték fel, ha le akartak telepedni. 1508-ban Reyssner Albert órás kap

¹ Horváth. Ipar s keresk. tört.

² Századok, 1872. 373.

³ Horváth. i. m. 29.

⁴ Századok, 1870. 677. l.

Kassán polgárjogot. Az órajavítás árára némi világot vet az alábbi adat, mely szerint Kassa városa 1535-ben¹ Bartos lakatosmesternek órajavításért 5 forintot fizetett, mi az akkori viszonyokhoz képest szép kis összeg volt. Ugyancsak ez a város Kunc Konrád lakatosmesterrel köt szerződést egy új óra miatt. E szerződést a városi jegyzőkönyv őrizte meg, mely így szól: Im jar 1534, am montag vor Jorgi, haben dy herrn des Rats im haus des herrn richters mit meister Koncz schlosser auseger der stadt zu machen, gedingk pro fl. hundert und fünfundzwanzig und ein Kuf wein und zehñ Kubel getreidt. Toronyórák nem voltak rendkívüliek. Az egri² szent János székesegyház, selmeci városház (1512), Lőcsén már 1516-ban létezett toronyóra.

Az ötvösipar is nagy virágzásban volt, amit a nemzet fényűzése mellett a templomok építésében kifejtett bőkezűség is magyaráz s így feltehetjük, hogy az ötvösművek nagyrésze, melyek ránk maradtak, nagyrészt hazai mesterek alkotásai, akiknek tehetség s művészetük kifejezésére juttatására a fenti körülmény elég alkalmat nyújtott.

A magyar ötvösművek becsét a díjak nagysága is tanúsítja. Így pl. 1507-ben az egri számadáskönyvben ez van: Item ampullae, duo de argenteo deaurato ponderat marcis duabos et piseti triginta. Item capella, pro ostiis de argento deaurato ponderat piseti triginta una.³ Drágakövekkel, vésetekkel ékesítve, 12 márka súlyú tiszta aranyból készített, 5000 forintnál többet érő serlegek, milyenekkel Czybak Imre Gritti kormányzónak kedveskedvén, nem mentek ritkaság számba.

Ilyen s ehhez hasonló serlegeket Kristóf budai ötvös készített. Emlékeink azt engedik következtetni, hogy a budai ötvösipar nagyon fejlett lehetett a század első évtizedeiben. Ez állításunkat igazoló számos adat közül kiemelendő az alábbi, mely szerint Zápolya János, ki midőn meghallja, hogy Lajost a Csele patakból kifogták, gyönyörű szép, tiszta arany koronát készíttetett Budán Thomai Jakab mesternél s a korán elhalt király fejére tette.⁴

Nemes fémekből készült ékszerek, dísztárgyak készítésében roppant nagy fényűzést fejtettek ki e század emberei. Ékszerek,

¹ M. G. T. Sz. XI. 68.

² Századok, 1876. 5. l.

³ Századok, 1870. 678. l.

⁴ Szerémi. 131. l. i. m.

dísz tárgyak ékeesebbé tételére, a drágaköveken kívül a zománcozást alkalmazták. A zománcfémfesték porból ragasztékokkal készült üveges folyadék, mely egyesülni képes a fémmel, arra volt hivatva, hogy az arany és ezüst egyhangú csillogását megtörje a nemes fémeken s a színes rajzok művészi hatását érvényesítse.

Nálunk a zománcos díszítésnek egy külön módja, a sodrony-zománczás volt divatban. A fémlapra szemcsés sodronyok forrasztattak, melyekben a zománc a beöntés és megerősödés után nem csiszoltatott le, hanem kissé kiemelkedő díszes, különböző alakokat képezett. E zománccról azt állították sokáig, hogy magyar specialitás. Azonban a műtörténeti kutatások bebizonyították, hogy előzményei Byzancban már fellelhetők s hogy ismeretes volt Európa más ötvös műhelyeiben is. Kétségtelen azonban, hogy ezt a módját a zománczásnak a magyar ötvösök emelték legnagyobb tökéletességre.

Ötvösöket, vagy ami ezidőben egyre megy, pecsétvésőket királyaink udvarukban tartottak. Szerémi Lajos király, Balázs nevű pecsétvésőjéről beszél, kit Móré László arra kényszerített, hogy a királyi pecsét mintájára neki egy másik pecsétnyomót készítsen. A rézmetszés e korban haladást tett, mit mutat az a körülmény, hogy I. Ferdinánd pénzei sokkal csinosabbak elődeiénél.¹

Az 1550., 62. törvénycikk szerint minden megye köteles tisztí pecsétet tartani, holott azelőtt csak alispánok szolgabírák stb. magánpecséteik alatt küldték el a hivatalos leveleket. (E törvényt már 1492-ben kimondják, de úgylátszik még most sem volt hatása.) A pecsétnyomókat, így a megyékét is aranyművesek, ötvösök készítették. Ez adattal a fentebbi sorokban tett állításunk beigazolását nyert.

Természetesnek kell tartanunk, hogy az itt esetleg nem említett, de a mindennapi élet szükségleteinek kielégítését célzó iparágak (pl. ácsok, kovácsok) gyakorlatnak örvendtek. Sajnos azonban, hogy ezek gyakorlatára vonatkozó, bővebb adatok híján kellő felvilágosítást nem adhatunk.

A fentebbiekből látjuk, hogy iparunk volt, főleg a század első tizedeiben. Az ipari vállalkozást 30-as évektől kezdve azonban a kül- és belháborúk s főleg az idegen verseny nagy mértékben csökkentették.

¹ Horváth i. m. 33. l.

V.

Bányászat.

A bányászat¹ tágabb értelemben az őstermelés, szorosabban véve az iparnak az az ága, mely a föld mélyében rejlő hasznos ásványok kiaknázásával foglalkozik. Magyarország ásványokban gazdag s egyéb tekintetben is nyújtja mindazon kellékeket, melyek sikeres bányászathoz szükségesek, van sok ércet ásványokat és vasat tartalmazó hegysége.² Kérdés, hogy miként használták ki e természet nyújtotta előnyöket a XVI. század első felében?

Határozottan megállapíthatjuk, hogy az ausztriai házból származott királyaink nagyobb gondott fordítottak a bányák szorgalmas művelésére, mint elődeik. Ezt a folytonos háborús idők szükségeltették, úgyannyira, hogy azokban a bányákban, melyek a kamara birtokában voltak, s igazgatása alatt állottak, mindazok az intézkedések és javítások, melyek Cseh és Szászországban meghonosítottak, a magyar bányákban is megtétettek.

Bár a bányászat előfeltételei megvoltak hazánkban, ebből még nem következett, hogy e természetnyújtotta előnyöket, miként azt már fentebb megjegyeztük, teljes mértékben ki is használták volna. Hogy nem így volt, megtudjuk Oláhtól, ki szerint van sok bányászatra alkalmas hegysége az országnak s sok van ezek között, melyeket nem művelnek.³

A Jagellók még a Habsburgokhoz csak megközelítőleg sem törődtek a bányákkal. Az aknák víz alá kerültek s így végül semmi hasznót nem hajtottak.⁴ Így érthetjük meg, hogy még pl. Mátyás alatt 100 vagy 140 ezer frt. hasznót hozott a sóbányászat évente, addig II. Ulászló alatt az időközben behozott monopólium ellenére 1503-ban csak 50000, halála évében 25000, II. Lajos alatt pedig 16000 frtra szállott le a jövedelem.

¹ K. Lex. I. 345.

² Oláh C., 19., 36.

³ Oláh, i. m. C. 19., 36.

⁴ Bonz árojel. T. T. 15., 152.

Fentebb kiemeltük, hogy „azokban a bányákban, melyek a királyi kamara birtokában voltak“ stb. Ebből következik, kellett lenni olyan bányáknak is, melyek nem voltak a királyi kamara birtokában. S valóban voltak is. A király magánosok, sőt egyes vállalatoknak adott haszonbérbe bányákat. Függetlenek voltak a kamarától a szabad bányavárosok is. Nézzük először az egyeseknek haszonbérbe kiadott bányák viszonyait. Erre igen érdekes példa II. Lajos atyjától Perényi Gábornak árendába adott máramarosi sókamara, melynek érdekes történetét alább adjuk.

Az említett Perényi s II. Ulászló között a bérbeadásra szerződés kötött. Nemsokára azonban, II. Lajos, minthogy fizetni másként nem tudott, úgy segített magán, hogy arra kérte máramarosi kamara urát Perényit, hogy felét a kamara tulajdonnak adja a királynak vissza, hogy ennek jövedelméből a 10000 frt. királyi tartozását kifizethesse. Perényi ennek ellenében tiszteket tarthat Huszt várában, Róna kastélyban és a máramarosi sókamarai hivatalban, még pedig ugyanazon fizetés (sallarium) és természetben kiszolgáltatandó élelmezéssel, amennyi s ami a másik felénél a kir. kincstartó tisztjeinek jár. Perényi s a kincstartó irnokának közös ládája legyen, és mindazokat a cédulákat, amelyekre sőt adtak ki, ebbe zárják bele, hogy azután ezek alapján lajstrom legyen vezethető. A király és Perényi huszti porkolábjainak (várnagy) meg kell esküdni, hogy hűséges társak lesznek, egyik a másikat a várból ki nem rekeszti, és hogy egyforma számú tiszt s szolgálkat tartanak. Végül meghagyja a király, hogy Perényi és a királyi kincstartó tisztjei a régi királyoktól bizonyos egyházaknak adott sőt szolgál-tassák ki.¹

A királyi kamara birtokait tevő bányák is nagy számmal voltak hazánkban. Bizonyítja ezt az 1536-iki törvényhozás is, mely szerint az „összes“ sóbányák részben a királyné, részben a király birtokán voltak. Ezeket a helyeket kamaráknak nevezik s előljáróik a kamarások. Hogy a király és királyné haszna növekedjék, a többi sóhegy művelése, ilyen pedig sok volt, szigorú büntetés terhe alatt tilos a király akarata s beleegyezésén kívül. Hogy a király hasznot fokozni igyekszik, nem egyszer kivehető e szándéka, különösen Ferdinándnak erre vonatkozó rendeletéből. Nem egyszer figyelmezteti a rendeket, hogy miután némely bányák közelében

¹ M. G. T. Sz. IV. 139., 146.

lakó nemesek a bányákban nagy károkat okoznak, gondoskodjanak arról, hogy ez ne történjék, ne ismétlődjék.¹ E kérés elintézése fejében az országgyűlés kéri a királyt, hogy magyarországi hivatalokra idegeneket ne alkalmazzon s azokat, akiket eddig alkalmazott, névszerint Behem Bernátot, ki 1526—1535-ig több mint 32000 arannyal maradt adós a Mária királynétól bírt bányák igazgatásától mentse fel.

Bányákat a király beleegyezésével szabad volt művelni, szabad volt arany s ezüst ércet ásni. Így keletkeztek magán bányák, melyeket azok művelték, kiknek földjén felfedeztetek. De van rá eset, hogy egész társaságok, vagy a kincstárral együtt művelték ezeket. A magánbányákból¹ kiásott nemes érceket tartoztak tulajdonosok meghatározott áron a kincstárnak eladni, és csak annyit tarthatván meg abból és pedig a kamara tudtával, amennyi a saját szükségleteikre volt fordítandó. A kereskedés azzal azonban megtiltatott. 1545-ig az ezüst márkáját 5 frton váltotta be a kincstár, de az ezen évi országgyűlésen tekintetbe vétetvén, hogy az aknák az ásás folytán mélyednek s így költséges a művelés, ezért az 50-ik cikk az ezüst márkáját már 6 frton, 25 dr. hiányával rendelte el beváltani. 1548-ban u. e. ok miatt a rendek pártolólág terjesztik fel a bányaművelők azon kívánságát, hogy a réz beváltásánál fizetett 140 dénárnyi összeg 2 frtra emeltessék. Ez évi országgyűlési emlékekben érdekes megkülönböztetés van téve a bányadíját nem fizető s fizető tulajdonosok között. Ez utóbbiak ezüstjének márkáját 7 frton, aranyjának márkája pedig 12 frton váltatik be. Azok, akik a bányadíj fizetése alól fel vannak mentve, olcsóbb áron engedik át az arany és ezüstöt a kamarának, miként azt fentebb láttuk.

Némely bányavárosok privilégiumok alapján a kamarától függetlenítették, ezek alkotják a szabad bányavárosokat, melyeknek lakói az arany és ezüst és más bányák után gazdagok.² Bár e városok szabadsága törvényben biztosítva volt, nem egyszer találkozunk követeik panaszával, kik méltatlankodnak, hogy a (király) törvény biztosította privilégiumaik s szabadságuk nem tartatik meg.³ Kiváltásaik ellenére sok terhet rónak rájuk, s ráadásul még nagy

¹ Horváth i. m. 43. old.

² Oláh X. 20. l.

³ M. O. S. T. 643.

költséggel is jár a bányák művelése. Jogaikat igyekeznek új s új törvényekkel biztosítani ily körülmények mellett. Így az 1548-iki törvényhozás kimondja, hogy a városok vámmmentessége sértetlenül érvényben maradjon.

Hogy e városok fontos szerepével tisztában volt a királyi kamara s hogy ennek fenntartása egyik fő fontosságú feladata volt a koronának, az alábbiakból kitűnik. A kamara ugyanis ajánlja a királynak, hogy a bányavárosoknál a török ellen való biztosság céljából, egy erősséget emeljen. E célra a megüresedett esztergomi érsekség jövedelmét ajánlja fordítani,¹ mert a bányaművelés s növelése s a bányavárosok virágzásáról neki kell gondoskodni magának s ez nem másoknak kötelessége. Ezeknek szükséges reformálása az ő saját királyságának díszé s ékessége.²

Bármilyen gonddal is igyekeztek a városok a bányát művelni, a művelés költségei a vizek terjedése miatt tetemesen megszorodtak. A bányaművelés felsegítése végett határozatotott, hogy a kamara a jövőben egy márka ezüstöt (1548 után) $5\frac{3}{4}$ fton váltson be. S ha a kamara ezt nem tenné, a bányamunkásoknak a körmöci kamarához való függését megszüntetik.³

Bányák társulatok kezelése alatt is állottak, ilyen volt hír s nagyságra egyike az elsőeknek a Fugger Thurzó-féle vállalat. A király a vállalatnak szerződés alapján a bányát bérbe adta. Eféle vállalatok nemcsak a kamara, hanem a környéknek is hasznára váltak, mert a fogyasztás, s ami ennek létrejöttéhez szükséges elsősorban a termelt s kereskedelemre jótékony hatást gyakorolt. A bányaművelő vállalatok között hazánk bányatörténelmében jelentős szerepet vívott ki magának a fentemlített vállalat, úgyannyira, hogy ennek története kimagaslóbb pontjainak felemlítését, a vállalat működését megvilágító néhány fontosabb adat ideiktatását nem tartjuk feleslegesnek.

1496-ban II. Ulászlótól szabadalmat nyert Fugger Jakab, hogy Besztercebányán vagy akárhol másutt olvasztókat állítson fel a réz felolvasztására. A vállalat, melynek technikai vezetője Thurzó volt, gyorsan felvirágzott, 1496-tól 1546-ig egészben véve 1,118.450 q rezet, 453.110 márka ezüstöt termelt, tehát évenként bőséges szám-

¹ U. ott. III. 242.

² M. O. Em. II. 674.

³ M. O. E. II. 628.

mal 23.769 q rezet 9062 márka ezüstöt.¹ A vállalatnak mint említettük, úgy nálunk, mint másutt is jó hire volt,² sőt működése mely nemcsak mulékony eredményekre vezetett, oly viszonyok keletkezésének szolgált alapul, melyek csaknem az egész 16 sz. alatt igen jelentékenyek voltak. A család társadalmi állása, személyes összeköttetése a legelőkelőbb körökkel úgy hozta magával, hogy mindenütt ahová csak fordult a legnagyobb készséggel fogadtatott, fényes kitüntetések s nevezetes jogokban részesítettet.³ Bizalom e ház iránt oly nagy volt, hogy a király nem egyszer ide fordult kölcsönért.⁴ A beszercebányai rézvállalatot Ferdinánd dániai és Zsigmond királyok is támogatták, felismervén ennek közhitele hasznát. E nagymértékű s értékű támogatás ha nem is idézte elő a kedvező eredményt, ennek előidézéséhez nagymértékben hozzájárult. A beszercebányai vállalatnak technikai vezetője Thúróczi János volt, kinek a vállalat nagyon sokat köszönhet. Nem így fiainak, kik atyjuk halála után vették át a vezetést. György Elek s III. János (a fiuk) nem dolgoztak, mit bizonyít a vállalat jövedelmi viszonyainak állapota.⁵ 1495—1504 eladatott 190.000 q réz, melyből Fugger 133.450 q, Thurzóra 26.550 q esett. Ebből tiszta nyereség mindenik félnek 119.500 rajnai f. Ehhez járult 1338 q sárga réz és 54.774 márka ezüst, mely utóbbi 323.503 forintot jövedelmezett. 1504—7-ig mindenik fél tiszta jövedelme 238.474 rajnai forint volt, a tiszta nyereség, míg 1526—39 még most a (fiuk ideje alatt) 129.719 r. forint volt a tiszta haszon. Beszercebányán lévén a vállalat központja, a központból több irány ágazott szét, melyeken az értékesítés történt. Ezek a következők: Rózsahegy Krakó, Dancig, Krakóból Lengyel-, Porosz-, s Oroszországba; Zsolna, Tessen, Szent-György-völgy s innen fel Antwerpiáig; Bécs, Tirol, Karinthia, Velence, másik fele Nürnberg felé s a szokásos európai fokhelyekre; Buda, Velence; Buda, Triest, Velence.

Mint minden nagyobb vállalatnak, úgy ennek is voltak ellenségei, kik arra törekedtek, hogy a Fuggerek üzlete és gazdálkodása szüntettségig meg s a rézbányászatra vonatkozó jogosít-

¹ K. Lex. I. 346.

² Wenczel Fuggerek 40. l.

³ Wenczel Fuggerek, 63. l.

⁴ Morino S. 1503, okt. 13.

⁵ Wenczel Gazd. 39—40.

ványaiktól fosztassanak meg. 1525-ben elkobozta a királyi tanács a Fuggerek készletét s foglalás alá vette a besztercebányai vállalatot. Ez intézkedés feladások alapján történt. Ellenfelei túlzásokkal éltek. Ez volt br. Burgionak is a felfogása. A bíróság úgy látszik nem volt obiectiv, elítélte 200.000 forint arany büntetésre s rézbányászati joguk beszüntetése kimondatott. Thurzó János ez ellen óvást emelt, minek lett is eredménye.¹ 1526-ban a béke helyre állt, s midőn II. Lajos kérte, hogy segítsék őt, azt készséggel tették meg, 50.000 forintot adva kölcsön a királynak. Nemcsak Besztercebányán,² hanem Budán is volt üzletük, mely azonban Dobbel Frigyes nézete szerint 1533-ban megszüntettetett, illetve a besztercebányai vállalattal lett egyesítve. 1546-ban a rézvállalat a király kezébe ment át, s ezzel a Fuggereknek hazánk s bányászatunk történetében oly fontos szereplése 52 évi tartam után véget ért.

Ezek után nézzük, miféle érceket, ásványokat bányásztak hazánk területén?

Oláh említi, hogy arany nagybőségben van itt az országban.³ Hogy mely városok voltak az ismertebb aranytermő helyek, alább lássuk: Selmec, Körmöc, Besztercebánya s szomszédai, Rozsnyó, Szomolnok, Nagybánya.⁴ Ferdinánd látva az aranynek ily nagy mennyiségét, 1545-ben meg is igéri, minthogy ő egyéb tartományaiban is bír ilyen bányákkal, azoknak ügyét jól érti, s semmit el nem mulasztand, mi ezeknek a bányáknak a virágzását elősegítendi. Arany három alakban fordul elő: Színaranyat egy darabban találják kövek között, melyet a természet eléggé megtisztított. Vannak közöttük különböző nagyságúak, nekem van egy — írja Oláh — tyúk tojás nagyságú és értéke 100 ducatusnál is több.⁵ Az arany másik nemét ércből választják ki, mely aranyon kívül ezüst s rezet is tartalmaz. A folyócskák homokjából választják ki az arany harmadik részét, melyet homok vagy mosó aranynek neveznek. Az arany kivitele szigorúan tiltatott. Kik e tilalom ellen vétének, a nemes ércet elvesztik, sőt fogsággal is büntetődnek.⁶

¹ V. ö. Mangold L. Magyar tört. kézikönyve. 1007.

² Wenczel F. 34. l.

³ Oláh 35—36. l.

⁴ Ugyanott. C. XIX. 36. l.

⁵ Oláh XIX. 36.

⁶ M. O. E. III. 191.

Nemcsak arany-, hanem ezüst-, réz-, vas-, ólombányák is voltak hazánkban.¹ Az ezüstöt majdnem ugyanazon helyeken bányászták, mint az aranyat.

A réz lelőhelyei közül különösen említésre méltó a besztercebányai, mely helyet, hogy az ország kárára műveletlenül ne álljon, saját költségén vette Ferdinánd művelés alá; azért kívánja, hogy ezen bányából szállítandó réz 30-ad vámmentességben részesüljön, s akik ezt tisztességben nem tartják, fenyíttessenek meg. De nem ellenzi, hogy a kereskedők által megvásárolt rézre e mentesség kiterjedjen.² A király kívánságát az 1548-iki XII. rész 54. cikk törvénybe is iktatta a következő módon: Azután azon réz után pedig, melyet a besztercebányai bányákból, melyeket Ófelsége most műveltet, Ófelsége nevében visznek ki, az urak vagy nemesek fekvő jószágaiban mind addig sehol sem szabad vámot szedni, amíg Ófelsége magában művelteti azokat a bányákat.

Hazai alabástromnak valami hibája van s így nem elégtí ki minden oldalról a szükségleteket, emiatt Lengyelországból kell azt leginkább behozni.³

Márvány is nagy bőségben található s ennek lelőhelyei közül a tatai érdemel említést, hol veres márványt szolgáltat a hegy.⁴

Nem hallgathatom el, hogy Magyarországon van oly ragacsos föld is, amelyből mint a viaszból gyertyákat, fáklyákat, világító szereket is csinálnak, azonban igen kellemetlen szaga van (szurok). Számos sóbányászatra alkalmas hegyünk is volt. Máramaros megyében találni legtöbbet. (Rónaszék stb. mellett.)⁵ A sóbányászat Mátyás alatt 100, vagy 140 ezer frt. hasznót hozott évente. II. Ulászló alatt a behozott sómonopólium ellenére csak 50.000, halála évében 25.000, II. Lajos alatt pedig 16.000 frt.-ra szállott le.⁶ E számok, a Jagellók bányaműveléséről mondott állításunkat szintén igazolják. Bár a sómonopólium törvény volt,⁷ Bon zárójelentésében világosan megmondja, hogy e monopóliumot kijátszák. Aki nem akar nem is vesz kincstári sót. A monopólium kijátszása

¹ Oláh, XXXV. 36. I. XIX. C.

² M. O. E. III. 187.

³ Oláh H. 35., 36. I.

⁴ Oláh Cap, XIII. 16. A.

⁵ Oláh, C. XIX. 36.

⁶ Giostiniani, 1503., Surian 1516. jel.

⁷ T. T. 25. 152.

folytán Horvát-Szlavonország tengeri sót, a nyugati megyék osztrák, Cseh- s Morvaország s Szilézia német, az északi megyék lengyel só használnak.¹ A monopólium alól adott kivételt a király midőn a körülmények azt elkerülhetetlenné tették. Ilyen pl. a nagyfalusiak esete. Ezek ugyanis már Zsigmond idejében kezdték a lengyel só Árva, Liptóba beszállítani s erre 1523-ban Zsigmond lengyel királytól szabadéket is nyertek, melyet később II. Lajos, 1548-ban Ferdinánd is megerősített. Oka ennek az volt, hogy Máramarosból az utak rosszasága miatt a nevezett megyébe nehezen lehetett eljutni, később csak akkor lehetett, ha Máramarosból nem szállítattott elég só. A máramarosi bányászat jövedelmezőségének fokozására sóraktárakat állítanak fel országszerte és azokat, akik a sószállítást megakadályozzák, fenyegetik.²

A magyarországi bányák felett a felügyeleti jogot a bányafelügyelő gyakorolja. A kincstári bányadíjakat ő szedi be, a bányák között keletkezett viszásságok megszüntetésére alkalmas helyeken bíróságokat állít fel, hogy így a működés módját szabályozni s ellenőrizni lehessen. Alatta egy országos erdész áll, ki a bányák számára szükséges favágatásnak és szénégetésnek módját szabályozza, felügyelvén, nehogy a pásztorok és mások az erdőket pusztítsák.³ A bányamunkások a bányászat emelése érdekében bizonyos kiváltságokkal vannak felruházva, melyeknek tiszteletbentartása kötelesség. Így pl. az 1519-iki bécsi gyűlés kimondja, saját használatukra behozott dolgok után vámot nem fizetnek. A bányából vassal fejtették az ásványt, 1531-től⁴ kezdve már technikai eszközöket is alkalmazva, melyek lényegesen hozzájárulnak a bányászat fejlődéséhez.

¹ Massozo I.T. T. 25. 292.

² M. O. E.

³ Úgyanott 185.

⁴ Oláh XVI. 29. 1.

VI.

A kereskedelem.

A kereskedelem a közgazdaságban szereplő nagy foglalkozások egyike.¹ A kereskedés a javakat hely vagy idő s leggyakrabban hely és idő tekintetében közvetíti. A kereskedelem felkeresi a termelőt, megveszi tőle termésének azt a részét, melyet az saját szükségletére fel nem használ s eladja a fogyasztónak, aki bármely okból eféle javakat nem termel.

A kereskedelem, az ország határait tekintetbe véve belső s külső kereskedelemre oszlik. Belső kereskedés azt az árúforgalmat foglalja magában, mely az ország határain belül bonyolódik le, külső pedig azt, mely az egyik ország s más ország vagy országok között üzetik.

Ha a talajt nézzük, melyen a kereskedelem lefolyik, van szárazföldi s vízi kereskedés.

Mi mindenekelőtt a belső és pedig a szárazföldi belkereskedelemmel foglalatoskodunk.

Kereskedelmi viszonyaink legkevésbé sem voltak kedvezők. Az utak, hidak, elhanyagoltak voltak s ami pedig a legfontosabb a kereskedelemnél, a közbiztonság is igen rossz volt. A kereskedőket rablók fosztották ki, hatalmaskodó főurak pedig ugyan-ezeknek nem egyszer cselt vetettek. Fegyveres kíséret nélkül nem volt tanácsos a kereskedőknek útra kelni. E körülmények természetesen magukkal hozták az árúcikkek megdrágulását.² Nemcsak az utak s hidak kedvezőtlen viszonyai, rabló, garázdálkodó főurak, hanem vám, harmincad, árúmegállító jog is nagy mértékben gátolták a kereskedelem fejlődését.

Azt hisszük helyénvaló lesz, ha a fenti körülményekre részletesebben fogunk kiterjeszkedni.

¹ K. Lex. II. 315. l.

² M. G. T. Sz. 305. 6. l.

Az árumegállítási jog a városok egyik legfontosabb szabaddalmai közé tartozott. Vagyonosodás, anyagi emelkedésnek e jog egyik főtényezője lett. E jog, melyet a városok kaptak, abban állt, hogy a kereskedők az illető városban, akár száraz, akár vízen szállított áruikat kötelesek voltak kirakni s ott vásárt tartani. Az eladás csakis a megállapított városi módozat szerint történhetett és pedig záros határidőn belül. Ha a kereskedő értékesíteni nem tudta áruit, azokat tovább nem szállíthatta.

E jog feltevésünk szerint azért adományoztatott, hogy a kereskedelem bizonyos árúkra nézve egy nagyobb jelentőségű városban összpontosíttassék. E jog nem lehetett hasznára az ország érdekeinek, ez természetes, legfeljebb az illető városnak, mit minden nagyobb megfontolás után elfogadhatunk. Különösen a külföldi kereskedőkre volt terhes, miért is azok e jog folytonos kijátszására törekedtek. Áruikat kerülő utakon hozták az országba s titkon kötöttek adás-vételi ügyleteket. Nemcsak a külföldi, hanem a magyar kereskedők is igyekeztek elkerülni az árumegállító joggal bíró helyeket. A városok pedig annál jobban örködtek e joguk felett, minél inkább annak kijátszására törekedtek. A kereskedőket kényszerítették, hogy a városba térjenek. Jogukat törvény útján is igyekeztek biztosítani. Az 1500 : 24. e jogot biztosítja is nekik, sőt annak tiszteletben tartását is elrendeli: „a szabad városok lerakóhelyeit meg kell tartani“, szavakkal s megtoldja még így: „nehogy az országra ebből kár háramoljék.“ Épen ellenkezőjét gondoltuk volna a mai felfogás szerint.

Azonban az alábbiakban meglátjuk, hogy miért kedveztek királyaink a városoknak az országos érdekek ellenére is: szolgáltatokat akartak e joggal az uralkodók jutalmazni és pedig legtöbbször olyan szolgáltatokat, melyeket pl. családjuk érdekében tettek. 1538-ban pl. Eperjes kap árumegállító jogot, mert a város polgárai hű szolgálatot tettek Ferdinándnak a Zápolya elleni háborúban.¹

Buda város e joga némelyek szerint a XIII. vagy XIV. sz.-ból való I. Lajostól. Buda vásárain Cseh, Lengyel, Olasz stb. kereskedők is alá vannak ennek vetve. E város vásárai népesek s így a város polgárainak nem is kellett külföldre menni árúk vásárlása miatt.² A dolognak lényege az volt, hogy a város kény-

¹ Horváth: Ipar s keresk. 47.

² Farkas: Kassa árum. joga. 45.

szerítette a kereskedőket nyugati s déli árucikkeik lerakására. A tilalmat azonban, ha lehetett, ezek is kijátszották.

Kassa városa, mely Észak-Magyarország kereskedelmét közvetítette, azon kiváltságosok közé tartozott, melyek e joggal dicsekedhettek. Jogát 1347-ben kapta. E város jogát is igyekeztek kijátszani.¹ 1500-ban már Ulászló meghagyja Perényi Imre nádornak, Abauj örökös főispánjának, hogy az eperjesieket kényszerítse e jog megtartására. Lajos még szigorúbban lép fel. Árúik elkobzása mellett kötelezi a kereskedőket Kassára betérni.²

Ferdinánd szintén intézkedik, hogy e város elődeitől nyert kiváltságokat élvezhesse, kivált midőn értesült, hogy a környéken lakó földművelők közül sokan elhagyva eddigi foglalkozásukat, miután a polgárok a kereskedelemre adták magukat s külföldre utazván, az idegen árúk szállítása és a vidéken való elhelyezése s üzérkedéssel tetemes károkat okoznak, kimondván, hogy javaik elkobzásának terhe alatt kötelesek a város vámjogait tiszteletben tartani.

Lőcse, Késmárk városok szintén rendelkeztek e joggal. Nem célunk azonban ezek adományozásával, történetével foglalkozni bővebben. A fentiekben csak arra akartunk példát mutatni, hogy mily célból kapták a városok e jogot s azt mily féltékenyen őrizték,

A rablások s ezek eszközlői is igen nagy kárára voltak a kereskedelemnek. E rablásokat főurak s főleg idegen katonák eszközölték. Ezek ellen nem egyszer kifakadnak a békét óhajtó városok, így 1531-ben Felsőmagyarország városai, melyek Kassán gyűlést tartottak s azon azt végezték, hogy követség küldessék a királyhoz, a városokat eltökéltnek jelentő, Zápolya pártjához állani, ha őket a német katonaság féltelensége ellen sikeresen nem védelmezi.³ 1548-ban pedig a rendek hívják fel a királyt. találjon módot arra, hogy a tolvajok s rablógyilkosok a megérdemelt büntetésben részesüljenek. Különösen a fő- és alispánoknak kell hivatalvesztés és egyéb büntetés terhe alatt köteleességévé tenni, hogy az utak biztossága felett őrködjenek.⁴

A közigazdasági életben a vámok szintén nagy szerepet ját-

¹ K. v. titk. lev. Dep. nov. 40. (U. ott.)

² Kassa v. titk. levéltára. Dep. numr. 55.

³ (U. ott 61.) ⁴ Wagner Anal. Scep. 2. 16. old.

⁴ M. O. E. III. 188.

szanak. A forgalomra s kereskedelemre ezek határozottan káros befolyást gyakoroltak, a vámszedőhely tulajdonosának a zsebére azonban annál jótékonyabb hatást gyakoroltak. Vámokat majdnem minden nemes állított fel birtokain, illetőleg a kamara az ország szélein s az országban a harmincadokat, mik bizony önkényes túlzásaikkal valóságos nadályai voltak a kereskedelem s közlekedésnek. Ez állításunkat az országgyűlési törvények igazolják, melyek a zsarnokoskodók ellen nagyon gyakran szigorú végzéseket hoznak. A vámok felállításának korlátozására nagy szükség volt és pedig főleg azért, mert annak ellenében, hogy vámokat állítottak fel, legalább az utakat tarthatták volna rendben. Nem így volt azonban, mint azt alább látni fogjuk. 1528-ban¹ a szárazföldi vámok eltörlését sürgetik mindazon helyeken, hol hidak s töltések nincsenek s ezek fenntartása elhanyagoltatott. Ugyanez évi törvényhozásban már azt találjuk, hogy a jobbágyok igazságtalanul meg ne terheltessenek, ezért is el kell törölni a vámokat. 1535-ben² főleg az esztergomi, komáromi, lőcsei vámok eltörlését sürgetik. Ferdinánd a rendek kérésére igen ügyesen válaszol. Ő, azt mondja, a vámokat nem az ország és a rendek sérelme, vagy hátrányára, hanem mindig java s biztonsága érdekében hozta be. Névszerint az esztergomi vámot avégből állította fel, hogy megakadályozhassa a gabonának az ellenségtől elszállíthatását és hogy a vám jövedelmét az esztergomi vár fenntartására fordítja. Egyéb-ként, mondja végül, ha a rendek ki tudják mutatni, hogy reájuk nézve ezek károsak, kész azokat megszüntetni: Hogy ez említett vámok nem töröltettek el még 1536-ban sem, az idők mostóságára hivatkozott Ferdinánd.

Hogy az ország kereskedelmének mily kárára voltak ezek a szárazvámok, gázlók, kitűnik abból, hogy minden országgyűlés sürgeti azok eltörlését (1543, 46, 48. 50 stb.). Nem volt elég a törvény biztosította vámok szedése, hanem új, szokatlan vámdíjakat állapítottak meg (v. ö. 1535, 43, VII. 26.).

Az ország határain fizetendő vám a harmincad volt, melyből a kamarának nagy jövedelmei voltak. A harmincad vám beszedésére vámhivatalok voltak felállítva, melyeket az ú. n. harmincadosok

¹ 1528. II. 5.

² M. O. E. I. 123.

kezelték. (Több harmincad egy főharmincados alá tartozott, pl. Győr, Magyaróvár, Kismarton, Sopron a magyaróvári főharmincad alá tartoztak). A vám beszedői a király rendeletére foglalták el hivatalukat, ennek bejegyzése nélkül ezt megtenni szigorúan tilos volt.¹ Működésüket biztosítani igyekeztek törvényeink. 1512-ben elrendeli Ulászló, hogy senki se gátolja a harmincadosait a csempészség megakadályozásában, kik emellett a tilos utakat is ellenőrzik. Bármennyire is igyekeznek törvényeink a jövedelemforrást biztosítani, általános a kamara panasa ennek csekélyisége ellen. Igen sok visszaélés hatalmasodott el e téren, úgyannyira, hogy a kincstárnak alig volt haszna. Főleg a rosszul fizetett harmincadosok játszottak közre a jövedelem csökkentésében. Ezek ugyanis a szigorú utasítások ellenére összejátszottak a kereskedőkkel, a nemesek meg kiváltságaikat használták fel arra, hogy azoknak védelme alatt kereskedést űzhessenek. Nem csodálhatjuk, hogy a király ily körülmények után az 1548-iki rendeket arra kéri,² mondják ki, hogy akik ezentúl vétségeket követnek el e téren, méltóság- és jószágvesztéssel büntetessenek. A kamara jövedelmét csökkentette az a körülmény is, hogy sokan birtokaikon állítottak fel harmincadokat s így azokat a harmincadokat, melyek az ország szélén voltak, igyekeztek elkerülni, nehogy ott is keljen a vámot fizetni. Ezeknek a vámnak megszüntetését szintén az 1548-iki törvények rendelik el, megvizsgálják jogosak-e vagy jogtalanok-e a harmincadok. Kik önkényesen foglaltak le ilyen vámhelyeket számadásra vonandók s ha kiderülne, hogy nincs jog alapja egyeseknek a harmincad szedésére, az ú. n. engedély visszavonandó. Ugyancsak a törvény biztosít a királynak egy igen fontos jogot, hogy t. i. saját belátása szerint alkalmas pontokon állíthasson fel ilyen vámhelyeket.

Amint látjuk a fentiekből is, kétféle harmincad volt, úgymint királyi és magán harmincad. A királyi harmincadok többnyire az ausztriai kamara alá voltak rendelve Ferdinánd alatt, sőt még ugyancsak idegen tisztviselőket működtetett e hivatalokban. Ez idegen tisztviselők azonban, mintegy jogos tény alapján kötelesek az ország rendes bírái előtt törvényt állni.³

A királyi harmincadok nem voltak mind királyi kézen. Ré-

¹ 1542, V. 47.

² M. G. T. Sz. VI. 425.

³ Acsády i. m. 50. l.

szint kibérli valamely város azt vagy azokat, mint, pl. Kassa tette 1512-ben. Harmincad a város kezén több évig volt. Az időtartamot azonban pontosan megmondani nem tudjuk, mikor váltotta vissza a király. 1525-ben még a város bírja, mert 1525-ben Lajos 2000 ft.-ot vesz tőle kölcsön.¹

Voltak olyan királyi harmincadok is, melyeket mások lefoglaltak, kiktől azonban az 1542 (48. XI.) visszaköveteli az elvett vámhelyeket. A király néha el is zálogosított harmincadokat. 1530-ban azonban a harmincadokat kiveszi a zálogban bírók kezeik közül s a kamarára bízza azok kezelését, mert öfelsége mondják a rendek a végveszedelembé jutott országot nem tudja a „per miseros colonos undique adflitios“ adózással fedezhetni. Azok ellenben, kik a harmincadokat jogosan kapták, megtarthatják (1548. XII. 30.).

A harmincadok történetét vizsgálva, — látjuk — nemcsak a már meglévő hivatalok, hanem a hivatalok felállításának jogát is kijátszották. A nemesek, városok állítanak hivatalokat fel, anélkül, hogy erre joguk lenne. Nemcsak az anyaország, hanem pl. a horvát rendek is panaszkodnak, hogy az ottani harmincadosok a hetivásárforgalmat tönkre teszik újonnan felállított vámhelyekkel (1531). Ily visszaélések után jogos az 1539-iki rendek kérése, kik az újonnan felállított hivatalok eltörlését kérik, mely kérelmet még 1541-ben is csak azzal a feltétellel hajlandó a király megtenni, ha a régieket, melyeket elvesztett, különösen a budait, visszaszerzi. Ezzel a törvénnyel mintegy kényszeríteni akarta azokat, kik e vámhelyeket elfoglalták, azoknak visszaadására, ha nem akarják, hogy más oldalról szorongattassanak.

A harmincadoknál minden tárgyértéknek meg volt állapítva az azok után fizetendő összeg. Nem lenne helyes, ha egész táblázatát adnánk a vámoknak, hanem csak némi tájékozódás szempontjából egyet-kettőt említünk. Kassa pl. minden hordó bor után (1550) 25 dénárt szedett. Sokszor azonban nem tartották be a megállapított árakat, ezért az országgyűlés is beleszól a vámok ügyébe² (1548. XII. 52.). Kimondja, hogy egy ökör után 1½ frt.-ot fizessenek, mely összeget 2 frt.-ról szállítja le az országgyűlés. 1547-ben ugyancsak a király rendelte el a gyűlés útján, hogy 2

¹ M. G. T. Sz. I. 365.

² M. G. T. Sz. I. 307.

frt-ot szedjenek. Mivel azonban ez intézkedés a csempészetet nagyban előmozdítja, azért szállították a $\frac{1}{2}$ frt-al, mint fentebb láttuk. Ez utóbbi esetből is látjuk a fizetendő vámok ingadozását. Pedig csak mindössze 2 évről van szó. Ha valaki azoknak az árak-, illetőleg ingadozásának táblázatát akarná összeállítani, melyek csupán a mi időnkben (1500—1550-ig) mentek végbe, s ezt olvasmányul le közölni, egyrészt nagyon hálátlan, másrészt a fentiek-nél is unalmasabb olvasmányt nyújtana.

Az egyes harmincad hivatalok a kivitt tárgyak után fizetett összegek segítségével számadásokat készítettek, melyeket negyed-évről negyedévre zártak le.

Az alábbiakban bemutatjuk a század 50-es éveiből való kassai számadást,¹ mely feltünteti, hogy e nevezett harmincadnak az I. negyedben 368 frt. $12\frac{1}{2}$ d., a II. útban 1056. frt. $60\frac{1}{2}$ d., III. útban 1402 frt. $15\frac{1}{2}$ d., a IV. útban 764 frt. 03 d. volt a jövedelme. A harmincadok számadásának vizsgálása felette tanulságos, mert ezekből következtetést vonhatunk az ország kereskedelmi állapotára, de nagy a termények faja és minősége, mert a kereskedelem létrejöttének alapját képezi. Így tudjuk meg, hogy vittek ki bort, besztercei szilvát, faggyút, ökörbőröket, viaszt, kost, báránybort, szarvasmarhát stb. igen nagy mennyiségben.

A harmincad fizetése alól voltak kivételek, felmentések. Ezek háromfélék voltak. 1. A felmentés módja olyan, hogy a már beszedett jövedelemből enged el bizonyos összeget a király hűség vagy bármely más szolgálat jutalmazására. Ez utóbbira példa Kassa városa (1025), melynek Ulászló elengedi a jövedelmek felerész visszaszolgáltatását, mert 2950 frt. tartozását Pemflingernek készségesen fizette ki. Kassára nézve azonban nem volt állandóan érvényben Ulászlónak az engedménye. 1517-ben² már Lajos intézkedett, hogy a 30-ad jövedelmének felét szolgáltatassa a királyi kincstárnak s rendeletet hoz a jövedelem megcsonkítói ellen. Ily rendelet hozására nagy szükség volt, mert míg Mátyás alatt 50.009 frt., addig 1526-ban csak 18—19.000-re apad a harmincadokból bevétel. 2. Harmincad fizetése alól felmentettek a nemesek és más kiváltságok, s azok kik az országba

¹ M. G. T. Sz. I. 308.

² M. G. T. Sz. I. 306.

fegyvereket, élelmiszereket hoznak be a katonaság számára s végül azok, kik arra a királytól esetről-esetre engedélyt kaptak. Ez utóbbira hozunk fel néhány példát. 1535-ben Ferdinánd Bakics Pálnak engedi meg, hogy 2000 ökröt hajthasson át 30-admentesen az esztergomi vámon, majd Katzianert hatalmazza fel, hogy a gabonáját szabadon vitethesse Budára. A bajor herceg 200 ökör s lábás jószág áthajtására kap engedélyt Anna királynétól.¹ A nemesek vámmentességi jogukat nem mulasztják el minden esetben biztosítani. 1501. 29. kimondja, hogy azok a vámszedők, kik a nemeseket a vámhelyeken zaklatják, a királyi kúriába kell perbehívni. A nemesség s a bányavárosok e féltett jogának biztosítása érdekében hozott törvények közül elég legyen mégcsak az 1550-iki országgyűlést felhozni, mely panaszkodik, hogy e vámokon a fentieket akadályozzák a továbbmenésben, a vámot emelik nap-nap után, annak ellenére, hogy az utakat jó karbantartánák. Elhatározta ezért a gyűlés, mutassák elő a vámok kiváltságleveleiket, melyek a vámok felállítására jogosították. Utasítják továbbá e vámokat, állapítsák meg a fizetendő díjakat s ezt a jegyzéket ki kell függeszteni. S végre nem feledkezik meg arra figyelmeztetni, hogy a jogokkal kötelességek is járnak: jelen esetben az utak s hidak jó karban tartása.²

A harmincad ügy újjászervezésén I. Ferdinánd fáradozott. A harmincad hivataloknak, a király számára megmaradt városok, egyes végvárak, centralizált fekvésű ponton voltak a székhelyei. Három főcsoportot alkottak e hivatalok, melyeknek elseje Pozsony székhellyel a dunántúli volt. I. Ferdinánd fáradozásainak lett is eredménye. Uralkodásának II-ik felében az anyaország területén levő összes harmincad hivatalok nettó jövedelme elérte, sokszor meghaladta a 100.000 frt.-ot.³ A harmincadok sokasága, vámokon, rossz utak stb.-in kívül akadálya volt a pénz ingatag változékonysága is a kereskedelemnek s akadálya volt a pénzhamisítás. A rossz pénz II. Lajos I. Ferdinánd első éveiben a törvényes értékű s régebbi is gyanúba hozatván, miért is az 1536. 19. elrendeli, hogy I. Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos ezüst

¹ M. G. T. Sz. XIII. II. 51. l.

² M. O. Emil. III. 242.

³ V. ö. Acsády K. v. 44. 51. l.

és arany pénzei, melyek a körmöci pénzverőben verettek, jónak s teljes értékűnek tekintessenek. E törvényt 1537-ben megújították. Egy év múlva pedig mindennemű pénz eddigi folyama törvényesen megerősítettett, 75 kr. tett egy forintot, a garasok 4 kr. 1 bécsi dénárral egyenlőnek mondattak. A pénz értékének törvényben való megállapítása jótékony hatást gyakorolt a kereskedelemre, annak fejlődését nagyban elősegíti.

Ezidőben tehát, mint fentebb láttuk nagyrészt a pénzgazdaság dominált. Találkozunk azonban még olyan esetekkel is, melyek az áruval való fizetést tanúsítják. Így 1504-ben Thurzó György uramnak a kassai Keresk. Társaság bort ad adósságainak törlesztésére. Fábián Endre kőszegi s. Mátyás Szászrégenből aszalt szilva, Hauszthó Henrik 12 tonna halat fizet.¹ A fentebb elősorolt egy-két s ezeken kívül még néhány kivétel csak a kimondott tételt erősíti.

A magyarországi kereskedelem bizonytalanságát főként az idézte elő, hogy olcsón adták a termést s drágán vették az idegen gyártmányt. Ez magában véve nem baj akkor, ha a nyers-termények olcsó árával szenvedett hiányokat a termény mennyiségének nagyobbításával kiegyenlíteni lehetséges, minek azonban a termények biztos értékesítésének lehetősége és feltétele. Mint-hogy e körülmény nem volt meg, mert az akkori országok a mostaniaknál csekélyebb szükségleteiket saját terményeikből kielégíteni képesek voltak, ennek meg nem létele volt a fő ok, mely hazánk közgazdasági viszonyainak fejlődését leginkább hátráltatta.² Mint fentebb mondtuk, a termelés kicsiny mennyiségének oka az értékesítés lehetőségének nem biztos volta. Ezért, hogy csak egy példát említsünk nem ütközhetik meg senki, hogy az egri püspökség tárkányi birtokán összesen csak 1455 csomó búza, zab az összes termelés, melyből 90 csomó búza s 7 csomó zab a tized.

Kik foglalkoztak kereskedelemmel?

Forrásaink nagyrészt idegen kereskedőkről beszélnek, mi bizonyossá teszi azt, hogy főleg idegenek foglalkoztak ezzel, de nem kizárólag. Szerémi³ magyar kereskedőkről beszél, 1533-ban.

¹ M. G. T. Sz. IX. 108.

² V.-ö. Századok 1870. 662-665. l.

³ Eml. 114.

midőn annak a pénznek a rosszását emlégeti, melyet Mária királyné német pénzverői készítettek Budán. Az 1514-iki lázadás alkalmából egy csanádi magyar kereskedő halállal bűnhődött. Mint mondtuk, magyar kereskedőkkel ritkán találkozunk németekkel azonban lépten-nyomon. Budáról például 1526-ban nagy csapatokban vonulnak ki a mohácsi vész hallatára a német kereskedők.¹ (Már 1525-ben is.) A kereskedőknek általában véve nagy tekintélyük nem volt. Kereskedő vagy kalmár, uzsorás, csaló egyre megy.² A közvélemény szerint odament ki annak minden törekvése, hogy a népet minél inkább kifoszthassa. E nézet azonban e század folyamán kezd megváltozni. A munka nagyobb méltánylásra talál s a kereskedőket nem becsülik le annyira, mint annakelőtte. A kereskedők osztálya már többé nem a nép alja vagy legsóbb rétege. Vagyonos kereskedőházak nagy tekintélyre jutnak s kivált uralkodó vagy arisztokrata családok nem épen ritka pénzzavarai között figyelemre méltók lesznek. E kereskedő családok közül elég legyen említeni a Thurzó s Fuggereket, melyek fejlődési látogatásban is részesülnek. E kereskedőháznak Budán volt az üzlete, megfelelő berendezését azonban a török 1526-ban elvitte. A cég a telepet újjászervezte, remélve, hogy a török pusztítás előtti jelentőségét visszanyeri. E remény azonban nem ment teljessébe.

A Fuggerek tekintélye mindamellett nem hanyatlott. A római pápák magyarországi pénzügyeiket a Fuggerek által látták el.³ Ide tartoztak főként azok az összegek, melyeket a török ellen segédpénzül küldtek vagy saját ügyeikben fizettek ki, valamint a Magyarországból Rómába küldendő pénzösszegek is.

Mint említettük a pénzgazdaság elterjedésével a kereskedés tekintélye emelkedvén, azzal nem csak az alsóbb osztályok, hanem nemes emberek is foglalkoztak. Találunk adatokat arra nézve is, hogy nemesek ezzel foglalkoztak. 1504-iki gyűlés azt mondja, ne háborgassák azokat a nemeseket, kik bort szállítanak. Az ország-

¹ Szerémi Eml. 122. l.

² K. Lex. II., 308.

³ Wenczell, Fuggerek 220.

bíró Sárkány Ambrusról határozottan tudjuk, hogy bor- s marha-kereskedést űzött.

Kereskedéssel foglalkoztak még az ú. n. kereskedelmi társaságok. Ezeknek tagjai (rendszerint a céh tagjai) bizonyos betétekkel közkereseti társasággá alakulnak, árúkat vásárolnak, egyik vagy másik megbízott tag azután a vásárokon adta el az árúkat. Ily társaság több helyütt létezett az országban s nem lesz ezért tanulság nélküli, ha egy ily társaság életviszonyait részletesebben vizsgáljuk. Azt hisszük e célból legalkalmasabb lesz a kassai keresk. társaságot szemügyre venni, főleg azért is, mert ez volt az a város, melynek polgársága már a XVI. században nagykereskedelmi tevékenység színhelye volt.

E város gazdasági multjának egyik értékes emléke a kereskedelmi társaságnak főkönyve.¹ E társaság megalakulásakor már 12 taggal rendelkezett, árúcikkeit Thurzó György és Haller János krakói kereskedőktől vette. Árúcikkei közül említendők *posztók*: fekete, veres, fehér, zöld. Harris-gurtel (harasztöv) széles, közepes, keskeny, középkeskeny, finom, közép stb.² A bevásárlások összege a könyvben külön fel van tüntetve. Pl. vásárlási főösszegek 8692 frt., fizetések 8967 frt. Marad adós Thurzó uramnak 274 frttal.³ Az árúcikkek vételárára szolgáljanak tájékozással a következő számok: Thurzó Györgyötől harasztövet vettem: széles tucat 100, középfinom 100, finom 114, középszéles 114 d. stb. (V. old.) Ezekből eladtam Siebenbürger Györgynek és Katus asszonynak széles tucatot 50, egy tucat f. 1 d. 20-val, fizetett 60 d. Katus asszony fizetett nekem a harasztösvötre először pénzben f. 98 d. 27. Fizetett Katus asszony Krisztus feltámadása oktavájának péntekén f. 98 d. 27. Mint említettük, a vásárok voltak főleg azok a helyek, hol az árúcikkeket értékesítették. E vásárok költségeit feljegyzik. Ezek között szerepel az egész család, személyzet, legények élelmezése. 1—4—9 forint van feljegyezve e célra.⁴ Szerepel továbbá a vámpénz, Thurzó György 12—12 frtot fizetett, Fuvardíj mindig felemlítetik. Mátyásnak pl. Krakótól fuvarért, ismét Krakótól fuvar s egyéb címen kiadtak 73 frt 29 d.-t. Boltbér Olasziban 1 f. 61 denár, Debrecenben helyért

¹ Fraknói i. m. 147. Burgio jelent. M. G. T. Sz. X., 428. l.

² U. ott. X., 108. l.

³ U. ott. 109. l.

⁴ M. G. T. Sz. IX., 108.

2 frt.¹ Ez előbbi adatból látszik, hogy portékaikat nemcsak vásáron, hanem néha üzletekben is értékesítették.

A kereskedéssel foglalkozók életében a céheknek nagy szerepe van. Ezek azok a testületek, amelyeket azok alkotnak, akiket a cél azonossága, jelen esetben a kereskedés érdekeinek előmozdítása érintkezésbe hoz. A testületek élén a céhmester áll, kit évenként választottak s ki a céhet a nyilvánossággal szemben képviselte. E testületek tagjai gyűléseket, társas összejöveteleket tartottak, melyek közül különösen az előbbin való pontos megjelenést a legszigorúbban megkövetelték. Kassán, ha pl. valaki nem jelent meg a gyűlésen, 1 font viaszt kellett fizetni, s ha ezt meg nem tenné, boltját becukják s adósságát felírják ajtajára.²

E testületek szervezete nagyon ismert dolog lévén, azért ezzel nem foglalkozunk. Hanem a céhek belső életére vonatkozólag fogunk egyet-mást elmondani. Nem soroljuk fel az összes ilyenmű egyesületek s azoknak belső életének viszonyait. Távolról sem. Hanem kiválasztunk a sok közül egyet, pl. Kassa város kereskedelmi céhét s erről mondjuk el azokat a tényeket, melyeket ideiktatni szükségesnek tartunk. A tagfelvétel nem tömegesen történt, hanem évenként 1—2-őt vettek fel. A föl vételért 200 dénárt, 4 font viaszt kellett fizetni s nagy lakomát adott az illető (Grosz mal.) tiszteletére az egyesület. A nagy lakomára 1504-ig 1 frt.-ot kellett fizetni. Tagdíj egész évre 1 frt. volt.³ Némelyek viaszt s bort is adtak. Azt tapasztaljuk forrásainkból, hogy e testületek víg életet éltek. A kassai könyvekben pl. állandóan szerepel a lakoma. Ezért megértjük, hogy miért kevés mindig a pénzük. 1512-ben pl. a ládában csak 1 frt. 29 dénár van. Hogy a evés nagy szerepet játszott, látjuk abból is, hogy feljegyzik pl. valaki $\frac{1}{2}$ ebéddel adós maradt. Az új városbíró választásakor állandóan lakomát adtak, mely pl. 1502-ben 2753 dénárba került. A következő adat szintén egy meghonosodott szokásról tesz tanúságot. 1502-ben a fentemlített lakoma alkalmából borra 9 frtot adtak. A bor is minden évben szerepel a kiadásokban. 1506-ban 1 pint bort 6 dénárral vettek. 1538-ban 8 dénáron. 25 pint bort 27·8 dénáron. 1532-ben 36 itce bort, 35 pint sört 1 frt. 54 dénár, 1—1 félhordó sört 80 dénáron.

¹ U. ott.

² M. G. T. Sz. X., 344.

³ U. ott.

A lakomák bor s zene mellett vígan folynak. 1515-ben a trombitásnak 20 dénár, 1527-ben 10 dénár, kántornak, lantosnak 50 dénár, diákoknak éneklésért a kántor díjával együtt 12 dénár. Lakomáikon halat, nyúlat, őzet, tyúkot stb. ettek. Azt vesszük általában észre, hogy a bíróval a társaság igen jó viszonyban volt. Állandóan kedveskedett neki ajándékokkal, sőt néha pénzzel is. 1538-ban pl. ezt a tételt találjuk a céh könyvében: A bírónak 17-50 dénár. Mi bizonyára semmi egyéb nem lehetett, mint tiszteletdíj a társaság érdekébeni fáradozásaiért. Ezenkívül pl. 1533-ban 1 frt. s 50 dénár ára borsót s gyömbért is adtak neki. Valószínűnek tartjuk, hogy e céhnek pl. az az 1 frt. 50 dénár a bírónak a céhtől állandó járandósága volt, mit vagy valóság, vagy terményértékben kapott meg.

A céhek, mint a fentebbiekből is kivehettük, könyvet vezettek a bevétel s kiadásaikról. E könyv, illetőleg könyvekből tudjuk meg azt a sok érdekes s értékes dolgot, adatot, melyek a céhek életére világot vetnek. A boltbér állandó jövedelmét tette a céheknek. A crom a „Bruderschafté“ volt, melyet kiadtak egyeseknek. A crom évi díja mindössze 25 dénár volt. Nagyobb kereskedők két cromot is béreltek, pl. Richter Zsigmond ezért fizet 50 dénárt.¹ Ugyancsak Wasserbuch Péter (1510) s Krompholz Miklósné is. Állandó kiadás a cromhüter fizetése. 1502-ben 2 frt. ennek a díja. Többször költenek a crom tatarozására is² 1505-ben 13 tag adott a tatarozásra 1—1 frtot, zsindelyt, szeget vettek ez összegben s még a napszámosokat is fizették belőle. De legyen elég ennyi e nagyon érdekes s tanulságos anyag feltárásáról. Még csak annyit akarunk említeni, hogy Kassa városa céhének életviszonyai tárgyalása azért érdemelt figyelmet, mert e kereskedelemről híres város céhkönyvében van beiktatva az 1446-iki legrégibb magyarországi keresk. céhlevél. S ha már az ország összes céheit felsorolni nem akartuk, hanem csak mint fentebb említettük, egyet kiszemelni s a viszonyokat ezen vizsgálni, mert a többiek is csekély eltéréssel a fenti tényekről tesznek tanúságot, úgy találtuk: erre legmúltóbb lesz Kassa városa az említett két oknál fogva.

A kereskedelem székhelyei a városok voltak és pedig azért, mert egyrészt védett helyek valának ezek legtöbbszöire, másrészt, mert a polgárság amelynek kezében volt túlnyomólag a

¹ M. G. T. Sz. X. 344.

² U. ott. 345. l.

kereskedelem, e védett helyeket lakta. Nézzünk egy pár igazi kereskedelmi központot s állapítsuk meg, mik voltak azok az árucikkek, melyekre nézve e helységek kiválóak voltak.

A belkereskedésnek egyik központja már e korban is Pest.¹ Igen nagy itt a forgalom, a kereskedők összejövétele. Lengyelek, sziléziaiak és más külföldi nemzetiségűek vásárolnak itt nagy mennyiségben bort, de viszont hoznak s így Pesten is kaphatók a külföldi borok. Van itt a vásáron szerémi bor, továbbá baranyai, somogyi és más fajtájú is. De boron kívül kaphatók voltak más kereskedelmi cikkek is. Pestnek különösen híresek baromvásárai, ló és vágómarha itt gyűjtetett össze az egész alvidékről s adaték el legott az osztrák s magyar kereskedőknek.²

Budát is gyakran látogatják kereskedők.³ A magyarokon kívül felkeresik olasz, német, lengyel, sőt török kereskedők is. Buda városának hasznos szolgálataiért királyaink kedveztek. Így 1531-ben Zápolya Budának nemcsak IV. Béla-féle jogait erősíté meg, hanem újabbakat is adott. Felmenté azt minden rendes s rendkívüli adózástól, egy másik 3 hónappal később kelt oklevelében az egész városi területet nemesi jogokkal s címmel ruházva fel.

Ez említett városoknak mind marha-, mind borkereskedésben méltó társa volt Székesfehérvár,⁴ melynek polgárai messzeterjedő kereskedésről s gazdagságukról voltak híresek. Somogyból jönnek ide marha- s borkereskedők a vásárra s még ezeken kívül más idegen kereskedők is.⁵ E város még a XV. században is német és olasz kereskedőket zárt kebelében, Zápolya halála után azonban 1543-ban üzettek ki a hódító töröktől, még Pestről melleleg megjegyezve 1543, Budáról 1526 körül futottak el Bécs, Pozsony és Nagyszombatra.

Pécs⁶ városa szintén nevezetes kereskedelmi hely volt. A szerémi kereskedők egyik főállomáshelye.

Győr⁷ élénk kereskedelme tisztán a marhára irányult, ebből pénzelt az ottani harmincad-hivatal is.

¹ Oláh, Hung. Cap. X. 18.

² Bél. Appar. 18.

³ Oláh, C. V. 10.

⁴ Horváth, i. m. 96. l.

⁵ Oláh, VI., 11. l.

⁶ Szerémi, 157.

⁷ M. G. T. Sz. 7., 11 old.

Pozsony szintén kivált a bor- s marhakereskedés terén. Egyike azoknak a kiváltságos városoknak, melyek árúmegállító joggal dicsekedhettek. E városnak (1534) Ferdinánd adta az említett jogot.

Beszterce,¹ melynek kiváltságait 1538-ban erősítette meg Ferdinánd, továbbá Bártfa, Lőcse, Eperjes szintén fontos kereskedelmi központok. Lőcse különösen borkereskedéséről híres.

Kassa² városáról, mely Felsőmagyarországnak úgyszólván kereskedelmi központja volt, már az előbbieken elmondottunk egyet-mást. Most csak elég legyen annyit megjegyezni, hogy vásárain nemcsak magyar, hanem lengyel s más északi kereskedők is jöttek össze.

Az Alföld egyik legnevezetesebb kereskedelmi központja Debrecen, főleg marhavásárai miatt tett szert hírnévre. Debrecen kereskedelmét nagyban emelte az körülmény, hogy itt évenként hatszor is tartottak országos vásárokat.

A kereskedelmi cikkeket részint állandó helyeken, részint az ú. n. „vásárló kereskedéssel“ értékesítették. A rendes, állandó telepű kereskedés az illető kereskedő foglalkozása helyén, legtöbbször boltokban folyt le. Számos esettel találkozunk a boltok kibérlésére vonatkozólag. Gazdagabb kereskedők több helyiséget is béreltek. Árúsították cikkeiket lakhelyükön tartott vásárokon is, de felkeresték nemcsak az illető, hanem az idegen városban, külföldön tartott vásárokat is. A vásárok kereskedelmünk történetében nagy szerepet játszanak s ezért törvényhozásunk a vásárló- s az árúját értékesíteni törekvő kereskedőközönség érdekeit biztosítani igyekszik. Ezért választat „index forit“ vásárbíró minden megyében, kinek a rendreügyelés volt a feladata, s az 1535-iki országgyűlés még feladatává teszi azt is, vigyázzon arra, hogy a magyar pénz nem kisebb értékben fogadtassék el, mint a német és akik ezt oly értékekben elfogadni vonakodnának, árúikat foglalja le.

Amint azonban a törvények védik a jogot, nem mulasztják el másrészt a kereskedőket köteleességük megtartására is figyelmeztetni. Tizedet tartoznak fizetni úgy azok, akik állandóan ott laknak, mint az idegenek. Ha az országból távoznának, mielőtt a tizedet lerónák,³ áruló módjára bűnhődjenek. Megadóztatják a

¹ Horváth, i. m. 100. l.

² Oláh, Hung. 98.

³ 1527. XV.

városi polgárok elhelyezett portékáit is. Az 1542. pedig az árúk negyvened részét követeli adó gyanánt, az árúk elkobzásának terhe alatt.

Nem épen jelentéktelen esemény kereskedelmünk történetében az sem, midőn a rendek 1526-ban kéri a királyt, állapítson meg az élelmiszerekre egységes árt, mivel a török mindent felégetvén, s ennek következtében az árakban nagy emelkedések történtek. E törvényt árúelkobzás mellett érvényben kell tartani, mely ellen ha katona vét, halállal lakoljon.¹ A főispán hivatalvesztés terhe alatt köteles a kereskedőktől, ha magasabb árakat követelnek, árúikat elkobozni.

Eddig a kereskedés színhelyei, azt akadályozó körülményekről a kereskedéssel foglalkozó egyének társaságokról szoltunk, most azonban arra a kérdésre kell felelnünk, mit mindenki méltán feltehet, milyen volt a kereskedelmi élet hazánkban?

Felelettel nem sokáig kell késlekednünk. Fejlettnek semmiképen sem mondható. Az a sok akadály, mely a kereskedés elé gördült, nem vált annak előnyére, s ha még hozzávesszük azt is, hogy a magyarnak amúgy sem igen természete a kereskedés, tételünk beigazolást nyer. Ami kis élénkség mutatkozott kereskedelmi viszonyainkban, azt nagyrészt idegen kereskedők teremtették meg, kiknek nagyrésze azonban elhagyta hazánkat a török bejövetele alkalmából, mert nem volt meg a béke, a nyugalom e területen, mely pedig a kereskedés fejlődésének alapfeltétele. A kereskedelmi rossz viszonyaink között a búza- s borkereskedés mutatnak még némi élénkséget a kereskedelem többi ágához képest.

A magyar bor világhírét e korban mindenki elismerte.

A marhakereskedelem e korban elég élénknek mondható, különösen 1514 körül. Ekkor még megvolt a kivitel is. E kivitel megakadályozására valamit tenni kellett, mert a drágaság nagyban növekedett. 1504-ben már az idegen kereskedőket arra kényszeríti, hogy a marhákat az ország belsejében vegyék, hogy még a harmincadot is nekik kelljen fizetniök. Elrendelik, hogy az idegen kereskedő a magyar kereskedőtől Pesten, vagy ameddig szabad volt a marhákat hajtani, vásárolja meg azokat. A kereskedés e faja még 1545-ben is aránylag kedvező, mert pl. Rimaszombaton az említett évben március 20. a II-dik negyedben 148., a IV-dik

¹ M. O. G. I. 121.

negyedben 2584; Saághon március 8-tól 703 ökör, 828 ló, a III-dik negyedben 4526 ökör hajtattott ki.¹ Forrásainkból a marhahajtás egyik útját is megtudjuk, mely út Úrhida, Veszprém, Billege (Diliger), Túrje (Hile), Rákos (Kaus), Muraszombat (Krezambott), 1546-ban a harmincad-hivatal minden ökörtől 2 frt. adót követelt, abban a reményben, hogy a kincstárnak nagyobb lesz így a haszna. 1548-ban kénytelenek voltak a sok kijátszás miatt s a kereskedelmet a bukás ellen védelmezendő, azt 1½-re leszállítani. (L. a harmincad fejezet alatt bővebben.)

A kereskedéssel,² mely tulajdonképen adás-vevésen alapul, adás-vevés lételének az alapja, egyidőben kezdődik az adandó, illetve veendő tárgyak mérése. A legelső összehasonlítás az adott s adottért kapott jószág között méréssel jár. És ahány irányú volt az összehasonlítás, annyiféle a mérés és a mérték. Legtermészetesebb volt mindig a minőség és mennyiség szerint való összehasonlítás. A minőség szerintinél nincsenek elfogadott egységek, legfeljebb abban, hogy súly- s űrmérték összetevéséből állapították meg a minőséget. A mennyiség szerinti mérésnél már vannak elfogadott egységek, de nem egységes, az egész országra elfogadott egységek, hanem ahány vidék, annyiféle egység. A régi feljegyzésekben a köböl, szapu, mérő, véka stb.-vel találkozunk.³ Mint mondtuk, e mértékjelzők nem egész országra kiterjedő, határozott s állandó jelzés, mint napjainkban. Tényleg a legnagyobb eltérésekkel találkozunk a mértékek terén. Így pl. egy mérőn néhol csaknem annyit értettek, mint más vidék vagy vidékeken például egy köbölön. Talán fenti állításunk igazolására helyes lesz, ha az alábbiakban pár példát hozunk fel a nevezetesebb mértékek közül.⁴

1 esztergomi köböl = 4 kakati (= párkányi fertál), 4 kakati fertál = 3 (nagy) sarlói szapu. 2 sarlói szapu = 3 pozsonyi mérő. 1 pozsonyi mérő = 2 nagyszombati mérő. 3 nagyszombati mérő = 2 galgóczi mérő. 1 drégelyi mérő = ½ sarlói szapu. 2 verbói mérő = 3 nagyszombati mérő. Vágújhelyi mérő = 2 nagyszombati mérő. 3 vukovári mérő = 4 szombati mérő. 2 csejteji mérő = 3 nagyszombati mérő. 2 holiczi mérő = 5 nagyszombati mérő. 1 szakolcai

¹ M. G. T. Sz. 62. (V.).

² K. Lex. II. 644.

³ (K. Lex.) V. ö. M. E. I. Sz. I. 195—7.

⁴ M. G. T. M. I. 107. l.

mérő = $1\frac{1}{4}$ pozsonyi mérő. 2 nyárhídi fertál = 2 pozsonyi mérő. 1 szécsényi (és rima?) szombati mérő = $1\frac{1}{2}$ murányi borétum. 5 csetneki borétum = 4 murányi borétum. 1 murányi borétum = 1 alnori s ratkovi k.

Ugyanilyen nagy a változatosság pl. a köből, véka, itce stb. mértékekben. Iktassunk ide ezek közül néhány fontosabbat.

10 verbói véka = 9 trencsényi véka. 3 nagyszombati véka = 2 trencsényi véka. 3 tapolcsányi teljes mérő = 4 trencsényi véka. 3 nagyszombati mérő = 2 trencsényi véka. 1 tapolcsányi mérő = 41 itce. 1 nagyszombati mérő = 32 galgócsi itce. 2 galgócsi mérő = 3 nagyszombatival. 1 csejtei mérő = 44 itce (mensura). Voltak olyan helyek, pl. Pecsényéd, Petőfalva, Karkóc stb., hol a mérő = 27 itce. Dubován s Levár községben a mérő ismét 32 itcéből állt. E pár példából, melyeknek még az átolvasása is türelmet igényel, látjuk, hogy micsoda körültekintéssel kell egy olyan adatot, melyben csak ennyi van jelezve: vettem X. Y-tól 32 mérő búzát, vagy volt X. Y-nak 40 véka zabja. Micsoda hibás következtetések jutunk, ha nem tudjuk, hogy milyen mérő, véka stb.-ről van szó.

Súlymértékeknél inkább mutatkozik az egységesség. Itt mutatkozik a mértékegység s a megméréndő tárgy között valamiként megállapítható arányosság, mi voltaképen a mérés alapja. Leginkább használt s közismert mértékek a font, lat, nehezék stb. voltak, melyek közül mind a háromnak él emléke a nyelvben, sőt a fontot még ma is használják. Nehezéket még ma is emlegetik, csak hogy ma egészen más értelme van mint a XVI. században. „Latba vetem“ kifejezés szintén emlékeztet a régi időkre.

Elmondottunk a fentiekben egyet-mást a XVI. században kereskedelemről, felemlítettünk mindent, mit szükségesnek tartottunk, s így némi halvány képét adtuk a XVI. század első fele kereskedelmi viszonyainak. Ezekután áttérünk a külkereskedelemre. Külkereskedésünk háromféle volt: kiviteli, behozatali s átmeneti kereskedés. Elsősorban a kiviteli kereskedés viszonyait vizsgáljuk, mielőtt azonban ezt megtennénk, meg kell állapítanunk, hogy külkereskedelmünk négy irányba ágazott: 1. Ausztria s egyéb német tartományokba, 2. Lengyelország, 3. Törökbirodalom (hódoltság), 4 a tengerpart s Velence felé. Most pedig igyekezzünk a kitűzött célt elérni. Vizsgáljuk külkereskedelmi viszonyainkat, melyek között legnagyobb élénkséget mutat a kiviteli kereskedés a német területek s osztrák tartományokba. Főleg a marha volt a főkiviteli cikk. Nemcsak Ausztria,

hanem Bajorország, Németország Rajna mellékét is Magyarország látta el marhákkal.¹ Oláh beszéli, hogy maga hallotta a harmincado-soktól, Ausztria felé fekvő városok egy-egy vásáraitól 30.000 szarvas-marhát hajtottak be Németországba, ide nem számítva azt, amit Stájer Karinthián keresztül Olaszországba hajtottak.² Miután a török épen azon részét foglalta el az országnak, mely a tenyésztés tulajdonképeni hazája volt, így a marhakereskedés is megcsökkent.

Békeidőben jut kivitel rákokból is.³ Ide szállítják nagy-mennyiségben Magyaróvár környékéről, Mária királyné falvaiból. A Bécsben áruló magyar halkereskedőknek Miksa 1517-ben még rendes helyet is biztosított a halpiac tőszomszédságában. A komáromi kereskedők az élő halakat kocsin, vagy karikákban, vagy pedig hajókon szállították. Vizát, e roppant nagy halat nagyon keresett cikknek ismerték.⁴ Faggyú-, nyersbőr kivitel is nagyban divatozik.⁵ Főleg azok a kereskedők, kik a császári sereg részére élelmet szállítottak, vittek faggyút s bőroket magukkal. A nagyobb kivitel miatt a faggyú ára meglehetősen felszökött. Ezért a XVI. század első felében elrendelték, hogy a katonai élelmi hivatal a faggyút a bányavárosokból vitesse s néhány mázsát emellett szállítsanak Bécsből is Selmeczre.

Kősoványi kivitelünk is nagy lehetett, mit főleg abból következtünk, hogy az ausztriai sókamara egyenesen megírja a királynak, az osztrák sókamarak csak akkor virágozhatnak fel, ha a magyar kősoványi kivitelnek.⁶

Lengyelországba s ezen keresztül is nagy volt a kiviteli kereskedés. Főleg a magyar réz igen nevezetes kereskedelmi cikk volt. Azok a hajók, melyeket a Lübeckiek 1510-ben⁷ a hollandiaktól elfogtak, nagyrészt magyar rézzel voltak terhelve. Ez egy s ehhez még hasonló sok más adat is bizonyítja, hogy a magyar réz még a távoli országokban is keresett cikk volt. Általában a XVI. században a magyar termények nagyrészt az említett országon keresztül szállították Szilézia s a porosz tengerparti városokba.

¹ Oláh C. XVIII. 34.

² U. ott.

³ U. ott 16., 35. l.

⁴ M. G. T. Sz. 7. 213.

⁵ U. ott. 212.

⁶ U. ott. 294.

⁷ U. ott. II. 483.

Hollandiával is élénk kereskedelmi összeköttetésben éltünk, mit a fenti 1510-iki adat is bizonyít némileg.

Míg Zápolya élt, az alattvalók meglehetősen kereskedést űztek a törökkel. De mikor a török Budát elfoglalta s az egész alsó vidéket, tartományokat is folytonosan háborgatta, így a közlekedés (békés értelemben véve) megszűnt a magyar s török között.¹

A magyar kereskedők felkeresték a velencei vásárokat is s így lehetetlen, hogy a tenger mellékel, mellyel eleddig is élénk kereskedelmi összeköttetésben állottunk, ez összeköttetés ne lett volna fenntartva.²

A behozatali kereskedés elég nagymérvűnek mondható. Főleg Lengyelország volt az az ország, honnan a behozatal jelentős volt, mit mutat főleg az a körülmény, hogy az országgyűlések biztosítani s fenntartani akarják az említett országgal a kereskedelmi összeköttetést. 1538-ban³ Zsigmond lengyel király eltiltja a károk s fosztogatások elkerülése miatt a magyar területre való bevitelt, ellenben megengedi a magyaroknak a lengyel területen való kereskedést. Ebből az országra kár háramlott s a rendek kérik a királyt, hogy eszközölje ki Zsigmondtól e rendelet visszavonását. 1543-ban⁴ ismét kérik a rendek, eszközölje ki a király a Lengyelországba vezető út szabaddá tételét. Az esetben, ha a lengyel király a rendeletét vissza nem vonja, a magyar kereskedőknek se legyen szabad áruikat vinniök Lengyelországba. A király igéri a rendelet visszavonását, de ez nehezen megy. 1546-ban (X. 59.) ismét kérik a rendek a rendelet megsemmisítését, de ez nehezen megy. 1548-ban⁵ már árúlerakóhelyeket állít fel, hol a magyar s lengyel kereskedők üzletüket szabadon végezhetik. Végre 1550-ben a király visszavonja az 1538-iki rendeletét s így a lengyeleknek is biztosítva volt a magyar területen való kereskedés. A fenti megszorítás, ha nem is túlságosan, de érezhetően csökkentette a forgalmat, mit bizonyít legjobban az a körülmény, hogy a rendek annyiszor szót emelnek a rendelet megsemmisítése érdekében. Legélénkebb kereskedelmi összeköttetésben állottak a lengyelekkel az északi megyék, mi természetes is, mert ezek általában mentek

¹ Horváth i. m. 87.

² T. T. 25., 165. l.

³ Horváth 75—79.

⁴ M. O. G. II. 567.

⁵ M. O. G. III. 221.

voltak háborús bonyadalmaktól. Hazánk e felső megyéi főleg Danzig s Boroszlóból látták el magukat árukkal.¹

Ausztria által német területekkel is állott fenn kereskedelmi összeköttetés. Főleg a só, hadi népek számára szállított élelem volt a kereskedelmi behozatal tárgya. Magyarország sóban nem volt szegény,² mindamellett bevitelre is szorult. Hisz ez érthető is. A magyar marhatenyésztő nép lévén, ezért kellett a magyarországi sótermelés s behozatal, mert tudvalevő, a kősó a marhának életszükséglete. Az olcsó magyar kősó helyett sokszor valósággal tukmálta az ausztriai kamara az osztrák főtt sót s a dunamenti végvárakba a hadi nép számára osztrák sót szállítottak. A katonaság számára való egyéb eleséget is külföldről hozták. Osztrák gabonával s borral stb. élelmezték a katonákat. 1540-ben pl. 1600 mérő búzát, 3000 akó bort küld Ferdinánd az őrség részére. 1546-ban³ Willpacher Zsigmond ugyanezt teszi. Puska-port is külföldről, Pettauból szállítják a király rendeletére.⁴

Az 1540-es évekig a törökkel is üztünk kereskedést. A törökök Szeged, Kecskemét és egyéb alföldi városokat elég sűrűn látogatták.⁵

Keleti szőnyegetek, gyarmatárút hoztak a vásárokra. Buda s az alsó vidékek elfoglalásával megszűnt a kereskedelem a törökkel. Szerémi az 1510-es évek elején Saukominai nevű kereskedőről beszél, ki olasz, német, török s magyar nyelveket bírta s sok török árút hozott budai boltjába. Jeromus brassói kereskedő cinóbert nagy mennyiségben hozott Törökországból.⁶ A törökkel való kereskedelmi összeköttetésünkre vallanak a nálunk található arany-selyemmel font török árúk, lószerszámok stb.

Behozatali kereskedés állt fent Oláh- s Magyarország között, különösen lovakat szállítanak Magyarországba nagymennyiségben.⁷

A tengerparttal s Olaszországgal való összeköttetésünkre számos adatunk van. 1510-ben⁸ pl. fűszert küld a Signoria a királynak.

¹ Horváth i. m. 75.

² M. G. T. Sz. VII. 289.

³ U. ott. 245.

⁴ M. O. G. II. (1537—40.)

⁵ V. ö. Horváth i. m. 87.

⁶ Szerémi Eml. 47., 48.

⁷ Oláh 18., 34.

⁸ T. T. 24., 201.

1503-ban mérgeket hoztak Velencéből.¹ Ha nagyszámú adatunk nem lenne az olasz behozatali kereskedés bizonyítására, akkor is egyszerű következtetés útján el kellene fogadni azt a tényt, minthogy hazánk nyugati részeiben s Horvátországban nem voltak gyárak s így szükségleteiket csak olasz, általában délvidéki árúkkal lehetett kielégíteni, kellett lenni kereskedelmi összeköttetésnek a Signoriával. Olasz köpeny, bár még akkor ritkaságszámba ment, flórenci bársony stb. mind az összeköttetésre vallanak.

Behozatali cikként szerepelnek a prémek, melyek olcsóbbak, mint a gyarmatcikkék. Cobolybőr darabja 87 dukát, hölgymenyét csomagja 3—5 dukát stb. Citrom 22 centim, sáfrány fontja 2 dukát 25 dénár. Elgondolhatjuk, hogy Hyppolit elég szépszámú beszerzéseket tehetett, mikor 700 dukátot adott pl. 1507-ben csupán prémekre (kb. mai 15.300 frankot).²

Flandriából kalapokat hoztunk be, különösen Hyppolit apródjai viselték ezeket.

A fentiekből látjuk, hogy az olyannyira kedvezőtlen körülmények ellenére is elég széleskörű, ha nem is nagymérvű kereskedelmi összeköttetésben álltunk Európa több országával.

Most még csak az átmeneti kereskedelemről akarunk szólni. Hogy ilyen is létezik, bizonyítja pl. az 1546. 5. cikk is, mely a kereskedőknek, ha a fizetni valót megfizetik, szabad átjárásuk legyen az országon keresztül. Ennél világosabb bizonyítékát az átmeneti kereskedésnek egyhamar nem találjuk. Az átmeneti kereskedést bizonyítják az alábbi sorok is, melyek szerint az európai kereskedés két fő útvonala közül az első a Rajnától a Dunához, azon le Bécsig, Budáig s innen a Fekete-tengerhez vitt. A másik a Balti-tengertől a Dunáig s innen akár Görög-, akár Olaszország felé, mely Porosz-, Lengyel- s Oroszország kereskedelmének volt útja a déli tartományokba, hazánkon vitt keresztül. E kedvező helyzet természetesen a török hódítással megszűnt. Midőn a török már Magyarországot elfoglalta s így a kereskedelmi utakat birtokába vette, oly következményei lettek ennek, mit nemcsak az ország, hanem egész Európa megérezett.

A szárazföldi kereskedelemnél sokkal biztosabb volt a vízi, folyami kereskedés s így nem is csodálhatjuk, ha mindenki, aki

¹ Szerémi 85.

² Századok 1872., 372.

csak tehette, a hajóutat választotta a szárazföldi helyett. Válogathatott abban, hogy melyik folyón tegye meg útját az illető, mert Magyarország vizekben igen gazdag. A Duna 60 mellékfolyót vesz fel, melyeknek fele csaknem hajózható.¹ A közlekedés eszközeként hajók, tutajok szerepeltek. A szálazást, tutajozást leginkább sekélyvizű folyóknál alkalmazták. A hajók legnagyobb része fődetlen volt, minden árút gondosan elzárt hordókban szállítottak eleinte. A vízi kereskedelem nagymértékben fejlődhetett volna ki, mert megvolt rá a hely, ellenben az akadályok nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy ez teljes mértékben ki nem fejlődhetett. Vámok, különösen, mint a szárazföldi kereskedésnél, itt is nagy szerepet játszottak. Elgondolhatjuk, ha a komáromi vám pl. 1523—24-ben évenként 4—5 ezer rajnai forintot jövedelmezett, a vámösszegnek is elég magasnak kellett lenni. Az árúk átvizsgálásával eltöltött idő hosszú volt, ami a kereskedelem fejlődését csak akadályozta.

Nem lehetett egy kereskedőre sem előnyös dolog az, ha áruval néha 4 napon át kellett a vámhelyen vesztegelni. Az árúkat megmászálták az úgynevezett mázsálóházakban s így vetették ki rá a vámot. A mázsálók az úgynevezett „Beschauerek” voltak, kik leginkább magyar vagy magyarul tudó polgárok sorából kerültek ki. A hajósoknak útjukat nehezen lehetett folytatni a folytonos vámvizsgálat miatt. Pozsonyban pl. megtörtént az áruvizsgálat s a 30-ados „sédát” állított ki erről. Így ment ez pl. a Bécs felé vezető úton Győr, Komárom stb.-nél is.

A természetes akadályok a mesterséges akadályoknál sokkal fontosabbak voltak, annyiival is inkább, mert ezeken egyelőre segíteni nem lehetett.

Természetes akadályokon jelen esetben értjük a folyók zátonyait, homokos altalaját stb. A Duna pl. Pozsonytól Győrig valószínű labirintus volt. Zátony, gázló, homoksziget s a mederben rejlő hatalmas fák lépten nyomon hajótöréssel fenyegették az utasokat.² Általában véve ezek ellenére a hajózás mégis biztosabb volt, mint a szárazföldi utazás, természetesen sok gonddal s körültekintéssel. A Duna mellékfolyói is hajózhatóak voltak ugyanazon hajókkal, melyeken a Dunán közlekedtek, a mellékfolyóban is

¹ M. G. T. Sz. V. 421. l.

² M. G. T. Sz. 701. l.

hajózhattak, főleg midőn megérkezett a hajózás ideje.¹ Ekkor ugyanis az év bizonyos szakában a folyók megdagadtak s ilyenkor a hajón való kereskedés nagyon alkalmas volt. A Duna melletti nagy városok, mint pl. Komárom, Győr, Mohács, Bodrog, Buda stb. fejlődésüket nagyrészt a folyónak köszönhetik. A víz melletti lakás a lakókat a vízre utalta s így nem csoda, ha sokan e helyek lakói a hajózás terén nagy ügyességre tettek szert. Így a komáromiak többek között.² Ők voltak a század legügyesebb, legmerészebb hajósai, kik nem törődve a Bécs kereskedelmi érdekeit védő útkényszerrel, hajóikkal Regensburg vagy Sarajevo s Drinápolyig is lent jártak. A komáromi kereskedők között a naszádosok is fontos szerepet játszanak. Ez (t. i. a naszádoság) katonai természetű intézmény volt, de most békében a naszádosok iparosok s kereskedők voltak, így természetükből folyik a kereskedelem. A naszádosokat I. Ferdinánd felmenti a 30-ad fizetése alól.

Nemcsak a Duna mellett közvetlenül, hanem attól nem nagyon távol fekvő helyek is űztek kereskedést. Nagyszombat pl. bár elég távol esett a Dunától, azon kereskedett mégis.³

A vízi kereskedés behozatali, kiviteli s átmeneti volt. Bécstől lefelé Magyarországon keresztül Belgrád, törökökkel is kereskedtek a Duna segítségével. Míg a török be nem telepedett, a bécsi molnárok az urak a Dunán, azontúl a bécsi s rác hajósok. Gyalog, szekéren Bécsbe mentek, ott hajókat vásároltak s a legkelendőbb árukkal megrakodva eveztek lefelé. Így tettek a bécsi s török követek, kik 10—12 hajóra való árút vettek össze s úgy látszott, mintha nem is politikával hanem kereskedelessel foglalkozók lennének.⁴ A rác kereskedők, mint említettük, nagy szerepet vittek a török foglalás után a kereskedelemben. Belgrádtól Bécsig minden helyet felkerestek hajóikkal. Jó kereskedő voltukat elismerte mindenki, de emellett elsőrangú csempészhetségüket sem vonta kétségbe senki sem.

A behozatali kereskedés terén leginkább a hatóság szállította élelem játssza a főszerepet, minek szállítását a főhajózási hivatal teljesítette. Ennek élén állt a legfőbb hajózási mester

¹ Ugyanott 7., 106.

² Ugyanott 7. 110.

³ M. G. T. Sz. 7. 110.

⁴ M. G. T. Sz. 7. 147. 1.

mely hivatalt olyan emberrel töltötték be, ki magyarul tudott s Magyarországon már hivataloskodott volt. Ha nem magyar lett volna az illető, mellé magyar tolmácsot adtak. Egyik alantasa volt a „Schiffamt“ élén álló hajósmester. Kiágazása a hajóshivatalnak a hajózási hídhivatal. A hajózási hivatalok Pozsony, Magyaróvár, Győr, Esztergomban voltak. 1532-ben Een Lipót lett a hajósmester, kinek feladata a hajókat megvizsgálni. Alsó- s Felső-Ausztriában könyvet kell a hajókról vezetni, hogy így, ha rendeletet kap, megkezdhesse az élelemszállítást. Érdekes dologként említhetjük fel, hogy e zavaros időkben az osztrák hajósok a magyar királynak való hű szolgálat s engedelmességet esküdtek.¹ A főhajósmester oldalán több alantas hivatalnok, ellenőr működött. Hadnagyot, hajóvontató mestereket kap maga mellé, kik vele együtt utaznak s a hajóbevallásnál segítenek neki. (E hivatalnak 1542-ben kiadása 6695 frt., bevétele 5500 frt. volt.) A fakereskedés igen szép jövedelmet hozott a többi lerakati cikk mellett.² A fakereskedés a XVI. században igen élénk a Dunán s emellett a fának igen magas az ára. 12 öles welsi szálfá 2 f. pfennig, 1 font közönséges deszka 4 f. schilling. Francia deszka 8 f. 4 schilling. A felülről lefelé s alulról felfelé vitt fát is Bécsig lehetett csak szállítani s így Magyarország csak másodkézből vehetett fát.³ Kivitelnek a főtárgyát a búza, borművek képezték. Ércműveket is nagy mennyiségben vittek ki, melyeket, tekintettel a hajók födetlen voltára, szintén hordóban szállítottak.

A kereskedelemről elmondottak után egyetmást el kell még mondanunk a közlekedésről, melynek megbízhatósága, létezésére épen azok a tényezők melyek a kereskedelem jósága s biztonságához szükségesek, miként különben azt majd alább látni fogjuk.

¹ M. G. T. Sz. 7. 143. l.

² Ugyanott 147. l.

³ Ugyanott 217. 218. l.

VII.

Közlekedés.

A közlekedés általában az embereknek egymással való érintkezését jelenti,¹ pontosan pedig a hírek, személyek, javak szállításának megjelölésére szolgál. A közlekedés központja, alanya maga az ember, tárgya pedig az ember szellemi s anyagi életszükségleteinek kielégítését gátló tér- s időbeli akadályok leküzdése, illetve a természetnyújtotta előnyök tér- s időbeli alkalmatosságoknak felhasználása a szükségletek kielégítésének céljaira. Hogy egymással közlekedhessünk, mindenekelőtt arra alkalmas terület, jó utak, szabályozott folyók stb. kellenek. Nézzük, milyenek voltak közlekedési viszonyaink? A közlekedési utakon, ha ezek voltak is, nem volt a biztonság; rablók garázdálkodnak Magyarországon,² kik a közlekedőket lépten-nyomon megtámadják. Elszedik a leveleket, javakat s így nem csoda, ha állandó panasszal találkozunk ellenük. Az utak javításának ügye országgyűléseken állandóan szerepel. Leginkább rendszabályok hozatnak az utak szigorúbb biztonságára emelésének érdekében. De hiába. Még 1548-ban is törvényt kell hozni, mert állandó a panasz. Ez évbeni törvények úgy akarnak a bajokon segíteni, hogy az utak mellett mindkét felől 200 ölnyi távolságra az erdőket kiírtják.³ Az utak fentartása a XVI. század végéig magánadakozás tárgya volt. Kegyes alapítványok és kolostorok tartották fenn azokat.⁴ Fontosságuknál fogva a következőket említjük: Mátraalján a Tisza mentén el az Erdős-Kárpátok szorosainak haladt az északkeleti út. Nevezetes gócpontjai Eger, Kassa.

A Duna balpartján haladva, a másik út beágazza az északnyugati felvidéket. Ez útból indult ki a bányavárosok, Selmec, Beszterce, Szepesség, Kassára vivő út is, a Nagyszál alján a

¹ K. Lex. 2. 493.

² Oláh i. m. 385.

³ M. O. E. III. 191.

⁴ K. Lex. 2. 89. l.

Duna mentén s néhány mérföld hosszú, de nem épen kényelmes, mivel szűk s göröngyös volt.¹ Száva, Dráva közelében is kellett lenni közlekedésre alkalmas utaknak, mert Oláh említi,² hogy midőn 1534-ben a Száva s Dráva és a több folyók a hó olvadásakor megdagadtak, az utat a szorosokon megakadályozták. Mi nem tartjuk helyénvalónak, hogy részletezzünk minden apró kis utat, elég legyen annyit mondanunk a forrásokból vont következtetések alapján, hogy nagyrészt azok az utak használták a közlekedés céljaira, melyek a kereskedelemre is alkalmasak voltak s legtöbbször a kereskedelem s a közlekedés útjai egymással összeestek.

Az utak hosszúságát mérföldekkel jelzik legtöbbször,³ de öl,⁴ lépésnyi⁵ távolságokról is beszélnek emlékeink. A távolságokat mérföldjelző kövekkel jelölték meg, miről Oláh határozott tanúságot tett, midőn így szól (596. old.): Midőn a városból az első „kőhöz“ ért. Van eset azonban arra is, hogy nem határozott mértékben fejezték ki a távolságot, hanem effélén: az a város még egy napi járásra van innen s innen stb.⁶ A százazföldi közlekedés eszközei a kocsik voltak. Szerémi (343), Istvánfi (74. old.) „kochi“-ról beszélnek. Négyfogatú kocsik is már használatban voltak ez időben. Nemcsak személy-, hanem teherszállító kocsik, szekerek, társzekerek neveivel is találkozunk. Kútfőink leírásaiban Oláh a szekeret „essedá“-nak nevezi. A közlekedés eszközeiről a fentiekén kívül Kemalpasazade is megemlékezik. A kocsik elé lovakat, ökröket fogtak,⁷ a török időkből pedig a tevéket használták a közlekedés céljaira.

A folyókon, tavakon való közlekedés is divatban volt, hol a közlekedést a hajók bonyolították le. Ezek részint személy-, részint teherszállítók, az utazásra valók fődetlen s fődöttek voltak. A fődetlen hajókra padlókat illesztettek. Kényelmesen csak a tehetősebbek utaztak. Fődött s szobákkal ellátott s konyhával

¹ Farkas, i. m. 2. l.

² Ugyanott X. 19.

³ X. 19.

⁴ M. O. G. III. 191.

⁵ Istvánffy 239.

⁶ Oláh Lev. 424.

⁷ Szerémi 371.

felszerelt hajókon rendszerint csak a követek indultak útnak.¹ A követek feldíszított naszádokat s díshajókat is használtak.

A követek részére a főhajózási hivatal mindig ingyen engedte át. A hajókra üveglakos, kényelmes szobákat építettek, melyek bizony sokszor a kezdetlegesség nyomait viselik magukon. A Dunán való hajózás jobbra csak vízmentében dívott. Víz ellenében való hajózás igen költséges s meglehetősen lassú volt. Az udvar részére használt hajókat felfelé is hajtották, mert az udvar tagjainak víz ellenében is kedvük volt hajókézni.² A hajózás mellett bizonyítékok a folyók partjain levő révek is, melyek közül pl. szerémi a Dunán a südői, pesti, kalocsa, paksi, a Tiszán a tokaji, tiszafüredi, tápéi réveket említi. (5., 10., 159., 258., 186., 342., 242. lapokon). Miként a folyók sokszor a közlekedés akadályaiul szerepelnek több esetben, télen ellenkezőleg előmozdítói a közlekedésnek és pedig azzal, hogy befagynak. S ezt nemcsak a Duna, hanem Magyarország több folyóira is áll.³ Pest Buda között, valamint több más helyen is, majdnem minden év telén december hó vége s január elején, miután a folyó beállott, egy híd, mely nem készült munkával vagy más anyagból, hanem jégből keletkezik, írja Oláh. A tél fagya folytán a jégréteg egy rőf vagy még vastagabb, hirtelenül áll össze úgy, hogy rajta, mint a leg-erősebb s legszélesebb hídon, megterhelt szekerek s más súlyos tárgyak néha egy hónap, máskor hosszabb ideig veszély nélkül mehetnek át. Oláh fentebbi szavaival elárulta, hogy voltak mesterséges s más anyag, mint jégből készült hidak a folyókon átvezetve a közlekedés előmozdítása céljából. S csakugyan, ha e kitételre figyelmesek leszünk s utána járunk a dolognak, lépten-nyomon találunk mesterséges hidakat. A Száva s Duna 1534-iki áradása alkalmából az összes hidakat összetörte.⁴ Eszék mellett levő híd vitt igen nagy szerepet a történetünkben.⁵ Szulejmán is gyakran beszél naplójában hidakról s nem egy helyen megkülönböztetést tesz a kisebb s nagyobb hidak között. Főleg katonai szempontból emeli ki nem egy helyen az olyan hidakat, melyek ígás jószágok átkelésére alkalmasak s melyek e célra nem voltak alkalmasak.⁶

¹ M. G. T. Sz. 7. 309—10.

² M. G. T. Sz. 316. 17.

³ Oláh, X. 18.

⁴ V. ö. Oláh, 233. levelezése.

⁵ Ballagi, Egyet. előadások.

⁶ Szulejmán naplói. 1526. aug. 25.

A XVI. sz.-i közlekedés kötelességévé tette a hírszolgálatot is. Sűrűbb összeköttetésben álló egyének pósta hiányán akarva segíteni, futárokat tartottak. Költséges, hosszas és célszerűtlen volt a hírszolgálat e módja. Legegyszerűbb levél Esztergomból Budára legtöbbnyire 6—11 forintba került. Azokat a levélhordókat,¹ kik például oly hosszú utakat tettek meg, hogy a levélkézbesítéstől a válasz hozásáig 8 nap kellett, Oláh nem tartja korholandóknak, mert méltányolja azokat az akadályokat, melyekkel egy levélhordónak kell küzdeni. Nem egyszer azért nem közlik a hivatalos titkokat, mert a rablók elszednék a hírnököktől a leveleket. Az állandó hírszolgálatra főleg a királyi udvar volt utalva. Tartott is az azért „regios tabellariust“ (levélhordókat), kiknek bizony sokszor Konstantinápolyba és még nagyobb távolságokra is le kellett menni.² Ezek helyzetét nem mondhatjuk egy kevésbé sem jónak, mert bizony ily nagy út megtételénél sok fáradságot, nélkülözést kiállni s akadályokkal kellett küzdeni. Lehet azonban, hogy efféle hosszú utak megtételére lovas hírvivőket alkalmaztak. Oláh egy helyen kiemeli, hogy „tabellionem peditem“ (gyalogposta), mely tény arra enged következtetni, hogy a gyalogpóstások mellett lovasok is voltak. A hírszolgálatot teljesítőket „postas vocant“ (postásoknak hívták), kiknek neve s az intézmény maga is, mai napig fentmaradt.³

¹ Oláh, 595. (Levelezése.)

² Oláh i. m. 368.

³ Oláh, i. m. 284.

VIII.

Pénzügyi viszonyok.

Azt az értékmérő s csereközegeket, mely a közgazdaságban oly nagy szerepet tölt be, pénznek nevezzük. Ez a tárgy másrészt, mely a forgalom, közlekedés, az emberek anyagi jólétének alapja. Azt mondtunk fentebb, hogy értékmérőnek kell lenni. Ebből tehát az következik, hogy értékes tárgy s minden más tárgynak tetszésszerinti mennyiségének egyenértékét kell alkotnia. Ebből következik, hogy a pénznek valóban azt az értéket kell képviselni, melyen cserében elfogadtatik, vagyis tehát kell, hogy névértékének megfeleljen. E szabály alól azonban van egy kis eltérés, t. i. nem annyi rendszeren a pénzdarabok fémtartalmának értéke, mint a névleges érték. Ezzel a kis eltéréssel azonban általában nincs vétés a felállított tétel ellen.

A pénz csereeszköz is; más szóval ennek határozott, különös alakkal kell bírni, könnyen felismerhetőnek lenni, meghatározott súllyal s nagysággal rendelkezni. A fentebbiek alapján tehát kimondhatjuk azt a tételt: pénznek csak oly tárgy tekinthető, mely értékmérő s csereközeg is egyszerre.

Mint értékmérőnek a pénznek következő kellékei vannak: értékesség, érték, nagy s kis értékek közvetítésére egyformán alkalmas s könnyű felismerhetőség.¹

E pár bevezető sor után nézzük, hogy milyen viszonyokat látunk ez értékmérő s csereközeg, a pénzügyeink terén a XVI. század első felében (megjegyezzük, főleg nem az egyes pénznemeket fogjuk vizsgálni, hanem ezeknek forgalmát, léte vagy nem léte, bőség vagy hiányát).

Általában elmondhatjuk, hogy valami kedvező viszonyokkal nem dicsekedhattunk ez időben. Idegen pénz behozása s az ország területén vert rossz pénzek, a pénzhamisítás, mind-mind oly tényezők voltak, melyek a közgazdasági haladást nemcsak hogy nem

¹ V. ö. Láng br. Közgazdaság elemei. 119—123.

segítették előre haladásában, hanem hátráltatták. Kevés pénz, összegyűjtött tőke volt népünknel, minek szomorú következménye, hogy egy-egy rossz termésű év mindjárt éhséget, drágaságot idézett elő az országban.¹ Hogy tőke nem volt az országban összegyűjtve, épen így nem ütközhetünk meg azon, mint amaz fentemlített körülményen.

Közjövedelmeink meg voltak tizedelve vagy elragadva, a korona javai elzálogosítva (1516). Ulászló idejében ez utóbbiak 12 vár, 4 birtokból álltak, ezek közül 3 Dunasziget. Elzálogosítottak a javak, mely körülmény a királynak évente 50.000 forint kevesbedést jelent a jövedelmében s így ennek következménye, hogy a király pénzhiányban szenved.

Törvényhozásunk e bajokon segíteni akart több ízben. Végzéseket hoz a hamisítók ellen, idegen pénzek behozóinak pedig megégetést helyez kilátásba. (1525; 23.) Mindhiába. Ily ismételt hozott törvények csak arra engednek következtetni, hogy a törvényeknek nem volt foganatja. 1525-ben az ország pénzügyileg oly rosszul állt, hogy pápai engedéllyel II. Lajos összeszedette az egyházi kincseket, hogy pénzzé veretvén, azt a török elleni hadjárat költségeire fordítsa, mert hiába, pénz nélkül az ország védelmére semmi jót nem lehet tenni. Az 1526-iki rendek e mondását igazolta a mohácsi vész.

1526. mint tudjuk, fordulópont a nemzet történelmében. Főleg Ferdinánd (s János) veszi kezébe a rossz pénzügyi viszonyok rendezését, részint a rendek, részint az ön s az ország érdeke miatt. A mohácsi vész után azonban a rendezésre egyelőre gondolni nem lehetett. Hogy tervét megvalósíthassa Ferdinánd, előbb erős rendszabályokat hoz, melyeknek megvalósítása alkotta minden gondját. Azok ellen kel ki főleg, kik a király által forgalombahozott pénzt elfogadni vonakodnak. Ezekkel keményen el is bánik, fej- s jószágvesztéssel bünteti őket. A régi rossz részpenzeket beváltja, a rézpénz hozóit fejvesztésre ítéli. (1526, 34, 35.) A királynak e nagy pénzügyi tevékenység mellett gondját képezik az egyházak, melyekkel szemben, mint látni fogjuk, a legnagyobb jóindulattal viseltetett. A rendek felhívják a királyt, hogy az elesett főpapok s urak kincseit, úgyszintén az egyháztól elszedett arany-

¹ T. T. 25. 185.

s ezüstszereket, miután kinyomozta, hogy kiknél vannak, fordítsa az ország s a közszükségleteire. Ferdinánd azonban nem így tesz. Nem fordítja ezeket teljesen az ország védelmére, hanem visszaadja az egyházaknak, melyektől elvették. A királynak e túlgondoskodása ez időben azonban nem volt egyszer helyénvaló. Katonaságot nem tudja fizetni, mi miatt sokan pártját s mi több, a hadsereget is odahagyták.¹

A rendek 1527-iki kérelme, „mely szerint oly ércpénzzel fizessenek, melyet veszteség nélkül értékesíthetnek, a pénzügyi viszonyoknak még mindig kedvezőtlen voltára enged következtetni. Tárgyal Ferdinánd a magyar pénz elfogadása tárgyában a német birodalmi összes tartományok rendei, határos országok uralkodóival.² Főveretű magyar pénzt úgyszintén Ulászló s II. Lajos, Mátyás pénzeit is elfogadtatja, szóval mindent megtesz és pedig örömmel Magyarország érdekében.³ Előző országgyűléseknek (1518, 1514,) rendeleteit főleg a pénz kiviteli tilalomra vonatkozólag felújítja. Így 1548-ban a kereskedők s a harmincadosok részéről felmerült panaszokra hallgatva, Prágából rendeletet bocsátott ki, melyben a magyar ércpénz kivitelét eltiltotta.⁴ A rendeletnek oka főleg az volt, hogy igen sokan nyereszkes vágyból „a mi és a régi“ magyar királyok jó ezüstpénzét más hitvány külföldi pénzen összevásárolják s tömegesen külföldre viszik, ahol beolvasztás céljából eladják. Alattvalóinknak az ilyen kereskedés tömérdek kárt okoz, s az ország már el is van árasztva hitvány s értéktelen pénzzel, írja Ferdinánd. Ezért lehetőleg szigorúbban megtiltjuk a jó magyar pénzek összevásárlását vagy beváltását. A harmincadosok s hivatalos személyek pedig örködjének hogy ezentúl ilyen ne történjék. Akit rajtacsipnek, hogy ilyen rossz pénzzel fizet, vagy a magyar pénzt összeszedi, annak nemcsak kézpénz, de összes árúját is le kell foglalniok. A vármegyék és a katonai parancsnokok minden kitelhető eszközzel támogatásuk a harmincadosokat a pénzkufárok elfogása és megbüntetésében. 1548-ban vagy körül is még a forgalomban levő magyar ércpénz csekély mennyisége miatt elárasztják az ország német vidékeit lengyel

¹ Istvánffy, 171. i. m.

² M. O. E. II. 134.

³ M. O. G. I. 515.

⁴ M. G. T. Sz. X. 373.

pénzzel, melynek bár érc tartalma csekélyebb, a magyar pénzzel egyenlő értékben fogadtatik el. Más részben pedig a csehországi rézpénzt kelleténél magasabb értékben. A király, mint nagy pénzügyi tehetség, ezek megszüntetését kéri. A rendek helyeslik a király kérését, s úgy oldják meg a dolgot, hogy eltiltják a lengyelekhez bármilyenű árúciák kivitelét s miként régen, a két ország határai közelében árúlerakó helyeket állítanak fel, hol azután a lengyel és magyar kereskedők üzleteiket végezhessek.¹ 1550-ben Ferdinánd még mindig tárgyal a németekkel a magyar pénz elfogadása miatt. A mi rendeinknek elmondja a király, ha a magyar pénz a a némettel egyarányú ércvegyítékből verettetik azon óvással, hogy a régi alak vagy Mária képe s a magyar címer a pénzen meghagyatik, ez esetben a pénzeinket a németek elfogadják.² Még az ez évi jelentőségeltjes országgyűlési határozat kimondja (XIII. 49.) a magyar pénznek az országon belül s Ausztriában való elfogadását.

A fentebb leírt pénzügyi viszonyok kedvezőtlen hatását közgazdasági életünk minden ága, tényezője megérezte, s ezekből a viszonyokból is magyarázhatjuk azt az általános hanyatlást, mit a XVI. század első fele mutat.

Nem tartjuk tanuságnélkülinek, ha egyet-mást elmondunk e fejezetben arról, hogy milyen következményei voltak a kedvezőtlen pénzügyi viszonyainknak a király udvartartására.

Guistiniani említi,³ hogy a konyha szükségletei naponként körülbelül 35 forintra rúgtak. 1503-ban a szakács naponta 20 frt.-ot követelt. A konyha szükséglete s 1000 főre menő udvari személyzet évi fizetése 40.000 frt. Gondolhatjuk azonban, hogy Ulászló ez összeget fizetni rendesen nem tudta, mert jövedelme állandóan csökkent. Míg Mátyás évenként 940.000 frt., Ulászló 1503-ban márcsak 220.000 frt. (T.-F., XXIV. 72), 1516-ban pedig 141.000 frt. jövedelemmel rendelkezett (u. ott. 25. 53). Így érthető, hogy Ulászló végrendeletében hitelezőinek kifizetését kéri az ország uraitól, udvari cselédségének pedig adják meg minden tartozását, mondja végrendeletében a király.⁴ A király kérése

¹ M. O. G. 189. III. k.

² Horváth i. m. 55.

³ Zárójel. 1505.

⁴ T. T. 25. 44.

nagy gondot okozhatott a főuraknak, mert bizony 400.000 frt. adósságot kellett nekik kifizetni, illetőleg annyi s ily nagy összeg kifizetését kérte tőlük a király végrendeletében.

Lajos idejében sem voltak kedvezőbbek az udvartartási viszonyok. Sokszor nem volt ennivaló a konyhában, s ilyenkor 10—14 frtot kölcsönzött ki hamarosan a király, hogy legyen miből ebédelni.¹ Lajos látta e helyzet tarthatatlanságát s ezen igyekezett is segíteni. Fel van jegyezve, hogy 1520-ban, midőn Csehországba készült, erélyesen lépett fel az adóbehajtók ellen. A dolog előzményei a következők. Fentebb tervbe vett utazását el kellett napolnia, mivel nem rendelkezett annyi pénzzel, hogy udvari személyzetét, mely régóta eredmény nélkül sürgette fizetését, kielégíthesse, és az utazás költségeit fedezhesse.²

Lajos ezért fenyegette meg az adóbehajtókat. De ez nem használt. Már néhány héttel utóbb így ír nagabátyjának: Félő, hogy az emberek gondatlansága s egyenetlensége, ne mondjuk gyávasága, végső romlást fog országunkra hozni. Csodálnunk kell azonban Lajost, aki másokról így ír, s amellet nem veszi észre a maga hibáit s szertelenül költekezik. Különféle szöveteket (1525) vásároltat, melyeket a tervezett álarcos menetben résztvevő udvarnokok ruháinak készítésére fordíttatja.³ Fegyverjátékokat, táncvigalmakat rendeztetett.⁴ Sőt mi több, s ami kissé nevetségesnek tűnik fel, majmot is tartott palotájában láncra kötve.⁵ Többen észrevették kortársai között, hogy a király s Mária ily életmódot folytatnak sokáig, végre időtöltéseiknek költségét sem fogják tudni fedezni országaik jövedelméből. Csakugyan úgy is lett. Kincstára üres volt akkor is, midőn menyasszonya fogadására készült. Az uraktól kért ez alkalomra 40.000 frt.-ot.⁶

A jótékonytságot azonban ily szomorú pénzügyi viszonyai ellenére is gyakorolta. Midőn a kolostorokat látogatta vagy fürödni ment a budai hővizekbe, az összesereglet koldusok között alamizsnát osztogatott ki.⁷ A ferencrendiek káptalana alkalmából

¹ T. T. 25. 152.

² V. ö. Fraknói: V. Lajos udvara. 11—12. l.

³ T. T. 27. 68. Lajos számadáskönyve.

⁴ U. ott.

⁵ T.-T. XII. 516. oldal.

⁶ T. T. 25. 205.

⁷ T. T. XXII. 92. Lajos számadáskönyve.

(1525) élelmiszerekre 360 frt.-ot adományozott. De nemcsak a Ferenciek, hanem a pesti vagy budai Domonkosok, szentlőrinci pálosok, óbudai Klarisszák, pesti, budai és székesfehérvári conventek többször vették igénybe a kincstárt. Iskolásgyermekek is, midőn nagyobb ünnepeken felkeresték a király házá s szent énekeket énekeltek, 1—2 frt.-ot kaptak tőle.¹

Ha meggondoljuk, hogy a király ily jótékony volt zavaros pénzügyi viszonyai ellenére, megbocsáthatnánk neki összes tévedéseit, ha nem tudnánk, hogy az összegeket adósságcsinálással fedezte. Meg volt a királyban a jóakarat, s ezt látjuk is. Személyzetét csökkentenie kellett, mert másként nem írának a külhatalmak követei udvaráról, mint szegényes s mint olyanról, melynek csekélyszámú személyzete van. De még a csekélyszámú személyzetet sem tudta ellátni. 1525-ben a párisi nuntiustól kért 4 ezer forintot kölcsön, hogy udvari személyzetét felszerelhesse. Akár, mint is akarjuk Lajost védeni, nem lehet. Mentségére lehetne írni azt, hogy alapjában véve gyöngé, akaratnélküli ember volt, s így erőt vett ő rajta s udvarán is a léhaság s álmoság.² Uralma alatt az ország mint a fentiek következményeként, rosszul állt anyagilag. Szegényes udvartartása, a gazdag főurak s hatalmas családok mód nélküli fényűzése között nagy ellentét mutatkozott.³

Lajos után a rendezetlen viszonyok rendbehozására idő kellett s bizony Ferdinánd is még az 1530-as években is anyagi zavarokkal küzdött. Oláh írja, hogy 1530-ban is a tisztviselőknek több havi fizetéssel tartozik az udvar. Királyunk azonban erélyes, következetes pénzügyi politikája magával hozta a körülmények javulását s annak ellenére, hogy főleg a török pusztítás nagy károkat okozott az országnak, az udvar pénzügyi helyzete kielégítőnek mondható.

Beszéltünk eddig a pénzviszonyokról, de annak a tárgynak létrejötté, keletkezése, tehát a pénzről magáról, mely a fentebb rajzolt tényekben mint passzív szereplő vett részt, még nem szóltunk. A következőkben elfogunk mondani egyes mozzantokat a pénzverésről.

A pénzverés joga egyedül a királyt illette, a királynak volt

¹ Fraknoi i. m. 63. l.

² Burgió jelent. 1526. III. 2.

³ Fuggerek, Venczel. 30.

egyedüli joga. Néha azonban kivételt tesznek királyaink s megengedik főleg kedvelt embereiknek, hogy pénzt verethessenek bizonyos mérték s időközben. Lajos 1523-ban Thurzó Eleknek kincstartójának engedi meg a pénzverést.¹ Épen azért, mert a törvény úgy intézkedett, hogy pénzt veretni általában csak a király joga, sokan kijátszani akarták s ki is játszották a törvényt. Tudunk eseteket, hogy nemcsak alsóbbbrangúak, hanem országos főméltóságok viselői is gyakran vetemednek pénzhamisításra. A fentemlített Thurzó Elek is állítólag milliónyi hamis pénzt hozott forgalomba. A nádor Báthori Endre pedig 300.000 frtnyi hamis pénzt helyezett forgalomba. Általában mondhatjuk, hogy minden rendűrangú ember vagyonszaporítására törekedvén, a törvény elleni végzetes hiba elkövetésére igen könnyen ráállt. A hamisítás oly nagy mértékben ment, hogy sokszor nem bűnösöket is illettek e váddal. A Fuggereket is gyanúsították pénzhamisítással.² Hogy a hamisításnak nagymérvűnek, s gyakorinak kellett lenni, bizonyítják a XVI-ik század első felében hozott (1530-iki gyűlés 38., 46., X. 48., 45, IX. 5., 1547. 1553-iki) törvények. Az 1531. fő- s jószágvesztésre ítéli azokat, akik királyi engedély nélkül a pénzverés jogát bitorolják vagy bitorolták. Érdekes az 1538-iki végzés. Eszerint a pénzhamisítók kinyomozására s megbüntetésére elhatározottak, hogy a királyi helytartó katonai fedezettel minden megyébe egy bírói és katonai hatalommal felruházott országbírói helyettest küldjön ki, ki egy alispán, szolgabíró s négy jogban jártas nemessel ítéljen a hamisítók felett, minden ellentmondás, felebbezés, kifogás s megakadályoztatás ellenére is.³

Pénzt az országban állandóan 4 helyen vertek. Egyik hely volt Nagybánya, hol Massaró is megfordulván, elbeszéli, hogy ássák, tisztítják, választják el az ezüsttől az aranyat, szóval az egész pénzverési eljárást. A másik pénzverő a körmöci, harmadik a budai volt. A pénzverés technikai körében különösen nagy része volt a Fuggereknek.⁴ Burgio azt mondja, hogy állandóan 300 pénzverőt alkalmaztak, de azt biztosan nem tudjuk igazolni. Oláh említi, hogy Kassa volt a negyedik hely,

¹ T. T. 25. 288.

² T. T. 25. 344.

³ M. O. G. II. 76.

⁴ Wencel i. m. 52—54. 1.

hol pénzt vertek.¹ Itt állandó pénzverőnek kellett lenni, mit főleg az igazol, hogy Kassa nevével mint pénzverőhelynek a nevével gyakran tálkozunk. Oláh pl. 1536. emlékezik meg róla. De van arról is tudomásunk, hogy az 1536-ban az egyháziaktól elszedett ezüstneműek Kassára szállíttattak s itt pénzzé verettek.² Nemcsak a fentemlített helyeken, hanem ott is vertek pénzt, hol a királynak alkalomadtán alkalmasabbnak látszott.³ Az állandó pénzverőhelyeken nagyszámú munkás volt alkalmazva. Budán pl. 1533-ban 25 pénzverő volt, kik mind bécsiek voltak. E pénzverők száma azonban távolról sem volt annyi, mint Körmöcön. János király is Kassán veret pénzt, 1527-ben 8 mázsa ezüstöt küld a kassaiaknak, hogy verjenek belőle pénzt. A felügyelettel Enze Jánost bízza meg.⁴

A Jagellók alatt a pénznek nagyon csekély értéke volt. Lajos pl. nagymértékben vegyítetteti az ezüst pénzbe a rezet s oly rossz lesz a pénze, hogy 5 új dénár (1523) ér fel 1 Mátyás-féle dénárral. Később már 32-nek az értéke volt egyenlő 10. régiével.⁵

Ferdinánd alatt jobb pénzeket vernek. A királytól veretett pénzt köteles mindenki elfogadni. 1535-ben a rendek azzal fordulnak a királyhoz, eszközölje ki, hogy a magyar ércpénz mindenütt elfogadtassék. Ez a kérelem bizonyos önbizalomról tesz tanúságot, amennyiben tudatában vannak annak, hogy pénzeik már jobbak, elfogadhatóbbak, mint azelőtt voltak. Az ország nagyobb része azonban még mindig bizalmatlan a pénzzel szemben. Többször kell kimondani a törvényben, hogy a jóveretű körmöci magyar pénzt el kell fogadni. Főleg bizalmatlan volt a közvélemény Zápolya János iránt, ki eleitől kezdve rosszabb pénzt veretett a folyónál, miért is a szepesi városok egy gyülekezetükben elrendelik, hogy „Zápolya-féle 100 dénárra mindig adassék minden hetedikre egy“, t. i. egyet számítván a hamisítási pótlékul. Zápolya János pártján is voltak, kik legkorlátlanabbul üzték a pénzhamisítást. (Pl. Basó Mátyás, ki a rossz pénz folyamatát fegyveres erővel is igyekezett kivívni a szepesi városokban.⁶) Még 1658-ban is erőlyesen kellett

¹ Oláh i. m. XIX. 35.

² M. O. G. JI. 3.

³ Oláh XIX. 36.

⁴ Szerémi i. m. 192 l.

⁵ Szerémi Emil. 113.

⁶ Horváth i. m. 53. l.

fellépni a pénz el nem fogadása ellen. Ezévi 51. cikk a körmöci bányában vert pénzek el nem fogadóinak árúit szedi el.

Mindamellett Ferdinánd igyekezett az ország pénzügyi viszonyait rendbe hozni, azért még 1548-ban is elmondhatjuk, nem volt ép elegendő, jó pénz az országban.¹ Ennek oka egyrészt a bányák csekély értermelése, másrészt mint említettük az, hogy sokan nemcsak nyers ezüstöt, hanem beolvasztott ezüstpénzt is külföldre szállítottak, hogy ott drágábban adhassák el s így az ércpénz egy részét forgalomból kivonták. A pénz mintázására vonatkozólag az 1550-iki gyűlés elrendeli, hogy olyan pénzeket verjenek, melyeknek egyik oldalán a szent Szűz képe, másikon a király s az ország címere legyen.

A pénz értéke századunkban változó volt. Mi természetesen a forgalomnak nagy akadályára szolgált. A magyar pénzláb alapját a XVI. században a forint alkotta, mely száz dénárba oszlott. Ez csak számítási alap volt, de egy forintnak nevezett pénzt Ferdinánd korától kezdve nem vertek. A XVI. században gyakran nevezik az aranyat 1 magyar forintnak; de ennek nagyobb az árfolyama 100 dénárnál. (Acsády k. v. 25.)

Az arany a XVI. században $22\frac{3}{4}$ karát finomságban veretett és pedig 1 finom márkából $69\frac{61}{65}$ drb. Egy-egy drb. súlya 3·5593, tiszta arany tartalma pedig 3·2521 gramm volt. Egy ilyen arany abszolút értéke mai valutában 4 forint 91 krajcár (Belházi János számításai szerint.)

Az aranyon kívül ezüstmárkával is találkozunk. Míg ennek értékét (1523, 23. cikk 6 frt.) 350 dénárban állapítja meg, az 1543-iki gyűlés (VII. 50.) 25 dénár híján 6 forintban.

A magyar forint értéke 1527—46-ig 2 forint 64 dénár volt. 80 magyar dénár pedig egy rheimusi forintot tett, vagy 1 magyar forint 70 rheimusi krajcár. A dénárok fillérekre oszlottak, mely megkülönböztetés azonban igen ritkán jön elő (1523—38-ban), 2 fillér volt egyenlő 1 folyó dénárral.

1525-ben a kormány a nagy pénzhiányon hamispénzveréssel igyekezett segíteni és megkülönböztetett jó, középszerű s rossz pénzt, de az új (rossz) ezüstpénz, a nép ajkán rézpénz, sehogy sem vált be s így fentemlített évben ki kellett mondani a deval-

¹ M. O. G. 199. III.

vatiót, mely szerint ezentúl csak 2, sőt 3 új dénár ért fel 1 régi dénárral.

A magyar s lengyel pénzre vonatkozólag nem lesz értéktelen egy kis összehasonlítást tenni főleg azért, mert a lengyel pénz nálunk is elfogadtatott 1 lengyel forint (1540—5) = 30 lengyel garassal, 160 magyar dénár = 33 lengyel garassal. A feljegyzések közül egy helyen 12 forint 9·5 lengyel garas = 11 forint 19·5 magyar dénárral. A lengyel 12 forint 1·5 garas, összesen 369·5 lengyel garasnak felelt meg; ha ezt az összeget osztjuk 33-al, 11 forint 19·5 dénárnyi összeget kapunk eredményül. Egy más helyen 303 lengyel forint és 9 garas = 284 magyar forinttal s 82 dénárnak van számítva. (M. G. T. Sz. 13., 134. l.

Bárhogyan is osztályozzuk a XVI. századbeli pénzeket, s bármennyire is méltányoljuk a pénzgazdaságot, a XVI. század embere még nem így gondolkodott. A fizetéseket még ez időben is elég gyakran terményben rótták le.¹ Fizető összegül leginkább barmok, prémek, bor s gabona szerepelnek. Ez eljárás főleg azért volt célszerű, mert közlekedési módok hiányosságainál fogva a félreeső helyeken a pénz értékesítése nehézségekbe ütközött. Az is előfordult, hogy az ezüstpénz mellett veretlen ezüsttel fizettek.²

Ilyenkor, ha a kereskedőknek idegen országban pénzzel kellett fizetni, a zsaroló pénzváltók nagy veretési díjat követeltek s így oda jutottak, hogy a pénz maga sem egyéb, mint árúcikk, melyet jó magas áron kellett megvásárolni. Természetesen nagy baj volt ez az ország közgazdasága fejlődésére, azonban annál kedvezőbb s annál jobb foglalkozás a pénzváltókra. A közgazdaságban a pénzbeváltáson kívül már ezidőben előfordul a kamatra kölcsönzés, külföldre szállított pénzeknek váltó utalványok általi küldeményeztetése fordul elő. Rómába való váltókiállításért a Fuggerek 1503-ban pl.³ 2000 dukát után 60 dukátot számítottak fel. A kamatláb tehát nagyon magas volt. Némely uzsorás 50 dukát után $\frac{1}{2}$ óra 1 dukát 60 dénárt, vagyis 100 után évi 70% ot követelt (1503.). E magas kamatláb szedésének leginkább előidézője hazánk akkori közpénzbeli fogyatkozásában keresendő. Hogy mily ingatag s mily bizonytalan viszonyok uralkodhattak e korban,

¹ Századok 358—9.

² Farkas i. m. 4.

³ Századok 1870., 631—7.

elég legyen erre csak annyit felhozni, hogy a pápai legátusnak 1500-bani bevásárlása az arany ágióját 5⁰/₀-ról 8⁰/₀-ra emelte fel.¹

Magyarország legfőbb pénzügyi hatósága ezidőben a kincstár volt, melynek szervezete életviszonyaival fogunk a következőkben foglalkozni: A kincstár élén a kincstárnok állt, mely időben (1518) még a király magán s az országos kincstár egyesítve volt. Az 1518-iki (I.) bécsi országgyűlés hangoztatja, hogy ezentúl 2 kincstárnokot válasszanak, semmi esetre egyebet nem akarván ezzel elérni, mint azt, hogy a király magán s az országos kincstár szétválasztassék. Az 1528-iki XXIII. pedig 2 bíró s 2 nemes országos kincstárnok választását sürgeti. De az e nemű törvények csak 1547-ben valósítottak meg, mint azt majd látni fogjuk. Bizonyára 1 kincstárnoknak személyében kevésbé bizakodhattak a rendek, midőn a királyi kincstárnokot számadásra kötelezik s mellé ellenőr alkalmazását mondják ki.² E legfőbb kincstári hivatal a rendek gondoskodásának állandó tárgyát alkotta. Kincstárnokoknak tisztes multú egyének kinevezését kérik, olyanokét, kik nincsenek rászorulva arra, hogy a kincstárt megkárosítsák. 1528-ban (I.) kérik a királyt, hogy a bevétel s kiadások körüli teendők részére egy hivatalt szervezzen. Tárgyalások folynak a király s a nemesek között. A nemesség kéri a királyt, hogy ő nevezzen ki kincstárnokokokat s tisztviselőket a jövedelmek kezelésére, király pedig a rendeket kéri, hogy ők maguk közül nevezzenek ki néhány megbízható egyént, kikhez ő is küld a maga részéről megbízottakat, hogy azon gyanú ne támadjon, mintha ő az adóból befolyó összeget a saját céljaira fordítaná³ s nem az ország védelmére. A tárgyalások közepette éri a török pusztítás az országot, 1529-ben, 1531-ben azonban újólág visszaállítja s újjá szervezi a kincstári kezelést. Erre bizony már nagy szükség volt, mert eddigi állapota elhanyagolt volt s így pedig elvesztek a járandóságok. Oláh ajánlja ezért, őrizzék a fiscust szorgalmasan, nehogy questoroktól 1000-féle módon kiürítettessék.⁴ Szóvá teszi még azt, hogy ezek meggazdagodnak, a fejedelmek szegényednek. Mint fentebb említettük, Ferdinánd szervezete a sürgetett hivatalt, illetőleg átalakította a régi kincstárt, alighogy Felsőmagyarországon uralmát

¹ Ugyanott.

² M. O. E.

³ M. O. E. I. 204.

⁴ Oláh Lev. 62.

tényleg meghonosította.¹ A kincstár, vagy helyesebben az új hivatal a kamara nevet kapta, azonban a kamara elnöke, ki ezidőben Gerenday Miklós erdélyi püspök s tanácsosai Nádosdy Tamás, Sybrich Osvát, Török István voltak, a kincstartó nevet viseli.² A rendek jobb szerették volna, ha megtartja kincstartó elnevezést; óhajuk azonban nem teljesedett. Azért belenyugodtak mégis. Középkori felfogás szerint abban, hogyan akarja a korona jövedelmeit kezelteni, szabadon intézkedhetett a király. Székhelye a kamarának Pozsony lett, mely hely nagyon alkalmas lett arra, hogy a házi befolyás érvényesüljön. Ez időtől fogva tehát már nem a kincstár, hanem a kamara élén áll a kincstartó, s mellette pedig a tanácsosok (consilii).

1547. fontos esztendő a kamara szervezetének történetében. Ekkor ugyanis két kincstartót választanak, egyet a főurak, egyet a nemesek közül. Jelen esetben Thurzó György illetőleg Forgách Zsigmond személyében. Az 1518-iki gyűlés óhaja tehát csak ez évben teljesült. A király a választást úgy hagyta jóvá, hogy ő még a kamara részéről fog melléjük rendelni, egy-egy alkalmas férfiút.

A kamara jövedelmét az ezüstmányák, harmincadok, vámok, hegyvám, termék s marhadézsma behajtásaiból nyert összegek stb. tették. A kamara jövedelmét alkották még az örökre száműzöttek birtokai. Istvánffy erre határozott példát hoz fel és pedig a pálosi Boromiszákét, kik örökre száműzetvén s mindnyájuk háza, telke, árúi, szóval minden birtokuk eladatván, a kamarára szállott. (1541.) 1547-ig a királynak nem volt külön kincstára, sem meghatározott civillistája s így a behajtott rendes stb. jövedelmekből fizette ép-úgy a katonaságot, főhivatalnokokat, mint a királyi udvar szükségleteit. Ez említett évtől a király külön kincstárral rendelkezik, s ide jutnak be egyes kijelölt jövedelmek s a korona birtokok bevételei. A bevételek nagyrésze csak papiroson volt meg, főleg a Jagellók alatt. Ulászlónak pl. (1516.) oly üres volt egyízben kincstára 2 hónapig, hogy még ebédre is alig tellett neki. (Surián zárójel.) Halála után is ez az eset forgott fent. Ekkor meg az urak adták össze a temetés költséget, mert illően kellett eltemetni. Az urak fedezték az udvar szükségleteit is, míg az országgyűlés

³ T. T. 7. 247.

¹ K. Lex. I. 71.

nem jött össze s új adók nem folytak be. A kincstárnoknak kellett gondoskodni az udvarban időző követek s kísérőik ellátásáról is. 1500-ban pl. a török követ 50 frt.-ot kapott naponta, úgyszintén a spanyol követek is. 1502-ben már arról tanúskodnak emlékeink, hogy a velencei követek fizetése megcsappant.¹ 1517-ben megszüntetnek minden kedvezményt, mire a Signoria azzal felel, hogy nem adja a magyar követeknek a 100 dukát havi fizetést. Ezentúl már csak az élelmesebbek² tudtak a királyi kincstartótól nagyobb összegeket kifizettetni.³ 1520-ban már annyira jut a kincstár, hogy olyan követeket küld, kik saját költségükön végzik teendőiket. E zavarteli viszonyok arra kényszerítették a királyt, hogy adósságokkal fedezze a sürgető szükségleteket.⁴

Pedig ha jól kezelik a bányákat, mondjuk csak ezt például, 100.000 frt. jövedelmet is tudnának előteremteni s nem kellett volna az egyházak ezüst, arany serlegeit, készleteit pénzverés céljaira lefoglalni. (1545. XIII.) De nem hogy a bányákat, jövedelmet, hanem még a befolyt összegeket sem fordította Ferdinánd eleinte a rendes célokra. Ezért figyelmeztették őt a rendek, vigyázzon s vegye tudomásul Ófelsége, ha csakugyan így lenne a dolog, többet nem szavaznak meg neki semmit sem.⁵ Azonban Ferdinánd mulasztásait mintha jóvá akarná tenni. Egyszerűen halált mond (1527. XI.) arra, aki a kincstárnokot működésében megakadályozza. 1535-ben pedig már a jövedelmek behajtásával is a kamarát bízta meg.

Az átalakított kamara Magyarország egyetemes pénzügyi viszonyait kezelte. De az adó mellett, melyet havonként a portának fizettek a csaknem szüntelen folyó háborúk közepette, s midőn az ország megfékezése idegen zsoldosok tartását tette szükségessé, a jövedelem a kiadásokat nem fedezte. Pl. 1549-ben a bevétel 193.893 frt., a kiadás 150.477 frt. volt anélkül, hogy ebben a 41.340 arany portai adó, ajándék s más rendkívüli költségek, a felvett kölcsönök a Máriának fizetett 34.000 frt. bentfoglaltatnának.⁶ A fentiekből látjuk a kamara egész évi személyi szükséglete mintegy 4000 frt.-ot tett ki.

¹ T. T. 24., 100.

² U. ott. 32.

³ U. ott. 25., 87.

⁴ Fraknói, i. m. 66. old.

⁵ 1527., I.

⁶ M. T. Tár, VIII., 247.

A magyar kamarát az 1548-iki utasítás függetlenítette a helytartótanácsból, de amint a kamara ettől lassan független lett, annyival inkább függött a bécsi udvari kamarától, s alárendeltségi viszonyná vált mindinkább a mellérendeltségi viszony.

A következőkben szólni fogunk a kamara egyik nagy bevételét alkotó jövedelem, az adó illetőleg az adózási viszonyokról.

IX.

Az adózási viszonyok.

Az adó nem egyéb mint az a járulék, amelyet magánosoknak időközönként valamely hatalom, jelesül valamely pénzügyi hatalom számára, céljaira kell beszolgáltatni annak ellenére, hogy ezért valami különleges ellenszolgáltatásban részesülnének.¹ Az adózás elve, mely az államháztartás lételének alapja abban áll, hogy minden alattvaló egyenlő áldozatot hozzon, továbbá, hogy csak az a helyes adó, sőt csak az az adó, amelyet úgy vetnek ki, hogy minden polgár szolgáltatási képességének arányában fizessen. Ez a tétel természetesen csak elméletben áll fenn, valójában el nem érhető. Nem igen van arra eset, hogy mindenki a szolgáltatásai alkalmából kisebb vagy nagyobb kellemetlenséget ne érzett volna, mert nehéz úgy elosztani a pénzügyi hatalomnak az adóterheket, hogy mindenki gazdasági erejével arányosan fizessen adót vagy abban az arányban, amint azt viszonyai megbírnák. Az adó tárgya rendszeren a porta, telek, néha-néha azonban a füstönként („fysten-kenth“) való adózással is találkozunk, (II. Lajos 1521.) ami természetesen jövedelmezőbb volt, mert ez utóbbinémű adózásnál minden házat megadóztattak, olyant is, mihez nem volt külsőség tartozandó, míg a telkek szerinti adózásnál csak az olyan házat adóztatták, melyhez külsőség is tartozott.

Az adómegajánlás az országgyűlésnek egyik nagyfontosságú joga. Az 1504-iki decretuma 1. pontja véglegesen formulázza a jogot. Kimondja ugyanis, ha az országot nehéz szükség s veszedelem fenyegetné másként nem lehetne ezen segíteni, mint a király országgyűlést hirdet a szokásos Rákos-mezőre. Ha az ország veszedelmének elhárítására valami adót ajánlanának meg, azt az ország nemeseinek közegyetértésével kell megajánlani s szolgáltatni. Kimondja azt is e törvény, ha valamely megye önszántából, nem az országgyűlés megajánlása alapján s így az ország régi szabadsága

¹ K. Lex., I., 3. l.

ellenére akármilyen kereset szín alatt a szokott kamaranyereségen kívül adót ajánlana vagy szolgáltatna, becsülete s emberségének elvesztésében elmarasztaltassék és ez alapon az ország többi nemesi sorából az illető megye nemesei kizártaknak tekintendők. Az adó-megajánlás joga tehát kizárólag az országgyűlés körébe tartozik, annak kizárólagos joga. Ily értelemben nyilatkoznak az 1527., 28., 37., 42., 45., 47., 48-iki stb. gyűlések is.

A megszavazott adót ki kellett vetni vagyis meghatározni, hogy ki-ki mennyi járulékot fizessen a pénzügyi hatalomnak.

Az adó kivétel módját akként állapították meg, hogy minden megyének közönsége egy nemest választ ki, ki az illető szolgabíró kíséretében dec. 13-án kezdje meg a porták összeírását, melynek befejezésétől számítandó 15 nap múlva kezdje meg az adó behajtását és pedig legelőször az esztergomi érsek, a királyi helytartó és más urak, azután az alsó nemesség birtokain. A főispánok hivatal és jószágvesztés alatt kötelesek arról gondoskodni, hogy az adó pontosan hajtassék be, tekintet nélkül a nemengedésre. Az országgyűlésen megajánlott adót királyi megbízottak hajtották be, kiknek, hogy zavartalanul működhessenek, pecsétes megbízólevelet kellett felmutatniok.¹ Az adószedők kinevezésére a király s a kincstárnokok voltak hivatva, kik haladéktalanul megkezdik működésüket, esküvel kötelezván magukat, hogy a tizedet lelkiismeretesen szedik be s titkon tartják, ki mennyit fizetett.² Mindenkitől eskü alatt vallomást kérnek ingóságaik értékéről és Szent-György napján átveszik ezek tizedét. Előfordul azonban az is, hogy hamis adatokat diktáltak be. Ha esetleg ez megtörténnék főleg előkelőknél, újból meg kell vizsgálni a területet.³ Az adószedők nagyobb megyében 50 frt., közepes 32, kisebbben 25 frtot tartottak meg fizetésük fejében.⁴ Elgondolhatjuk azonban, hogy a nép az adószedőket nem szerette. János király ismerve a nép e gyöngéjét, a tokaji ütközet után seregének átszökdösését akarva megakadályozni azt mondta, tartsanak ki mellette,⁵ ezentúl 20 solidus lesz az adó. Székely György adószedőjét megöli, az urak iránt táplált féktelen haragjá-

¹ Szerémi, 78.

² M. O. G. I., 105.

³ 1527., VIII.

⁴ 1521., 21.

⁵ Szerémi Eml. 135.

ban.¹ Az adót a főurak saját birtokaikon maguk hajtották be. Az alsó nemességén pedig a megyei közönség által választott adószedők a királyiakkal.² A befolyó összegek 20%-át a kamarának szolgáltatták, 75%-át megyei hadak tartására (főúr 80%-a saját hadaira, 5% egyéb megyei szükségletre) fordították. A főispánok, alispánok, szolgabírák, kiknek kezéhez jutott az adó, tehát azt mintegy kezelték, ha nem szolgáltatták be rendesen, hivatalvesztéssel sújtattak.³ Az 1535-iki gyűlés azt sürgeti, hogy ha ily eset forogna fent, helyesebb ha a be nem szolgáltatott összeget az alispánok fizetéséből fognák le. Nem volt szabad nekik az adó kezelése miatt semmiféle salláriumot levonni, amint eddig azt ősi szokás alapján tették. Csupán csak a saját költségeik megtérítéséről lehet szó s ami fő, ezeknél is mérsékelten számítsanak fel.⁴ Ily értelmű intézkedésnek kimondására igen nagy szükség volt, mert azelőtt a kincstartó emberei s a rovók, kiadásuk fedezése címén sokat elfecséreltek.⁵ Tegyük fel, hogy az adót már behajtották s ezután láttak a költekezéshez. Legtöbbször azonban idáig nem jutottak el, sok pénz maradt el a főurak erőszakoskodásai folytán, kik sokszor össze sem engedték írni a birtokaikon lévő jobbágytelkeket s ha igen, maguk hajtván be az adót, ritkán juttatva azt rendeltetési helye, az adószedők keze, illetőleg a kamarához.⁶ Némely főurak maguk között szétosztották az adót, számadásokat fel sem mutattak, pedig az országgyűlések sürgették ezeknek felmutatását. Így nem lehetett tudni, vajjon hova fordították a megszavazott adót s hogy juttattak-e ebből valamit a közcélokra. Az adófizetés alól kibúvót nem volt szabad keresni, aki mégis így tett, a közös célt nem méltányolta, hazáruló módjára büntették.⁷ Ha paraszt szegült a behajtás ellen, minden jószágát (!) veszítse el s a község, mely ilyen parasztokat le nem tartóztat, a legszigorúbban büntessék. Nagyon szigorú a törvény a főurakkal szemben is, kiket fejvesztésre ítél, ha a dézs-

¹ U. ott. 59.

² M. O. G. II., 513.

³ 1523.

⁴ M. O. E. II. 127.

⁵ 1518. 24.

⁶ T. T. 24. 73.

⁷ 1527. VIII.

málásnak elleneszegülnek. A király azonban megkegyelmezhet az ilyeneknek.¹ Van eset rá, ha a szükség kívánja hogy még a királyt s a királyi városokat sem veszik ki az adózás alól (1512: XV.), sőt a bányavárosokat sem (1536. 34.). De míg egyfelől a tehetősebbek, gazdagok nem vétetnek ki az adózás alól, addig a szegényekkel szemben némi engedékenységgé és méltányosságot tapasztalunk. Ferdinánd a szegényekkel való elbánás kiméletelességét hangsúlyozza s az 1537. IV. 7-ben törvényt is hoz a parasztok érdekében, mely elrendeli, hogy a megszámitott s összeírt adóösszeget minden parasztnak vagyona arányához képest kell behajtani. Az így behajtott összeget a kamarához kell szolgáltatni és senki se merje azt visszatartani vagy kifogni, mert ez esetre ázadás bűnébe esnék. Ferdinánd idejében, amint látjuk, a méltányosság elve lép előtérbe, mert az ő idejéig bizony erről nem igen hallottunk s így teljesen igaz volt koráig a kezdősorokban tett kijelentésünk, mely szerint nem igen lehet úgy elosztani az adóterheket, hogy mindenki vagyona arányához képest fizessen. Ferdinánd ennek ellenkezőjét igyekezte megmutatni s ha teljesen nem is, némileg sikerült ez neki.

Az adó nagysága, tekintetbe véve a szükségletet, változott. Néha kisebb-nagyobb volt és pedig főképp háború idején. Annak ellenére, hogy béke idejében kisebb méretű szolgáltatás van kiróva az adózókra, nagyon sokszor hallunk panaszt forrásainkban a hátralékosok ellen. Az 1518-iki gyűlés a hanyag fő-, vagy alispánokon hajtja be az adóhátralékot, illetve rendeli annak behajtását. Az 1523 az adósság kétszeresének megfizetésére ítéli a hátralékban lévőket. 1547, 48 sürgeti a hátralék behajtását, azonban itt is érvényesül a fentebb hangoztatott méltányossági elv, mert azokra tekintettel vannak szintén, kik a végvárakat őrzik (1548. 31.).

A megajánlott adó alól is vannak felmentések. Vannak egyesek kiket a méltányosság elve alapján nem adóztatnak meg. Amilyen szigorúan hangzik az 1504. I., amely szerint a megajánlott adó alól senkit sem szabad felmenteni, ép oly különös, de méltányos e szigorú rendelkezés után 10 évre keletkezett 1514. 7. mely felmenti a parasztlázadás alkalmából az uraik által a parasztok dühének megfékezésére felperzselt helyeket. Mentések azonban azok is, akiknek nincsen 3 forintig érő vagyona, nemesek béresei

¹ 1527. VIII. IX. X.

és szolgálai, kiket a törökök felégettek s a bíró oly helységben, ahol őt jobbágy lakik az adó fele alól fel van mentve.¹

A szükség azonban sokszor a legszigorúbb eljárást teszi indokolttá. Míg pl. az 1527. VIII. 10 frt-os a minimum, 1536-ban csak 6 frt. a megadóztatás terén. Minden, vagy legtöbb esetben mélynyolták azonban a háború, vagy a természeti csapásoktól károsodást. Kivétetnek azok is, akiket uruk táplál, vagy akiknek nincs ruházata.² Fentebb már említettük, hogy a végeken élőket felmentik az adófizetés alól s azokat a városokat is, kik erődtímenyek fentartására súlyos áldozatokat hoznak.³ Fel vannak mentve azok a nemesek is, minden adó s dézsma alól, kik birtokukról biztonságosabb lakhelyekre kénytelenek menekülni s akár városok, akár urak vagy nemesek birtokain telepednek le.

Bármilyen szépen hangzanak is a fentebb felsorolt kivételek, meg kell azonban vallanunk, hogy a valóságban nem ismertek kivételt. Sokszor a legkíméletlenebbül hajtották be az adózás alól kivettekén épúgy, mint az adóköteleseken az adót. Emlékeink az adószedőket nem is tüntetik fel kedvező színben. Mindenütt, mint egyike a leggyűlöltebb foglalkozást űzők s a telhetetlenségükről híres emberekről emlékeznek meg.

Miután általánosságban beszéltünk az adózási viszonyokról, az adózás lényege, oka, megszavazás, behajtás és felmentésekről, térjünk át az egyes adónemek tárgyalására.

Emlékünkben leggyakrabban előjövő s nagy jövedelmet hajtó adó volt a rovás (dica, contributio, subsidium). A rovás adó miután a fentebb ismertelett módon az országgyűlésen megszavaztatott, kivetették. A kivétést a rovó, birtokos, nemes ember eszközölte, a megye közönségével egyetértve. A tényleges beszedést is az adóregistrum alapján ugyanazok végzik, kik a kivétést végezték.⁴ A rovás módja igen egyszerű volt. A rovó (exactor officialis) kezében volt a regestrum, melyet a megyével egyetértve állapított meg. Pl. Gessei Petkó László bélai uradalmára 123 (IC XXIII.) füstöt talált a rovó kiróva. A rovó hosszúkás, vagy négyszögformájú puha fát kifaragott s erre ráírta a rovást. A fát kettéhasította, a fél rovást a rovó, felét a fél tartotta meg. Ennek

¹ 1523. 24.

² 1530. II.

³ 1546. XVI.

⁴ M. G. T. Sz. IV. 119.

a fának az oldalára ráírták pl. B. Boldizsár deákjai. S így meg volt az ellenőrzés. Így történt a behajtott adó nyugtatványozása az írásnak csak a legszűkebb körökre való szorítkozásának idejében.¹ A rovásfára a korcsmárosok pl. a bor hektolitereit, a juhászok a marhák számát stb. írják. E rovásnak emléke ma is fenmaradt a nyelvben. Az eféle kitételekben sok van a rováson, elvesztette a rovást, rovásod van. A rovást csupán a parasztok, jobbágyok fizették. Ez adót rendszerint „kapuk“, „telkek“ szerint hajtották be. Volt azonban rá eset, mikor nem telkek, hanem fűstenként „per fumum“ hajtották be. Ez utóbbi mód szerinti adózókba nemcsak a földművesek, hanem a barompásztorok, zselérek s más szegények is beletartoztak. Mint minden, úgy e téren is voltak visszaélések. A rovók pl. bizonyos viszonyban meg-egyezttek a földesúrral, hogy birtokain az adót kisebb összegben hajtsák be, mint a törvényes. Ha az előfordult, az 1523. V. VI. szerint a hiányzó összeg kétszeresével büntették az egyezkedőket. Általában azért elmondhatjuk, hogy aránylag kevés veszett el ily módon a kivetett adóból.² Rendesen szegénység s örökös háborúk, zavaros belviszonyok idézték elő az adó behajtásában a zavarokat. A rovatalba beleelegyedni nem igen volt tanácsos, mert az 1546. (XII.) 27. fejvesztéssel s jószágelkobzással bünteti az illetőket.

Ez adó fontosságát bizonyítja az a körülmény, hogy az országgyűlések főleg Ferdinánd alatt soha sem szűnnek meg róla gondoskodni. Ez adótétel nagysága országgyűlésről, — se a szükség s körülményekhez képest változott. Van rá esett, hogy 50 dénár (1505, 18, 13, 20, 26, 28, 38) de előfordul a 3 forintos is (1557). Leggyakoribb azonban 1—2 forintos tétel. Ez adót rendszerint a jobbágyok fizették, nem egyszer van azonban rá példa, hogy az egytelkesek is fizetni tartoznak (1530, sőt 1536-ban még a leégettek is, kiknek 6 forint vagyonuk, szintén adózni kellett.) Az adókat rendszeren évről-évre szavazták meg, néha azonban, mint 1516-ban s 1518-ban 2—2 évre hatalmazták fel a királyt annak behajtására. De van arra is példa nem egyszer, hogy az adó egyik felét szavazták csak egy bizonyos évre, a másikat csak akkor, ha a király gyűlést hív össze. (1536. III. 30.) Amint láthatjuk a fentiekből is, a rendek az adót mindig készségesen szavazták meg, még akkor is, midőn

¹ M. G. T. Sz. IV. 120. I.

² K. Lex. I. 74.

már végső nyomorra jutottak, csak ezzel szemben azt követelték a királytól, hogy az országgyűlést hívja össze. Amily arányban jelentősebb szerepet visz a rovásadó, éppen azon arányban csökken egy másik adó, a *lucrum camerae*. Míg a század elején a kamara-nyereséget külön fizették, a vége felé már oly években, midőn a rendek külön segílyt szavaztak meg, ebbe betudták a kamara hasznát is, mely rendszeren 20—20 dénár volt, néha ez összeget pl. 1521-ben 50 dénárral megtoldották. Lassanként a kamara haszna egészen beolvad a rovásba, úgyannyira, hogy külön meg sem szavazták s mégis beleértődik. Az adó e neme 1593-ban tűnik el véglegesen.

Részleges adózással is találkozunk emlékeinkben, mely legtöbbször önvédelmi célokat szolgált. Az adó e nemét rendszeren egyes megyék v. országrészek vetették ki.¹ Nyitra-, Árva-, Bars-, Esztergom-, Hont-, Komárom-, Turóc-, Zólyommegyét pl. felszólítja a király, hogy gondoskodjanak önvédelmükről, a Podmaniczkyak, Balassák hatalmaskodásai ellen. Főként megajánlottak egy forintot jobbágytelkenként, nem véve ki a főurak s nemesek birtokait sem.² 1547-ben ugyancsak Nyitrán a dunáninneni megyék rendjei megajánlanak 1 frt adót, melybe beleértik a 20 dénár *lucrum camerae*t. 1545-iki³ debreceni gyűlésen a tótországi megyék ajánlanak adót, 2 frt.-os más alakjában. 1545-ben azonban a király rendeletet bocsájt ki s ezeket a gyűléseket betiltja. Látjuk azonban mennyire vették tekintetbe a rendek a király rendeletét, mert még ugyanez évben 14 felvidéki megye, 1547-ben Hídvég, Nyitra, Körmend stb. gyűltek össze a rendek.

A városok az adózás alól fel voltak mentve, mégis találkozunk oly esetekkel, mikor a városok is fizettek adót. 1535-ben⁴ pl. a szabad városokat megadóztatják. Az 1542., 35 határozottan kényszeríti a Sopron s más városokat a kivetett adó lerovására, a *lucrum camerae* a hadi költségek fedezésére. Az adó nagyságára szolgáljon például, hogy Kassa, Sopron, Pozsony városa 1526, 400. míg Lőcse, Bátfia csak 300—300 frt.-ot fizettek. Gyakran előfordult azonban főleg a várakat fentartó városok, véghelyek

¹ Perepatits Magyar műv. I. Ferd. korában. 69. l.

² M. O. E. II. 29.

³ Ugyanott. III. 78.

⁴ M. O. E. 555. l. l.

helyzetén segített, elengedte a király a felhalmozódott adóhátralékot.¹

A portális adózáson kívül állottak a városokat nem említve a jászok, kunok s a Székelyföld, Királyföld s a zsidók. A jászok s kunok katonáskodtak, de nem voltak állandóan fegyverben. Ez esetben zabot, árpát, lencsét, kölest stb. fizettek a kincstárnak.² A mezei rációk is ajándékot adnak Jánosnak, csak valami adóból ne nyűgözze őket (obrueret).³

Nemcsak az ország lakosai, hanem idegen hatalmak, mint a pápa vagy Signoria is hozzájárulnak segélyvel, hadak fogadása, főleg a közös ellenség a török ellen. VI. Adorján pápa Lajosnak 50 frt.-ot küldött. 1514 körül 3 éven át a pápa 40—40 frt.-nyi segélyt ad, a 10-ed, jubileum s kereszthirdetésből bejövő összegén kívül.⁴ Velence sem fukarkodik hazánk megsegítésében. A Velencétől kapott segély a két Jagelló alatt körülbelül 390—400 ezer frt.-ot tett ki.⁵

Ez időben már találkozunk a kereseti adóval is, melyet serfőzők, kézművesek, molnárok tartoznak fizetni. (Rendesen 1 frt. volt.)⁶

Ugyanez évben az adó egy más faja, az úgynevezett fogyasztási adót szavazzák meg, melyet nagyobb háziállatok, ökrök tehenek, lovak, juhok, kecskék, disznók után (2—5 dénárnyi adó) szavaznak meg.⁷

Hányad-adók közül említjük a század adót, melyet az 1536-iki gyűlés vet ki a zsellérek s jobbágyok oly ingóságaira, melyeket már egy frt.-nyi adóval sújtott 5 frt. értékű ingóságaikon bívul bírnak.

Külföldi kereskedőket, névszerint a Fuggereket is negyveneddel terhelik meg. Urak s nemesek telkeik örökbecsüjének hatvanadát fizetik 1541-ben. Az egytelkesek királyi s bányavárosok ingóvagyonuk értékének hatvanadrészét tartoznak ugyancsak az ország védelmére fizetni.

¹ K. Lex. I. 73.

² K. Lex. I. 60.

³ Szerémi i. m. 260. l.

⁴ T. T. 255.

⁵ Benisch, i. m. 15.

⁶ 1521. 3.

⁷ T. T. 25., 257.

Nem volt ismeretlen a huszad sem, melyet a kereskedők, kalmárok, gyógyszerészek portékájuk után fizettek.¹

A főpapok, szerzetesek, bárók és jobbmódú nemesek áldozatkészségéről tesz tanuságot az 1521-iki gyűlés, melyen jövedelmeik felét ajánlják fel adó gyaránt.

A kilencedet a jobbágy földesura, a 10-det az egyháznak fizeti. A tized behajtásával és fizetését törvényeink követelik, úgyannyira, hogy pl. az 1530-iki horvát-tótországi gyűlés rendeli, hogy a királyt, engedje meg a báróknak, hogy azon nemeseket, kik a zámgrábi káptalannak tizedet fizetni vonakodnak, kötelességeik teljesítésére kényszeríttessék. De viszont gondoskodnak arról is törvényeink, hogy azok, kik oly tizedet követelnek, melyekre a törvény nem jogosítja fel, a törvénytelenül beszedett termények visszatérítésén kívül büntetéssel sújtassanak s a károsultaknak joguk legyen ellenök pert indítani.² Az 1536-iki gyűlés is biztosítja legalább papiroson az érdekelteket az erőszakoskodás ellen.

Volt rá eset, hogy a tizedeket kibérelték. E tény kiviláglik azokból a határozatokból, melyeket ezek ügyében hoztak. 1546-iki 53. szerint a dézsmákat Szent-György napjáig senkinek sem szabad bérbe adni. Az 1548. szerint pedig, ha bérbe akarják adni, adják a földesuraknak. Már 1550-ki gyűlés XIII. 17. pontja mintha ezek bérbeadása ellen szólna, midőn azt mondja, hogy a dézsmához urainak akarata ellenére senki se nyúljon. A 154. sz. 60. c. szerint a dézsmákat még a maguk mivoltában szabad bérbe adni és azok urai senkinek sem tartoznak bérbeadni.

A tizedet az egyes egyházak kerületek szerint szedték be. Bizonyítják ezt azok a számadások, melyek ránk maradtak. Így pl. az egri püspökség bortizede 40 kerületre osztatott, a gabona-tizedet szintén kerületenként kezelték. A tized nagysága a termés mennyisége s minőségétől függött. Amily ingadozást mutat a termelés, olyan az ingadozása a tizedfizetésnek is.

Az e kor adózási viszonyairól nyújtott halvány kép még inkább az lenne, hanem emlékezünk meg a török adózási viszonyokról. Minthogy az adóügyet a töröknél sem a kánun kámék nem szabályozták sem a szent törvények nem korlátozták, azért találkozunk az adók sokféleségével. Alább a defterek alapján

¹ 1521., 6.

² M. O. E. I. 509.

összeállított adók egyes neveit soroljuk fel, s mindegyikre, amennyire lehet vagy szükséges, alkalmas példákat hozunk fel.

I. A *rendes* adók között szerepel elsőnek a fejadó. Vagy népszámlálás útján a kapuk számát, vagy időnkint megállapították, hogy hány harácsot (kaput) bír az illető s ennek alapján vetették ki az adót. A milovai területben alsóíránál 11 ház, nőtlen 2, özvegy 1, jövedelem 2500 a. Szlatina 17 h. 6 hajadon 3200 acske a jövedelem stb. Házanként 50 acske volt az összeg, mit fizetni kellett, míg a pénzláb romlása a viszonyokat meg nem változtatta. Szegények nem fizettek adót, özvegyek 6 a-t fizettek annyit, mint azok az igazhívők, kik saját keresetükből élnek.¹

II. *Forgalmi* adó is igen nagy szerepet játszott. 1) vámok említendők. Nemei a) gömrük átviteli vám budai elszámolásban pl. 1550. nov. 18—1551 máj. 5. a gömrük 3091 na.² b) bádszíjak helyi forgalom fogyasztásra vonatkozó adó volt.

2. Vásári vámokból, minthogy a vásárokra a török nagy gondot fordított, mert nagy jövedelmet hoztak, szintén szép bevételre lehetett számítani, miként az alábbi sorok mutatják: Budán 1546—48-ban 6517 a. a jövedelem. Vácon 1546 4 utolsó napján 783 a. A vásárok jövedelmét a helypénzek, vámok alkották.

Raktárjövedelmet a raktár ideiglenes használatáért fizettek.

c) Hídrévvám Buda s Pest között 1550—55 között naponként 40—60 acskét jövedelmezett, — önkényes vámok — hajókormány adó fizetésére az utas mindig készen lehetett. Fogolyadót a foglyoknak a vámhelyeken való átvitele alkalmából kellett fizetni. Rendszerint 25 a. fejenként.

III. Iparadók. Gyertyaadót, házadót főleg a korcsmák s ahol mulattak, fizettek. A pénzbeváltási, mészárszék-adóval együtt tekintélyes összeggel gyarapította a kincstárt.

IV. csoportját a rendes adóknak a caduátások (magszakadás esetén fizetendő adók) alkották. A kincstár örököl ugyanis megszakadás (s szökevények) esetén s örököli a szökevények birtokát, ha bizonyos időn belül vissza nem térnének.

V. A mátejn a kincstári készletek árúbabocsájtása útján folyt be.

VI. Az ízháziét a törvénykezési költség alkotta, melynek felszámításával mint a defterek igazolják nem igen fukarkodtak.

¹ Welics : Defterek. XVIII. I.

² Ugyanott 107. old.

Rendkívüli adókat rendszeresen tárgyalni nem könnyű feladat, mert az ozmán minden területen s majdnem minden időben más és más adókat talált ki a kincstár gazdagítására. A nevezetesebbeket alább említjük. Építésiadó: ha erősséget kellett építeni vagy rendbehozni, a vidék csatornás, kőműves, ácsainak igénybevitelével történt ez meg. Hadiadó, váltság stb. adó biztosították maguknak azt, hogy a késő korok is emlegessék őket.

A földesúri adózások a következők: A tized, melyet termények: must, kecskék, méhek stb. után fizettek.¹ Készpénzben fizették a mátkaadót, melyet nőőpénznek is neveznek. A bád hava s dserina a földesúr ítélkezési jogának kifolyásaként fizettetett, tehát kihágások, vétségek esetén. Készpénzben fizették továbbá a destítánit, mezei kártérítést, juh-adót, minden darab után 1 acskét, sertés, méhkas, makk-adót, sertéseknek idegen erdőben való legeltetéseért, faszén, haltized, malom-adót. Érdekes megjegyezni, hogy az utóbbinál a malomkerekek száma is számított. Pl. 5 kerék után kevesebbet fizettek mint pl. 11 kerék után.

A fentiek után közöljük még a fontosabb pénznemeket összehasonlítás s következtetés céljából; 40 acske = 1 tallér, 50 a. = 1 koronástallér, sardo vagy szultanica nevű török arany, 60 a. pedig 1 jó magyar arany vagy 2 frt. és 15 pénz értékű. 40 a. 1 grús 1 $\frac{1}{2}$ grús = 1 magyar arany.

A fent említetteken kívül még sok fajta adót szedett a török a meghódolt terület lakóitól. A szultánok bármennyire is ajánlják a föld népével való jóindulatú bánásmódot, a szpáhik nem így cselekedtek. Ittlétük muló értékű volt, s ezért a nekik átadott földterületnek legteljesebb módon való kihasználására törekedtek. A kezükön lévő földterület csak addig volt tulajdonuk, míg azt karddal meg tudták védeni. Amint a keresztények túlsúlyra jutottak, hatalmuk elbukott s a „pusztulás és inségen kívül semmi egyéb nyomot nem hagyott hátra“.

¹ Welics, i. m. XXIV—XXIX.

Befejezés.

Ismertetésünk végére értünk. Elmondottuk mindazt, aminek elmondását célul tűztük ki. Láttuk azokat az országos viszonyokat, melyeket hazánk e korban mutatott fel, azokat a zavaros eseményeket, melyek az akkor élő nemzedéket semminemű reménykedésre nem jogosíthatták fel. S mégis azóta változott a sors. — Hazánk halad előre a kitűzött cél etérése felé! magának a művelt nemzetek közgazdasági életében való jelentős szerepet biztosítandó. A múltban sok küzdés árán leraktuk az alapot, s ezért a jövő, mely kezünkben van, megadja a reményt a haladásra.

Tartalomjegyzék.

1. Előszó	3
2. Bevezetés	5
3. Az értekezés megírásánál felhasznált munkák s rövidítések jegyzéke	7

I. Nemesség, jobbágyság.

A nemesi rend általában. Annak tagjai. Jellemzése. A jobbágyság általában. A jobbágy s földesura közti viszony. A jobbágy urának való szolgáltatásai. Az 1514-iki parasztlázadás. A szabadköltő részviszonyok. A földesúr bírói joga. A jobbágy kötelezettségei az állam iránt. A jobbágyok állapota a török idők alatt... ..	9—25
---	------

II. Mezőgazdaság, bortermelés és gyümölcscsészet.

Erdészet.

A mezőgazdaságról általában. Korona, nagy-, közép-, kisbirtokok és jobbágytelkek. Törökbirtokok. Földmívelés (gabonatermés). Bortermelés és gyümölcscsészet (kertészet). Erdészet... ..	26—38
---	-------

III. Az állattenyésztés.

Általában. Lótenyésztés. Szarvasmarha-, sertés-, juhtenyésztés. Háziállatok, szárnyasok tenyésztése. Méhészet	39—42
--	-------

IV. Az ipar.

Általában. (Céhek.) Építészet. Fegyverkészítés. Festészet. Ablak-, fal-, zászlófestés. Címfestés. Kályhaipar. Asztalosipar. Faműfaragványok készítése. Közlekedési eszközök. Kocsik, hajók készítése. Malomipar. Ruhakészítők. Kalaposok. Vászonszövés. Órakészítők. Ötvösipar. Befejezés... ..	43—51
---	-------

V. Bányászat.

Általában. A bányák kezelői. A kamarától haszonbérbe adott bányák. A kir. kamara kezelése alatt levő bányák. A független bányavárosok. Bányakezelőtársulatok (Fuggerek). A bányászat fajtái. Arany-, ezüst-, réz-, vas-, ólobányászat. Alabástromtermelés. Márványfestés. A sóbányászat. Bányafelügyelőség. Bányamunkások	52—59
--	-------

VI. A kereskedelem.

Általában (felosztás). Szárazföldi kereskedelem. Ennek akadályai. Ár- megállító jog. Rablók, pusztító katonák. Vámok (harmincad). Rossz pénzügyi viszonyok. Hazai árú olcsón eladása, idegennek drágán való vétele. Kik foglalkoztak kereskedelemmel. Vállalatok, idegen, magyar kereskedők. Nemesek. Kereskedelmi társaságok. Céhek. Városok. Állandó helyű s vándorló kereskedők. Hazai mértékek. Külkereskedelem. Kiviteli, behozatali s átviteli kereskedelem. Vízi kereskedelem	60—84
---	-------

VII. Közlekedés.

Általában. Szárazföldi közlekedés. Utak, eszközei, akadályok. Vízi közle- kedés. Hidak. Hírszolgálat. Levélhordók. Hírvivők...	85—88
---	-------

VIII. Pénzügyi viszonyok.

Általában (a pénz fogalma). Pénzügyi viszonyok. Rossz pénzek. Jó pénz verésére való törekvés. Tárgyalás a külföldi hatalmakkal a jó magyar pénz elfogadása iránt. A pénzügyek hatása az udvartartásra. Következményei. A pénz maga. A pénzverés. Pénzértékek. Kincstár (kamara) története. Életviszonyai. Bevétel. Kiadás	89—102
---	--------

IX. Az adózási viszonyok.

Általában (az adó fogalma). Az adómegajánlás. Kivetés. Behajtás. Fel- mentések. Az adó nemei. Rovás, lucrum camaret. Részleges adó- zás. Idegen hatalmak segélyei az ország részére. Kereseti adó. Hányad adók. Tized, huszad, negyvened stb. A török alatti adó- zási viszonyok	103—113
Befejezés	114

